

Současnost literatury pro děti a mládež

Liberec 17.–18. března 2005

Současnost literatury pro děti a mládež

Liberec 17.–18. března 2005

Katedra českého jazyka a literatury
Pedagogická fakulta Technické univerzity v Liberci

Liberec 2005

Sborník byl financován z prostředků Sdružení pro veletrhy
dětské knihy.

© Technická univerzita v Liberci, 2005

© ed. Eva Koudelková, 2005

ISBN 80-7083-957-0

ÚVOD

Čtvrtý v řadě sborníků s názvem *Současnost literatury pro děti a mládež* obsahuje referáty z literárněvědné a knihovnické konference, která byla součástí třetího ročníku Veletrhu dětské knihy v Liberci pořádaného ve dnech 17. až 19. března 2005.

Literárněvědnou část konference pořádala Pedagogická fakulta Technické univerzity v Liberci pod názvem *Současnost literatury pro děti a mládež – Proměny tvorby, její reflexe a recepce*, organizace knihovnické části, kopírující ústřední téma celého veletrhu *Prostor pro dítě s knihou*, se ujala Krajská vědecká knihovna v Liberci. Organizátoři měli opět možnost se přesvědčit o tom, že konání konferencí o dětské literatuře v rámci veletrhu dětské knihy je velmi užitečné díky pestrému zázemí, jež veletrh poskytuje.

Vlastní konference probíhala pouze dva dny, a jak bylo dohodnuto po minulém ročníku, nebyly příspěvky z obou oblastí striktně oddělovány, ale naopak kombinovány. Pouze ve čtvrtek 17. 3. bylo více prostoru věnováno literárněvědným referátům, následující den převážily příspěvky knihovníků.

Dva z knihovnických referátů nejsou v tomto sborníku otištěny. Důvodem je jejich jednoznačné zaměření na prezentaci v sále, včetně využití audiovizuální techniky. Bylo to představení činnosti dětského oddělení Městské knihovny v Náchodě pod názvem *Jak to děláme u nás* (autorka Ivana Votavová) a shrnutí zkušeností z práce Klubu dětských knihoven SKIP v příspěvku Zlaty Houškové nazvaném *Je v našich knihovnách prostor pro dítě s knihou?*

Konference prokázala užitečnost konfrontace teoretických závěrů se zkušenostmi z praxe. Věřme, že v budoucnu se těchto rokůvání zúčastní více pracovníků, jež spojuje zájem o dětskou literaturu, tedy nejen knihovníci a literární vědci, a bude tak možno jednotlivé části lépe tematicky skloubit. Takto zatím stále zůstáváme uprostřed cesty, což je patrné i na skladbě tohoto sborníku.

Oba organizátoři děkují Sdružení pro veletrhy dětské knihy, jež umožnilo vydání tohoto sborníku, a všem účastníkům za to, že do Liberce přijeli, a posunuli tak myšlení o dětské literatuře o kus dál. Všechny zájemce zveme na další ročník veletrhu i konference, který se bude konat v březnu 2006.

Eva Koudelková,
Pedagogická fakulta TU v Liberci

Dana Petrádová, Ladislava Skopová
Krajská vědecká knihovna v Liberci

Brány veletrhu se otevírají

Contemporary Children's and Young Adults' Literature in Latvia

Māra Cielēna

I could tell you so many things about children's literature in Latvia, bragging that it is the most brilliant and extraordinary literature in the world or just the opposite – complaining that nobody in Latvia ever writes anything remarkable and Latvian publishers are too slow or uninterested to publish the volumes of manuscripts piled up in authors' drawers. As most of you, I suppose, do not speak Latvian and our authors are not among the most translated ones, you are not able to check whether I am telling you the truth and most likely would take for granted anything I am going to tell you. And though I am an author whose literary work is mostly fairy tales with floating frontiers between the two worlds – real and imaginary –, I swear I **am** going to tell you the truth.

And I will do this because Latvian literature is rich and interesting enough with wide scope of themes and problems and various literary achievements that deserve to be told about. And also because I am one of Latvian contemporary authors and literature and literary processes are the things I really love and am deeply aware of.

Before I speak about Latvian children's and young adults' literature of the 21st century I'd like to point out a few essential features typical of Latvian children's literature in general.

1. Latvians have rich and deep rooted folklore traditions and written literature has always had strong bonds with folklore. This especially refers to children's literature in general as well as contemporary children's literature.

2. Latvian written literature is about 150 years old and has been developing quite rapidly. The end of the 19th century brings out literary works that could be named as significant and outstanding within the literary context of Europe. But as Latvian is the language of a small nation – many remarkable literary works are not familiar outside our country. From the very literary beginnings children's literature has always existed side by side with adult literature – phenomena not typical of many other cultures where famous literature existed long before children's literature, where children's literature is a relatively new literary phenomena and in its beginnings served the function of teaching reading to children.
3. Traditionally a remarkable part of literary works referred to as children's literature can be considered adult literature as well. This refers in the same extent to modern literature as well as to everything written before. And it has its good and bad sides. It is not possible to write a really good literature if the author settles himself a goal – to write so, that it “suits” both – children and adults. But something special can be written only when the writer manages to do it subconsciously.

Contemporary Latvian children's literature comprises a wide scope of problems, has lots of remarkable achievements and many drawbacks as well. I will speak about these tendencies that seem important for me as a writer, children's magazine editor, publisher, and translator and, of course, a reader too.

In general these themes could be the following:

1. Writers and literature.
2. Readers and literature.
3. Book publishers and literature.

WRITERS AND LITERATURE

In Latvia there exists a quite popular opinion that very few new authors turn to writing children's books. I still think that after certain crisis of the 1990s, there is a stable group of authors whose inner call is writing

for children and they are writing various exciting literary works today and will do it in the future as well. Among these authors many write adult books too and are not traditionally mentioned among children's book authors. I am not going to expand on details as Latvian author names would not be easy for you to remember, the same as statistic data about our readers, demographic situation etc. If anybody is really curious, I would be very glad to answer any questions after my report.

At the same time I would not be able to continue without giving any statistics as the question about new names, new authors is a very essential one. If I try to picture the average, so to say, Latvian children's book author – he will be more than 50 years old and besides – he will be a man. But in general, situation in adult literature is quite different. There are many new authors who not only write books but are very active and creative in forming the modern culture space with its literacy context. And these are mostly women. But certainly there is a deficiency of new names in children's literature and the reasons could be many. A very simple answer is – publishers are not ready to take the risk of publishing unfamiliar authors. This especially refers to children's literature where illustrations are quite expensive too. Another simple reason – quite low authors' royalties do not seem attractive to young people. But there are some bright exceptions. Signe Kvaskova, young woman, doctor by profession, following her inner drive to write, wrote a long novel and only after it was finished started to think about the formal side – publisher, editors etc. And though Harry Potter era had already started, big novels rich in fantasy elements were still not very characteristic to our children's literature. But the author mentioned above, setting a very good example to others, has written 3 novels already, and they all have been published with success.

Traditional predominants of Latvian children's literature have always been poetry, literary fairy tales, childhood memories, short stories. Novels that have been written and published during the last 5 years are probably certain consequences of Harry Potter mania, a kind of accepting this challenge. On the one hand readers and authors have interest in all mysterious and super national and on the other – the cruel reality that very often concerns teenagers and very small kids too.

There are not many Latvian authors who are ready to deal with such difficult themes as violence, crime, sexual abuse and painful relationship problems. Certainly younger authors would be more flexible to catch up with changeable teenage life styles and mental attitudes and reveal all variety of teenage problem spectre to the readers, thus attaining closer communicator degree with teenage audience.

READERS AND LITERATURE

Latvians have always been ardent readers during all times and governments. Large print runs, extensive libraries of private persons, love and attention for authors, crowds of people whenever and wherever there was some literary activity or gathering – these stable and essential values years ago seemed quite unbelievable to foreigners and now also to the young generation of Latvians. I guess attitude to literature has been changing quite likewise in all post soviet countries – when the world in certain aspects extended and its new offers brought in a new reality. And for many people it was not so easy to accept these changes.

It seems that after 15 years we are more or less accustomed to the fact that we have to fight and the author can “catch” and attract the reader not only with an exciting and brilliant literary composition.

And here I can tell you the good news that struggling each with his own methods Latvian authors do not degrade the concept of literature tradition of our country. No doubt, authors have to follow public demand to a certain context. Children most of all enjoy dynamic plot, exciting situations, jokes. Teenagers and young adults are drawn by reality of life, very open and explicit depiction of their problems and conflicts using according expressions, situations, slang etc. But traditionally the strong point of Latvian children's literature has always been emotional narration rich in nuances, symbols, allegories and very humane message conveyed through the literacy imagery of poetry and prose. If the author can make good use of all these tendencies, his work is certainly a winner. And Latvian authors do not surrender to low demands and simplified language, text that conveys mostly action.

And if I liked to complain I could name several phenomena that try to draw the readers' attention away from the wise and kind writer (author). But I am sure you already know all these things yourselves.

So I would like to speak more about all aspects that help to form close and friendly ties between the writer and the reader. Maybe I can tell you something new.

First of all I have to mention illustrators. Book illustrator in most cases is the best companion to the writer in conveying his message to the reader. It is not an easy life to be a book artist, as in many cases you have to submit your creative style and inspiration to the needs, demands and possibilities of the publisher. In spite of this, most book artists with their illustrations approve that book art is really an art with high creative and artistic standards.

Latvia National Library with its Children's Literature Centre in Riga is an organization whose most direct task is to create and maintain the links between literature and readers. This centre comprises a large stock of books, newspapers and magazines. Book exhibits and meetings with writers take place there. The centre also organizes seminars for librarians, makes surveys on the literary process, maintains relations with libraries and centres in other countries etc. – that is a very essential children's and young adults' culture element.

Several programs have been established that help in forming stable and understanding relations between the authors and readers.

1. First of all it is "The Children's Jury", a program for promoting children's interest in reading books. This program has been initiated by Children's Literature Centre and is working already for several years. Latvia Culture Capital Foundation gives financial support for this program. Libraries in all Latvia are active participants in this program. Children under the guidance of librarians read books of Latvian authors and translations and give their voice for one or another book, filling out special forms. Then results are collected and surveyed according age groups. 500 copies of most popular books are annually brought from the publishers or book sellers. Children get small awards and certificates approval when the final activities take place in local libraries as well as in the framework of annual Book festival in Riga.

2. The program “Meet Children” was organized for school children to meet with “real” authors and illustrators. Unfortunately this program is short of financial support.
3. Local library foundation organizes similar activities taking writers and book artists to those readers that live in the country. Foundation annually organizes book festivals in small towns.
4. Book publishers and magazine editors also very often visit schools, libraries, and ask authors and illustrators with them.
5. There is also such program as “Book Aid” that is a mutual project of one bank and foreign embassies in Latvia.

BOOK PUBLISHERS AND LITERATURE

In a country about 2.5 million population book publishing cannot be a very profitable business for many people – still there are numerous publishers bigger and smaller all of them very active.

But do these publishers promote further development of children’s literature as well as its quality?

I have to admit with regret that authors in Latvia practically have no opportunity to publish their work or a fragment of it in a newspaper, magazine or literary almanac before it has been published as there are very few magazines and newspapers for children and young adults. Small kids of pre-school age have their magazine “Ezis” (Hedgehog), where I also work as the chief editor, and we regularly try to publish poems, short stories and fairy tales, original drawings of artists as well as try to give insight in latest books. There is another magazine for first grade children telling them about nature. This is called “Zilite” (Tomtit), and it also publishes authors’ literary fragments.

Teenage magazines almost do not publish literary fragments. Alongside with Latvian teenage press there are also all Donald Duck and Barbie productions that certainly do not promote children’s interest in reading. As almost all mass media including local radio station and television give little support in reflecting new literary processes, publishers become the only ones who decide what would be the best literature for young reader to read.

Most publishers in Latvia alongside adult literature publish children's books too, but there exists no publisher that publishes only books for children. There was such big publisher in the 1990s. But with years it split in parts and also turned to other literary genres.

Last year Latvian poet and writer Inese Zandere established her own new publishing house with intention to publish only children's literature. But it is too short a time to say what becomes of this.

I would also like to point out such tendency – that sounds like paradox – children's books with beautiful color illustration are expensive, at the same time it is difficult to sell cheap books if they do not have attractive covers and jackets. The customer and reader want bright color books, in hard cover of course, but meanwhile they should be quite cheap also. But this is too complicated goal for the publisher. And the print runs are quite small also.

If we consider public opinion, it would be quite controversial – lots of people consider that there is not much worth reading and therefore our children do not read, others are absolutely convinced that there are so much stable values in our literature. Those have not vanished with the appearance of new technologies. Many of our authors are sure that publishers would eagerly expect their new works, others on the contrary, think that our publishers avoid publishing original works of Latvian authors. But be it one way or another I am sure all of them would agree to the motto chosen for Baltic Book Fair and Riga Book festival at the beginning of March:

If you have no time for Book you have no time for yourself.

This is what I think. And you?

RESUME

Hlubokým a dosud nejsilnějším zdrojem lotyšské dětské literatury je folklor, jehož tradice je stále velmi silná. Dětská literatura v Lotyšsku je poměrně mladá, existuje přibližně 150 let, a po celou dobu se vyvíjela souběžně s literaturou pro dospělé, s níž má až dosud těsné kontakty. V souvislosti s lotyšskou dětskou literaturou je třeba zmínit tři oblasti vyjádřené následujícími vztahy:

1/ Autoři a literatura

Nejběžnějšími žánry jsou poezie, autorské pohádky, vzpomínky na dětství a povídky. V posledním letech se začaly v důsledku celosvětové potterománie objevovat také romány. Typický autor lotyšské literatury pro děti a mládež je muž, který překročil padesátku.

2/ Čtenáři a literatura

V Lotyšsku, stejně jako asi ve všech zemích bývalého sovětského bloku, už není literatura na jednom z čelných míst zájmu obyvatel země. Autoři si jsou vědomi skutečnosti, že o zájem čtenářů je třeba bojovat, někdy velmi tvrdě. V tomto boji je největším pomocníkem hustá síť knihoven v čele s Lotyšskou národní knihovnou v Rize. Knihovny organizují velké množství pestrých programů pro dětské čtenáře.

3/ Vydavatelé a literatura

V Lotyšsku dosud nebyl vydavatel, který by se specializoval pouze na vydávání literatury pro děti. Až v loňském roce takové založila spisovatelka Inese Zandere, avšak za tak krátkou dobu existence ještě nelze posoudit, zda bude úspěšné. Obecně však lze říci, že v tak malé zemi, jako je Lotyšsko se svými pouhými 2,5 miliony obyvatel, existuje poměrně velké množství vydavatelů, přestože právě tato oblast podnikání není příliš výnosná. Čeho snad lze litovat nejvíce, je skutečnost, že naši lotyšští autoři nemají prakticky žádnou možnost publikovat svou tvorbu v novinách, časopisech nebo almanaších, protože literárních periodik je málo. Jednou z mála výjimek je časopis Ezis (Ježek) pro předškolní děti, kde M. Cielēna pracuje jako šéfredaktorka.

O AUTORCE

Māra Cielēna (*1954 v Rize) – Básnířka, prozaička. Pracovala jako vědecká pracovnice v oddělení folkloru Institutu jazyka a literatury řížské Akademie věd (1977–1980) a od 80. let jako redaktorka ve vydavatelstvích „Liesma“ (1980–1990), „Sprīdītis“ (1991–1996), „Madris“ (1997–2002). Od r. 2004 je šéfredaktorkou časopisu „Ezis“ (Ježek). Od r. 2001 je členkou lotyšské Společnosti spisovatelů. M. Cielēna od začátku 90. let napsala a vydala mnoho knih pro děti – především pohádky a básnické sbírky – a překlady dětské literatury z anglického, německého a ruského jazyka.

Problém zvaný interpretace

Eva Štědroňová

Tématem mého příspěvku je zamyšlení nad některými problémy interpretace uměleckého textu ve výuce literatury – a to jednak v obecnější rovině, tedy jako cíle, k němuž by měla směřovat literární výchova (výuka literatury); dále potom v souvislosti s konkrétními poznatky ze semináře Interpretace textů z české literatury 20. století, který jsem vedla v zimním semestru 2004/2005 na katedře bohemistiky FP TUL.

Nejprve pár poznámek k vlastnímu pojmu interpretace. Josef Peterka v *Teorii literatury pro učitele*,¹ odborné příručce určené češtinářům, studentům ale i čtenářům neodborníkům, usilujícím o hlubší literárněteoretické poučení, uvádí: *Interpretovat literární text znamená zasvěceně přibližovat jeho specifické kvality, koncepci a smysl (ať už bude pojímán jako jednotící idea nebo „partitura“ možnosti). Od pouhé analýzy či popisu, které interpretace využívá, se tak liší zejména vědomím souvislostí. (...) Dobrá interpretace by měla být nepředpojatá, nevnucuje dílu jediný smysl, stěží ale může být zcela neosobní. Kromě „nastudované“ znalosti věci se v ní nepřímě promítá i autentický zážitek díla, orientace interpretovy osobnosti a historický horizont. V tom směru interpretace kolísá mezi vědou a uměním.*

Z rozmanitých typů interpretačních textů a výkonů přibližuje dva nejtypičtější: jednak interpretaci syntetickou (badatelskou), k níž směřují různé slovníky literárních děl jako např. *Slovník básnických knih* (1990), *Rozumět literatuře. Interpretace základních děl české literatury* (1986), *Česká literatura 1945–1970. Interpretace vybraných děl* (1992), *Český Parnas* (1993), *Český dekameron* (1994).

Dále potom *didaktickou interpretaci*, kterou charakterizuje jako *rozhovor o literatuře a o světě inspirovaný konkrétním textem*.² Tomuto typu interpretace budu nadále věnovat pozornost.

Domnívám se, že základní sférou, v níž probíhá estetická literárně-vědná komunikace mezi žákem, učitelem a literárním textem, je *sféra prožitková*. To ovšem předpokládá oboustranně mnohem větší čtenářskou zkušenost s literaturou jako slovesným uměním, čtenářskou i literární kompetenci. Standardní literární vzdělanost by měla zajistit především střední škola. Ve středoškolské literární výchově (výuce literatury) však stále přezívá kvazipozitivistická představa literární historie jako faktografického soupisu biografických a literárních dat, literární vývoj se redukuje na pouhou chronologii, sled generací či autorů. Tak se ztrácí obraz literárního vývoje (procesu) jako mnohovýrovného kontextu vztahů, jevů, hodnot, ztrácí se představa o jeho bohatosti, rozmanitosti, strukturovanosti i včleněnosti do dobového kulturního a historického kontextu.

Dále jsou studenti málo připraveni funkčně využívat literárně-vědných (literárněteoretických) pojmů a poznatků, čehož důsledkem je malá způsobilost literární dílo analyzovat, uvědomit si jeho literární (estetické) hodnoty a být schopen názor formulovat a podložit argumenty. Vyčíst z textu více než je pouhý obsah. Důsledkem této malé způsobilosti jsou vágní pokusy o interpretace, které vypovídají o tom, že se čte povrchně a bez porozumění, zvláště potom bez porozumění problematice specificky literární a estetické. Porozumění literatuře, a vím, že o to usiluje i mnoho studentů, je však nemyslitelné bez literárního vzdělání, bez znalostí literárněteoretických, literárněhistorických a literárněkritických. *Rozumět literatuře předpokládá umět ji číst, a umět číst zase kromě jiného znamená vědět. Vědět to hlavní o zákonitostech vzniku literárního díla, o prostředcích a metodách, jež otevírají cestu k jeho uměleckému smyslu*.³ Teoretické a historické poučení by mělo být korekčním a objektivizačním prostředkem, doplňujícím a prohlubujícím čtenářskou zkušenost. Základem literární výchovy by však měla být především četba a interpretace uměleckého textu.

Z perspektivy, v níž chceme literaturu prezentovat ve školní výuce, by se neměl vytrácet ani zřetel k formativní funkci literatury. V našich úvahách nad literárním textem by tedy měla být přítomna vazba na život, na sféru lidského bytí, na aktuální individuální prožitky a problémy. Analýza a interpretace literárního textu by měla studenty přivést k obecnější úvaze nad možnostmi lidské existence i nad smyslem našeho, právě prožívaného života.

A nyní mi dovoluť uvést některé poznatky ze semináře Interpretace textů z české literatury 20. stol. (je povinně volitelný), který doplňuje povinný předmět Česká literatura 20. stol. Metodologicky je zaměřen na teoretické a praktické zvládnutí základních postupů při analýze a interpretaci literárního textu. (Těžiště seminářů leží v rozvíjení praktických schopností aplikovat pojmy poetiky při popisu, analýze a interpretaci vybraných textů z české literatury.) K interpretaci jsem vybrala drobné prózy z přelomu století a počátku 20. století – V. Mrštíka *Když slunce zapadá z Obrázků*, A. Sovy *Rozvíření samotářských strun*, dvě povídky J. K. Šlejhara z raného období tvorby – *Páně vzkříšení* a *Havran*, povídky O. Theera *Karla* a *Žhářka*, Dykovu novelu *Krysař* a dvě autorovy prózy ze sbírky *Píseň o vrbě*, jednu z nejlepších povídek R. Svobodové *Převěz, převěz, převozníčku*, Demlovu básně v próze *Moji přátelé* a *Hrad smrti*, předválečné povídky F. Langer a R. Weinera a první samostatné prózy bratrů Čapků (*Boží muka* Karla a *Lelio* Josefa). Povídky v různé míře aktualizují poetiku dobových literárních směrů, od realistických a impresionistických stylových tendencí přes symbolismus, novoromantismus, novoklasicismus až k předválečnému expresionismu a kuboexpresionismu. Jsou dostupné i v pozdějších vydáních, ať už v samostatných edicích nebo jako součást výborů (např. antologie *Drobná próza české secese*). Volila jsem kratší texty, které nejsou tak čtenářsky náročné a přitom umožňují větší vnímavost pro detail a poetičnost textu.

Nestanovila jsem žádný univerzální výkladový klíč, kterým by se k textům přistupovalo. Studenti měli vycházet z díla samého, z jeho opakované a vnímavé četby. V závěru semináře jsem jim zadala písemnou práci, v níž měli odpovědět na tři otázky, které směřovaly

především k smyslu interpretovaných textů; k myšlenkovému potenciálu či poselství jednotlivých próz, které je zkoumáno a také konstruováno v procesu interpretace a jehož didaktická explikace je důležitou, mnohdy závěrečnou interpretační operací.

1. K jakým myšlenkám či otázkám o životě vás uvedené prózy provokují?
2. Které životní názory či problémy vyslovené v prózách jsou vám blízké a proč/cizí a proč?
3. Která z uvedených próz se vám nejvíce líbila a proč?

Více než jedna třetina studentů prokázala kompetenci literární text samostatně vnímat, chápat a to vše výstižně formulovat.

Obecně posluchači konstatovali, že povídky, s výrazně exponovaným motivem smrti, provokují k otázkám o smyslu života, lidského osudu, k přemýšlení o postavení jedince ve společenství lidí, podněcují touhu změnit dosavadní život. Také kladou otázky, jak vnímat smrt, jak se k ní postavit. Dále vycházím z odpovědí, které pokládám za zdařilé a vystihující smysl próz. Blízké je studentům hledání životních odpovědí, orientace v budoucnosti, kterou člověk nevidí v jasných obrysech.

- V Dykově *Krysaři*, který zaujal nejvíce, zaznamenali příznačný motiv novely – rozpor mezi ušlechtilým ideálem a nízkou všedností, tragickou marností lidské touhy a láskou uprostřed malého, měšťáckého prostředí, kde vládne prostřednost, sobectví peníze.
- V povídce R. Svobodové *Převaz, převaz, převozníku* je zaujalo téma ženství, motiv sebeobětování pro druhého. Gesto hlavní hrdinky, rozhodnutí, které mladá žena dokázala učinit, pokládají za obdivuhodné. Dobrovolná smrt pro ni není ničím strašným, je to vykoupení, osvobození (únik) ze zajetí života. R. Svobodová byla jistě fascinující žena, její próza vypovídá o její velké životní zkušenosti a vyzrálosti.
- U prózy F. Langer *Hlad* oceňovali ztvárnění tématu touhy, kladli si otázky, jakým způsobem dovede člověk čelit síle touhy, zdali je vůbec schopen jí vzdorovat a co všechno je ochoten podstoupit, aby touhu ukojil. Současně si uvědomovali, jak časová a prostorová neurčitost dává vystoupit příběhu se vši jeho naléhavostí, smyslo-

- vostí, elementárností, a to včetně nedořečenosti a otevřenosti vybízejícími k různým interpretacím.
- Šlejharovu povídku *Páně Vzkříšení* cenili pro bohatou symboliku, s níž bylo ztvárněno téma stárí uprostřed lidské zloby.
 - V souvislosti s Mrštíkovou prózou *Když slunce zapadá* posluchači psali o vyjádření mystického okamžiku splynutí člověka s přírodou jako zpředmětněním boží přítomnosti, obdiv ke kráse, tajemnosti a moci přírody je vyjádřen v gestu starého kněze, který smeká klobouk před sluncem jako před božím dílem. V charakteristice prózy se nejčastěji objevovaly výrazy jako poetičnost, malebnost, velebnost, duchovnost, evokace radostné a sváteční nálady. Krásu života lze nalézt v maličkostech, ve všedních věcech, které si ke své smůle vůbec neuvědomujeme.
 - V odpovědi věnované Demlovi *Hradu smrti* jedna studentka uvedla: Je neuvěřitelné, jak rozličně může člověk prožívat a vnímat existenciální krizi, nahlížet na smrt, zlo, nicotu či bolest. Je to působivý text, na nějž musím po přečtení ještě dlouho myslet.
 - O básních v próze *Moji přátelé* jeden posluchač napsal: Krásná je pokora, s níž lyrický subjekt přistupuje ke svým malým přátelům. S nadsázkou by se dalo říci, že v přírodě poznává boha, boha mírně pohanského, boha, se kterým rozmlouval filozof B. Spinoza. Na malém prostoru dokázal básník vyslovit mnohé o své víře i o svém nitru.
 - V interpretaci povídky O. Theera *Žhářka* dominoval motiv determinace lidského života prostředím (proč se stává, že se člověk narodí tam, kam vůbec nepatří, kde má pocít, že je jakoby omylem).
 - O próze J. Čapka *Lelío* jeden student napsal, že ho rozložila psychicky (kubisticky): vnímám ji jako kubistický obraz vyjadřující úzkost, bolest, hluboký cit a smutek; uvrhla mě do jakési pasti pesimismu a bezvýchodnosti.

Závěrem snad už jenom zopakování toho, co jsem se pokusila sdělit svým příspěvkem. Za nejdůležitější z metod literárněvýchovné práce pokládám metodu četby žáka a metodu didaktické interpretace uměleckého textu; metodu vycházející z vnímavého čtení textu, k němu se

ustavičně vracející a konfrontující jej s různorodými vnitřními světy čtenářů, metodu hledající v díle různé polohy a připouštějící třeba i několikery výklad téhož díla. I přes svoji náročnost by se tato metoda mohla stát alespoň částečnou protiváhou současné kultury videoklipů a počítačů, která zvolna, ale jistě ubíjí tradici pomalého, opakovaného čtení a vícerozměrnějšího vnímání světa vůbec.

Poznámky

¹ Peterka, J.: *Teorie literatury pro učitele*. Praha, UK 2001.

² Tamtéž, s. 261–262.

³ Zeman, M. a kol.: *Rozumět literatuře*. Praha, SPN 1986.

Účastnice konference při přípitku
po vyhlášení nominací na Zlatou stuhu

Obraz pohádky ve spontánní slovesné tvorbě dnešních prepubescentů

Jaroslav Toman

Současné teoretické reflexe o literatuře pro děti a mládež i dosavadní výzkumy dětského čtenářství se vesměs shodují v tom, že pohádka zaujímá ve čtenářském kontextu dnešních prepubescentů dominantní pozici.¹ Je především pokládána za stěžejní žánr předčtenářského období a rané fáze mladšího školního věku, kdy také patří k žánrům poslechové a čtenářsky nejfrekventovanějším a nejoblíbenějším. Zlom v jejích preferencích nastává podle odborných pramenů přibližně v devíti deseti letech. Tehdy totiž odeznívá synkretický a naivně realistický přístup dětských recipientů k pohádkovému textu a žánrová skladba jejich četby se počíná pronikavě měnit ve prospěch dobrodružných příběhů a fantasy literatury a navíc diferencovat podle pohlaví. Dívky si rovněž podržují preferenční vztah k pohádce déle než chlapci a jsou i jejími horlivějšími čtenářkami.

Tento trend ostatně potvrzuje i soudobá knihovnická praxe.² Ze zkušeností knihovnic zároveň vyplývá, že na klesající oblibě zejména klasické pohádky má výrazný podíl také nedostatečná čtenářská vyspělost dětí (nezvládnutí techniky čtení) a že dnešní populace dětských vnímatelů se s pohádkovým žánrem setkává převážně v její receptivně nenáročné televizní a videofilmové podobě. V 90. letech 20. století totiž do literární komunikace dětí rasantně vstupují vizuální masmédiá, sílí obliba filmových a televizních adaptací slovesně uměleckých děl, zvláště pohádek, a dětské zaujetí pro tajemné a strašidelné příběhy zase oživuje archetypálně-mytologický pohádkový princip. Jejich

svět se stává racionálnější a pragmatictější.³ Na druhé straně však umělecky a hodnotově devaluje pohádku její trivializace a bezostyšné komerční zneužívání v četných diletantských digestových úpravách a překladech.⁴ Touto společensko-kulturní a masmediální atmosférou je formován i její současný prepubescentní čtenář.

Pohádkový genotyp se vyznačuje značnou šíří a variabilitou, s přesahem do řady jiných žánrových oblastí, neboť je schopen integrovat do své struktury žánrové prvky mýtu, pověsti, legendy, prózy s přírodní tematikou, fantasy literatury i povídky nebo novely s dětským hrdinou. Tím je dána i jeho relativně dlouhodobá čtenářská životnost. Knižní trh také nabízí dětskému čtenáři nespočet pohádkových adaptací a převyprávění vzešlých z folklorních pretextů i rozmanitých pohádek autorských, umožňujících téměř neomezený věkově adekvátní a individuální výběr.⁵

Z hlediska vývojové psychologie postihl funkce pohádky v dětském životě Michal Černošek.⁶ Podle něho vnáší smysl a řád do světa, je- muž dítě nerozumí, a to jasnými symboly se zřetelnou polarizací dobra a zla, jednoduchou fabulí, explicitní zápletkou i ustálenou kompoziční výstavbou, koreluje s jeho základními osobnostními potřebami: potřebou lásky a harmonie, pocitu bezpečí a jistoty i překonávání strachu a provokuje jeho emocionalitu, představivost, obrazotvornost a fantazii, poskytuje mu modely mezilidských vztahů, konfliktních situací a způsobů jejich řešení, nabízí mu optimistické vidění skutečnosti a v identifikaci s kladným hrdinou i v přitakání dobru v něm utvrzuje žádoucí etické a mravní normy a hodnotové orientace.

Literární teoretik a znalec dětského čtenářství Otakar Chaloupka zase přisoudil pohádce schopnost svou stavební a sémantickou podstatou korespondovat s poznávacími a myšlenkovými procesy dítěte a působit na ně především svou fantazijně-emotivní a noetickou podnětností, v souladu s jeho očekáváním a mentálně-psychickými dispozicemi.⁷ V souvislosti s ontogenetickými předpoklady dětského čtenáře na sklonku prepubescence badatel objektivně postřehl, že v jeho komunika- tivně- receptivním přístupu k pohádce dochází k radikálnímu posunu směrem k jejímu stále preciznějšímu a vyhraněnějšímu chápání jako

literárního uměleckého textu – znaku, neboli dítě „postupně přijímá její dílčí prvky, atributy a segmenty jako obrazově svébytné“.⁸

Z těchto teoretických premis jsme vycházeli při zjišťování dětské recepce pohádky v období mladšího školního věku. Výzkum jsme prováděli v roce 2000 na reprezentativním vzorku 417 respondentů – žáků 2.–5. ročníku základních škol z 22 tříd a ze tří vybraných lokalit jihočeského regionu (České Budějovice, Třeboň, Lomnice nad Lužnicí). Dotazníkovou technikou jsme mimo jiné zkoumali preference pohádkových autorů, typů a děl, žánrové povědomí pohádky, vyjádřené volbou identifikačních znaků, příčiny její obliby a nejsympatičtější pohádkové postavy.⁹ Dospěli jsme k následujícím závěrům:

Nejmladší čtenáři preferovali hlavně autorskou pohádku se zvířecím hrdinou, vyspělejší recipienti dávali přednost klasickým literárním adaptacím. Četba pohádek začala stagnovat zejména u chlapců – žáků 4. a 5. ročníku, kteří ji také častěji zaměňovali za příběh z dětského života. Kontakt dětí mladšího školního věku s pohádkou stále více (až na 50 %) ovlivňovalo její televizní a filmové médium.

Nejvíce respondentů ve všech sledovaných ročnících považovalo za určující žánrový znak pohádky typické postavy a nadpřirozené bytosti (princeznu, prince, krále, čerta, draka, čarodějnici, kouzelníka či vodníka). Jejím dalším identifikačním rysem byl šťastný konec. Starší čtenáři – žáci 3.–5. ročníku zdůrazňovali rovněž její fiktivnost, nepravdivost a fantastičnost. U nejstarších prepubescentů pak došlo k výraznější změně: pohádku ve větší míře poznávali i podle vítězství dobra nad zlem, vystihli tedy její etické poselství. Dětské výpovědi, ojedinele postihující její další žánrové atributy (ustálený kompoziční postup, vstupní formule, typické prostředí, charakterový a sociální kontrast, symbolika postav) se projevy jako irelevantní.

Žáky všech zkoumaných ročníků zaujal pohádkový happy end, typické postavy a iracionální bytosti i kouzla a zázraky, děti ze 4. a 5. ročníku oceňovaly zvláště vítězství dobra nad zlem, jejich pozornost evokoval také dobrodružný aspekt pohádkové narace, ale i humor a příběh naplněné lásky. V žánrovém povědomí dnešních prepubescentů stále zůstává pevně zafixován model tradiční kouzelné pohádky.

Na stejném souboru dětí 2.–5. ročníku jsme zkoumali, jakou představu si vytvářejí o pohádkovém žánru sami prepubescenti. Jejich subjektivní obraz pohádky byl zprostředkován vlastní slovesnou tvorbou. Byli jsme si vědomi, že výsledek jejich spontánního tvoření (měli vymyslet a napsat krátkou pohádku) byl limitován nerozvinutostí jejich psychiky a nedostatečností jejich jazykově-slohových schopností a dovedností a že impulzy pro svou tvorbu budou nacházet především v individuálních životních, čtenářských, poslechových a diváckých zážitcích a zkušenostech. Očekávali jsme, vycházejíce ze zákonitostí dětské literární komunikace a recepcce,¹⁰ že i naši respondenti budou tyto podněty aktivně zpracovávat s uplatněním akomodačních nebo asimilačních mechanismů, promítnutých do jejich písemných projevů, dotvářecí obraznosti jako tvořivé estetické činnosti, do jejich fantazijně-představových a myšlenkových konotací, asociací a aktualizací. Předpokládali jsme, že zvláště u starších prepubescentů bude převažovat narativní způsob komunikace s pohádkovým textem, tj. že ho dokáže ve slovesné tvorbě postihnout v celistvosti jeho hlavní dějové linie, popřípadě jeho syžetové výstavby, s bodovými přesahy do jeho druhoplánové struktury.¹¹ Počítali jsme i s fragmentárním osvojováním pohádky u žáků 2. ročníku (sedmi až osmiletých), proto jsme je do zkoumaného vzorku nezařadili. Rovněž se ukázalo, že téměř polovina respondentů na vymýšlení a napsání pohádky rezignovala, takže sledovaný vzorek dětí jsme byli nuceni zredukovat na počet 204 (z toho 113 děvčat a 91 chlapců).

V našem výzkumu jsme se orientovali nejen na to, jak prepubescenti chápou pojem pohádka, nýbrž i na to, jak tento žánr ovlivňuje dětskou osobnost svou provokací k dobru, jak ji specificky rozvíjí a aktivizuje. Zároveň jsme analyzované žákovské práce konfrontovali s výsledky předchozího dotazníkového šetření a ověřovali si jejich validitu.

Osmi až devítiletí slovesní tvůrci – žáci 3. ročníku (48 respondentů, 28 děvčat, 20 chlapců) našli inspiraci zejména ve značně zredukovaném narativním modelu klasické kouzelné pohádky (22,9 %). Téměř ve všech případech použili její ustálená stylizační schémata, totiž úvodní a závěrečnou formuli, jednak signalizující vstup do fiktivního světa i časoprostorovou neurčitost, jednak spojenou se šťastným koncem.

V dětských pracích se také častěji vyskytovaly tradiční postavy princezen, princů, králů a královen, nadpřirozené bytosti v nich byly zastoupeny především čarodějem, drakem a čertem. Zázračné prvky, konflikt mezi dobrem a zlem, dějová triáda byly zmiňovány jen ojedinelé. V písemných projevech dětí převládla fragmentárnost, jednání hrdinů nezřídka postrádalo motivaci. Nejzdařilejší výtvořby byly vesměs založeny na ústrojně kombinaci různých pohádkových motivů a na svérázné inovaci syžetového schématu. Jako například text

Panáček ze slámy (dívka, 3. ročník)¹²

Byl jednou jeden panáček ze slámy a ten panáček stál na poli. To pole bylo jednoho krále. A ten král se jmenoval Vladimír. Měl bratra a ten bratr se jmenoval Josef. Josef mu záviděl to pole, a když mu ho Vladimír nechtěl dát, tak mu Josef to pole zapálil. Panáček málem shořel kdyby nebylo zvířátek. Panáček povídá: „Děkuji vám zvířátka, že jste mě zachránily. A zvířátka povídají: „Nemáš zač panáčku, ale koukni na to pole, úplně shořelo a už tam nic neporoste, musíme to říct králi.“ A běžely do hradu. Král se ze začátku polekal, ale potom pochopí, že to nebyla náhoda, ale že to někdo udělal. Přemýšlel, kdo by to mohl být, napadlo ho, že by to byl Josef, a tak šel do jeho pokoje. Josef tam nebyl a tak si myslel, že se bál a utekl. Ale jeden sluha povídal, že šel kolem jeho pokoje a slyšel, jak křičí, podíval se klíčovou dírkou a viděl čerta, jak ho odnáší. Všichni byli rádi, že to dobře skončilo

Jiné typy pohádek (parodickou, pověrečnou, pěstounskou) si dětské pisatelé zvolili jen výjimečně.

Téměř stejné procentuální zastoupení (20,8 %) jako klasická kouzelná pohádka měla v tvorbě žáků 3. ročníku animovaná pohádka s antropomorfním zvířecím hrdinou (pejskem, kočičkou, myškou, vlkem, liškou, medvědem, kuřátkem, žábou aj.), vlastně alegoricky zpodobňující svět soudobého dítěte i dospělého. V doznívající preferenci tohoto typu pohádky se ještě projevila ontogenetická spřízněnost 8–9letých dětí s jejich mladšími vrstevníky. Gros žákovských textů to tiž tvořily pohádky didaktické a kumulativní, zpravidla oslovující před-

školáky nebo začínající čtenáře. Dětsí autoři v nich také, většinou v obrazech protikladných postav, zřetelně zvýrazňovali jejich etickovýchovnou záměrnost (např. akcentací kamarádství, tolerance, nezištné pomoci, harmonického rodinného zázemí a odsudkem špatných charakterových vlastností). Zakoreněnost stylizačních stereotypů v dětském povědomí se promítla do hojného užití úvodních formulí (např. – *Byla jednou jedna myška Šikulka. – Jednoho dne ležel kocour v síni.*). V tomto typologickém okruhu se vyskytla i řada obdivuhodně invenčních a přitom autenticky dětských prací, jako třeba pohádka

Lesní školka (dívka, 3. ročník)

Byla jedna školka, stála v lese na pasece, ale v té školce se učila zvířátka, myška se tam učila pískat a utíkat před kočkou, kočka se tam zas učila utíkat za myší a prosit o mléko, mravenci se učili posilovat, aby dobře nosili větvičky, a za odměnu dostali od učitelky lišky bonbón, kuny se učily plížit, aby chytily kuřata, veverky měly těžkou práci, od jedny do jedenácti louskaly ořechy a šplhaly po stromech, zato medvědi, ti co nic nevědí, jen brumlali a že se učit nebudou. I liška jim pořád říkala, co z vás vyrostete!!! A stěžovala si řediteli vlkovi, že se z těch medvědů zblázní. Když bylo vysvědčení, dostala myška 1– a kočka 1, mravenci pochvalu, kuny dostaly pochvalu taky a pyšnily se před raky, veverky měly 1– a medvědi 5 a důtku.

Dlužno ještě dodat, že 20,8 % respondentů svou pohádku nedokončilo, převážně z neschopnosti vytvořit celistvý a smysluplný příběh. A přibližně 10,4 % žáků ze sledovaného vzorku více či méně zdařile reprodukovalo známou pohádku, buď kdysi slyšenou (Budka, O poslušných kůzlátkách), nebo spatřenou na televizní obrazovce (seriál o strýčkovi Skrblíkovi).

Výskyt skutečně moderní pohádky, například nonsensové, parodické nebo civilizační, byl v analyzovaných žákovských pracích zanedbatelný (8,3 %). Její hrdinové, převážně personifikované věci (rezavý skafandr, nenasytá hadice stále polykající vodu, líný metr, hladová školní křída, solidární tabule), jsou spjaty s moderní realitou a zcela se podřizují pohádkové etice.

Relativně početnou množinu textů (16,6 %) tvořily příběhy z dětského života, formálně kamuflující pohádku. Tento fenomén svědčí jednak o nevyhraněnosti žánru jako literárního pojmu ve vědomí osmi až devítiletých dětí, jednak o silné impregnaci pohádky v jejich dosavadní receptivní zkušenosti, přetvářející v jejím duchu i další epické žánry. Všechny žákovské příběhy s dětskými hrdiny totiž začínaly ustáleným pohádkovým incipitem a byly zakončeny stylizačním schématem slibujícím happy end (např. – *Byla jednou jedna holčička a ta měla kamarádku Lucku. – A tak holky chodily s klukama. Zazvonil zvonec a pohádka je konec.*). Nejmarkantněji se tato tendence projevila ve zpohádkování příběhu o J. Foglarovi a Rychlých šípech.

Bez názvu (chlapec, 3. ročník)

Byl jednou jeden spisovatel a jmenoval se Jaroslav Foglar. Jednou sepsal příběh o Rychlých šípech. Příběh tvořil Mirek Dušín, Jarka Metelka, Jindra Hojer, Rychlonožka a Červenáček. Tento klub konal dobro a dělal radost všem lidem. Jezdili na výpravy. Vydávali časopis TAM TAM. Měli klubovnu, která jim vyhořela. Byli bez klubovny. Dostali novou klubovnu. Nakonec byli svorní až do konce života.

Ve vývoji prepubescentního čtenářství lze rozlišit vyhraněnou fázi, zhruba vymezenou devátým až jedenáctým rokem a odpovídající 4. a 5. ročníku povinné školní docházky. Ve srovnání se čtenáři sedmi až devítiletými, přes individuální přesahy dochází v tomto období k podstatným mentálně-psychickým změnám, jež se odrážejí i v proměnách dětské komunikace s pohádkou. Navíc se v uvedeném stadiu začínají diferencovat i čtenářské preference chlapců a děvčat. Tato známá fakta jsme se snažili verifikovat i v našem výzkumu.

Respondenty (85 dívek a 71 chlapců) inspirovala v jejich tvořivém úsilí zvláště kouzelná klasická pohádka, případně její varianty (29,5 %), přičemž děvčata (36,5 %) měla v počtu napsaných textů znatelnou převahu nad chlapci (22,5 %). Pohádkový genotyp se ve vědomí dětí pojmově vyhranil a precizoval. V jejich pracích si i nadále podržely největší

frekvenci úvodní a závěrečné petrifikované obraty, typické pohádkové postavy a nadpřirozené bytosti. V jejich rozšířeném repertoáru figurovali princezna, král, princ, čaroděj a drak, ale též lidové hrdinové: statečný či hloupý Honza a chudá, leč krásná a šlechetná dívka. Respondenti již více zdůrazňovali fantastické prvky, kouzla a zázračné proměny a zpravidla také respektovali folklorní vypravěčskou perspektivu se zvýrazněním konfliktu dobra a zla a etického vyznění. Receptivní zkušenost s pohádkou příznivě ovlivnila i vyjadřování některých dětských autorů, jeho literárnost a poetičnost. Přibýlo tematických a motivických kombinací, modifikační a inovací klasických pohádkových látek, zintenzívněla dotvářecí fantazie dětí. Výtvary se rozrůznily i typologicky. Vzrostl počet demologických narací a příběhů o Honzovi, směřujících od fantastického pojetí k jejich podobě novelistické, objevil se i recesní humor antipohádky. Tyto tendence názorně ilustruje například pohádka o Honzovi.

Bez názvu (chlapec, 4. ročník)

Bylo – nebylo, v jedné chaloupce u lesa žila babka Šedizubka a ta denně vařila kouzelný lektvar pro svého syna Honzu. A jednou se stalo, že Honza spadl do hrnce s kouzelným lektvarem a stal se nepřemožitelným. A tak si řekl, že musí jít vysvobodit nějakou princeznu do zámku. „Ale to bys musel ten zámek najít,“ odpověděla babka Šedizubka. „Já ti poradím. Na druhém konci lesa za sedmi skalami a sedmi horami je velký a nádherný zámek a v tom určitě nějakou tu princeznu najdeš. Ale dávej si pozor na obrovského draka, který jim hlídá zámek.“ No a tak Honza šel a šel přes sedm skal a sedm hor, až přišel k hradu, zabil draka a vysvobodil princeznu a dostal ji za ženu.

V řadě případů ovšem dětští tvůrci klasický model pohádky nezvládli, unikala jim vnitřní logika žánru a opomíjeli jeho konstitutivní znaky: protiklad symbolických postav ústící v konflikt dobra a zla, pohnutky činů i kouzelných proměn.

Tyto bezděčné nedostatky se vyhroutily ad absurdum v dětských pohádkových reprodukcích, fragmentech a epizodách nebo v pohádkách obsahově, kompozičně, jazykově i pravopisně naprosto nezvládnutých,

představujících chaotický konglomerát nesourodých prvků. Takovéto práce tvořily 21,8 % ze všech zkoumaných výtvorů.

Druhým nejfrekventovanějším typem slovesné tvorby žáků se stala tzv. moderní pohádka (18,3 %) V mnohem větší míře k ní překvapivě inklinovaly dívky (22,4 %) než chlapci (14,1 %). Ti zase byli jako autoři vynalézavější. Tento typ umělé pohádky v sobě zahrnul – ve svérázném dětském pojetí – rozličné narativní přístupy: imitačně-inovační, osobitě modifikující a aktualizující noetický a poetologický kánon folklorního modelu a vnášející do vyprávění vlastní zkušenost (princezna tajně konzumuje rozinky a král ji posílá k zubaři, královským dětem putujícím po světě nabízí nocleh pouze bezdomovec, král posílá své dcery studovat na slavné univerzity, provdávají se za milionářské synky a společně se věnují charitě, apod.), humorně-parodizující archetypální poetiku žánru (o nevzdělané princezně), v démonické variantě například zcivilňující a zesměšňující nadpřirozené bytosti (o skřítkovi, který stavěl dům a vyvíjel vytrvalé úsilí, aby finančně zajistil stavbu, nebo o čarodějnici, jež ztratila své kouzelné koště, aj.), nonsensový, založený na absurditě a fantazijní hře, v němž byly hlavními protagonisty věci a zvířata (např. o větách, jež se ztratily svému majiteli, o propisce, které se splnil sen kreslit lodě a draky, nebo o parádivé housence, pravidelně navštěvující diskotéku až do té doby, než se vdala, neboť potom se musela starat o rodinu). Moderní pohádka byla v žákovských pracích zastoupena i eticko-didaktickým podobenstvím (o potížích mladé stonožky při nákupu bot, o polepšené holčičce-jedináčkovi chovající se neurvale ke svým hračkám nebo o botičkách nepořádného kluka, jež se nemohly najít), dokonce imaginativním, andersenovsky laděným příběhem, v něm se bezděčně uplatnila básnivá alegorie či symbol nebo který směřoval ke kontemplaci a filozofickému vyznění (o zázraku proměny housenky v motýla, o pyšné královně-Růži, o lesní houbičce překonávající komplex ze své zdánlivé neužitečnosti). Do tohoto typologického okruhu patří i ojedinělé, mimořádně zdařilé výtvary, prozrazující literární talent (např. veršované pohádkové blues o tragicky zemřelém hlemýžďovi, realistická narace fantasticky ozvláštněná nebo konstruovaná na vtipné jazykové hříčce). Při tvorbě moderní pohádky také respondenti prokázali největší kreativitu.

Bez názvu (dívka, 5. ročník)

Bylo jednou jedno království. A v tom království vládl převeliký smutek, protože tam byli všichni vzdělaní kromě princezny Blanky. Král byl známý právník, královna chirurgická doktorka a šašek vedl svůj závažný pořad. Jen princezna, které bylo již 25 let, neměla pořad žádné zaměstnání a ani na brigády ji nechtěli vzít. I když byla Blanka velmi krásná, tak ji stejně nevzali, ani když chtěla jako servírka do jedné hospody. Tato princezna totiž na rozdíl od ostatních princezen nebyla vůbec, ale vůbec vzdělaná. Neuměla ani číst, ani psát a vůbec neuměla počítat. To i sluha Petr, který vyhrál v soutěži Kdo proběhne nejrychleji okolo zámku, byl vzdělanější. Princezna dělala zámku velikou ostudu, a proto král udělal konkurz o to, kdo princeznu vyléčí, že dostane půl království, a kdyby prý něco, tak i právníka (krále) na obhajobu zdarma. Sjíždělo se mnoho princů a poddaných z celého světa a nikdo Blanku nevyléčil. Když vtom za 2 roky přišel 27letý Honza ze sousední vesnice a nabídl se, že bude princeznu léčit. Trvalo to 9 let, ale nakonec se to povedlo, ale pozor, nakonec se vzali a Blanka byla chytřejší než všichni na světě.

Bez názvu (chlapec, 5. ročník)

V malém městečku v Lomnici nad Lužnicí se ukrývá rybník Jordánek. Ten rybník je kouzelný, každý úplněk z něho vyjde víla jménem Každěpřání. Vychází hlavně o dvanácté hodině. To už děti vždycky spí. A zdá se jim sen o nějakém přání, ta víla jim do toho snu vklouzne a to přání jim splní. Třeba v té obci bydlí holčička jménem Helča. A té se zdálo o Martinovi (neznámém). A za týden poznala kluka jménem Martin Trmík a během toho dne se do něj zamilovala. A díky víle Každěpřání je šťastná. A jestli ta Helča neumřela, tak žije s tím Martinem a je šťastná dodnes.

Drak v domě (dívka, 4. ročník)

Jednoho přiletěl k nám na půdu drak. Naše maminka nemohla na půdě všet prádlo, tak jsme na něj vyrazili. Já jsem si vzal plácačku na mouchy, moje sestra naši největší vařečku. Když jsme šly na půdu, klepaly se nám ko-

lena. Když jsme vzaly za kliku, ozvala se rána. Malinko jsme se bály. O to rychleji jsme otevřely dveře. Drak na nás koukal z protějšího rohu. Rozběhly jsme se s napřaženou rukou na něj. Jaká byla naše úleva, když jsme zjistily, že byl papírový.

Za třetí nejčtenější žánr své tvorby zvolili 9–10letí autoři tzv. zvířecí pohádku (10,8 %). Byla téměř rovnoměrně zastoupena v textech dívek (11,8 %) i chlapců (9,8 %). Ve srovnání s produkcí žáků 3. ročníku jsme u ní zaznamenali výrazné snížení preferencí. I do ní pronikly ustálené kompoziční prvky klasické pohádky, zvláště úvodní formule (např. – *Žil byl kocourek Fešák. – Byla jednou jedna housenka.*). Většina pohádek měla podobu apelativního exempla, někdy směřujícího k filozofii zací, jindy k bajkové sentenci. Zvířecí hrdinové: starostlivé prasátko, nenasytný vrabec, zlý lev a další procházejí očistnou katarzí a polepšují se, slepička svou chytrostí vyzraje na lišku, kocourek a pejsek při společném putování světem poznávají hodnotu kamarádství, žabka přijde na to, že změna identity se nevyplácí.

Bez názvu (chlapec, 4. ročník)

Šel kocourek do světa. Byl ještě malý, a proto se trochu bál. Cestou potkal hodného pejska. Zprvu na sebe koukali jen z dálky a nedůvěřivě, ale pak se skamarádili. Dál už pokračovali spolu jako dobří kamarádi. Přišla noc a kamarádi neměli kde hlavu složit. Vlezli si pod košatý strom u cesty a hned ulehli. Když tu slyší dupot a funění. „Pomoc, zloději!“ šeptal ustrašený kocourek. „Ale kdež, to je jen kmotr Ježek,“ uklidňoval kamaráda pejsek. Pak už ulehli a spali až do rána. Inu ve dvou se jde po světě přece jenom snáz.

Bez názvu (dívka, 4. ročník)

Byla jednou jedna zelená žába, bydlela na břehu rybníka. Většinu času trávila na leknínu a zasněně pozorovala motýly a představovala si, jaké by to bylo být krásným motýlem. Jednoho dne, když zase vzdychala, že je žábou, uviděla ji lesní víla, která bydlela nedaleko rybníka, a proměnila ji v překrásného motýla. Žába byla velice šťastná a vesele vzlétla na oblohu.

Když tak letěla, uviděl ji sběratel motýlů a chytil ji do sítě. Žába naříkala a volala lesní vílu, ať ji zase promění v zelenou žábu. Jenže ta byla na návštěvě u sluneční víly, a proto ji nemohla slyšet. Najednou napadlo sluneční vílu, aby se proletěla na obláčku. Jak tak letěla, lesní víla uviděla žábu – motýla, jak je chycená v síti, a zase ji proměnila v zelenou žábu. Žába ji poděkovala, rychle odskákala a už nikdy nechtěla být někým, kým nebyla.

Zracionálnění a tendování k realistickému způsobu uměleckého zobrazení vedly naše respondenty k časté kontaminaci pohádky s příběhem z dětského života, k záměně obou žánrů. Tento trend se zřetelně projevil především u chlapců (25,3 %). Dívky za nimi značně zaostaly (12,6 %). Pozoruhodná byla i žánrová rozmanitost žákovských textů. Kromě převažujících exemplárních příhod s dětskými hrdiny a vyprávěních o láskyplných vztazích dětí k domácím zvířatům jsme tu zaregistrovali i snový příběh, líčení vlastního zážitku ze školy nebo z rybaření, příběh s kovojskou tematikou, love story s dívčí hrdinkou, mysliveckou historku, sportovní reportáž, dokonce reprodukci epizody z triviální překladové literatury (z povídkového cyklu o Zuzance a psu Ňufkovi) nebo z televizního seriálu (Sám doma). Pohádkový incipit (např. Byl jednou jeden rybář a ten chodil pravidelně v sobotu a v neděli na ryby. – V jedné chaloupce žila jedna hezká a hodná holčička...) uvozující příhodu ze života dítěte již působí neústrojně a rušivě.

ZÁVĚR

Spontánní slovesná tvorba dětských respondentů – žáků 3.–5. ročníku ZŠ nám poskytla mnohem komplexnější a preciznější poznatky o jejich žánrovém povědomí pohádky než žákovské výpovědi z předcházejícího dotazníkového výzkumu. Výsledky nového šetření popřely, že v něm děti mají zafixován především její klasický model. Navíc se prokázalo, že prepubescenti vcelku chápou žánrový princip kouzelné pohádky folklorního typu pouze formálně, povrchně a fragmentárně. Nejvíce ho totiž spojovali s ustálenými úvodními a závěrečnými formulami, s tradičními postavami a nadpřirozenými bytostmi.¹³

Z hlediska ontogeneze dětské psychiky a čtenářského vývoje se v pojmání pohádky zřetelně odlišili žáci 3. ročníku a žáci 4. a 5. ročníku. Zatímco osmileté děti se při jejím vymýšlení inspirovaly zvláště její klasickou podobou a v jejich tvorbě byla výrazně zastoupena i pohádka zvířecí, děti devíti až desetileté tendovaly k jejímu žánrově vyhraněnějšímu genotypu, k jejímu zrealnění a k pohádce moderní. Dětská tvůrčí se přitom výrazně diferencovali podle pohlaví. Děvčata preferovala pohádku klasickou a také různě variovanou pohádku autorskou, kdežto pohádka kontaminovaná příběhem ze života nebo v něj přímo přecházející se stala doménou chlapců.

Úroveň slovesné tvořivosti zkoumaných prepubescentů byla značně rozrůzněná. Každý pátý respondent nebyl schopen vymyslet vlastní pohádku, navíc odpovídající určitému normativnímu modelu. Žáci, zvláště ze 4. a 5. ročníku, ve své tvorbě převážně uplatňovali přístup narativní. Jejich obrazotvornost, dotvářecí fantazii a kreativitu podněcovala zejména pohádka moderní. Invenční a imaginativní práce vytvářely i děti, v jejichž písemných projevech se vyskytly zásadní gramatické, pravopisné a stylistické nedostatky a které rozhodně nepředstavovaly studijní typ.

Zažitá etika pohádkového žánru vedla dětské tvůrce k respektování happy endu a vítězství dobra nad zlem. Její narušení či popření bylo spíše výjimečné. Ve sledovaných pohádkách se také obrazily jedinečnost, svéráz a autenticita dětské imaginace, myšlení a jazyka.

Poznámky

¹ Viz Toman, J.: *Dětské čtenářství a literární výchova*. Brno, Akademické nakladatelství CERM 1999.

² Řeháková, J.: *Jak se půjčují knihy v knihovnách – kapky zkušeností*. In Zlatý máj. O dětské literatuře a umění. Praha, Česká sekce IBBY, s. 70–72.

³ Srov. Urbanová, S.: *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc, Votobia 2003, s. 116–130 a 308–313.

⁴ Podrobněji viz Jedličková, A.: *Karkulka v kraji divů*. Český jazyk a literatura, 1999–2000, roč. 50, č. 7–8, s. 159–171; Toman, J.: *Úskalí*

adaptační a překladové tvorby pro děti aneb Cesty k nekomunikaci. In: Slovo a obraz v komunikaci s dětmi. Ostrava, PdF OU 2001, s. 20–23.

- ⁵ Srov. Např. Toman, J.: *Česká autorská pohádka devadesátých let 20. století.* In: Cesty současné literatury pro děti a mládež: tradice a inovace (ed. J. Poláček). Brno, Ladění 2003, s. 47–53; Urbanová, S.: *O skřítcích, vodnicích, vílách a čarodějnících (Dílčí studie k autorské pohádce 90. let).* In: Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století. Olomouc, Votobia 2004, s. 69–90; Vařejková, V.: *Česká autorská pohádka.* Brno, Akademické nakladatelství CERM 1998, s. 12–15.
- ⁶ Černoušek, M.: *Děti a svět pohádek.* Praha, Albatros 1990, s. 5–36.
- ⁷ Chaloupka, O.: *Rozvoj dětského čtenářství.* Praha, Albatros 1982, s. 217–229.
- ⁸ Tamtéž, s. 227.
- ⁹ Zevrubněji viz Toman, J.: *Proměny pohádkového genotypu v recepci dnešního prepubescenta.* In: Slovo a obraz v komunikaci s dětmi. Komunikace s dětmi v proměnách doby. Ostrava, PdF OU 2003, s. 68–73.
- ¹⁰ Toman, J.: *Teorie literární komunikace a recepce v česko-slovenských souvislostech.* In: Slovo a obraz v komunikaci s dětmi. Komunikace s dětmi ve společné Evropě. Ostrava, PdF OU 2004, s. 9–13.
- ¹¹ Lederbuchová, L. *O pubescentním čtenářství II.* Český jazyk a literatura, 1996–1997, roč. 47, č. 5–6, s. 159; Toman, J. c. d. (1999), s. 4–7.
- ¹² V uváděných žákovských textech jsme provedli pouze korekturu pravopisnou.
- ¹³ Srov. *Před milionem měsíců. Pohádky, které napsaly opravdové české děti.* (red. J. J. K. Nebeský). Hranice, Tichý typ 2004.

Veršovaná tvorba pro děti a mládež (Ohlédnutí za rokem 2004)

Jana Skálová

Mohli bychom říci s básníkem, že sto podob může mít veršovaná tvorba pro děti a mládež. Verš jako zvláštní rytmická, intonační a významová jednotka se uplatňuje především v předčtenářském období jako příznak obecně literárnosti. Ale i pro dětského čtenáře v pozdějším věku může mít řadu zajímavých modifikací.

1. Jednou z podob, samozřejmě pro nás tou nejzajímavější, je původní básnická tvorba pro děti a mládež. Zastavme se blíže u sbírky Ivana Diviše *Říkadla a kعادla*, s podtitulem *Pokusy pro děcka* (Praha, Baobab 2004, ilustrace Markéta Šimková). Kromě vtipného titulu může zaujmout ještě vydavatelova poznámka o tajuplném objevení textu, ale to je vše. Tato sbírka má v kontextu současné dětské poezie zvláštní postavení už tím, že nejde ve skutečnosti o současnou tvorbu. Texty, vytvořené zřejmě v 60. letech, odrážejí tehdejší poetiku a dnešní čtenáři je dostávají do ruky poněkud opožděně. Druhá poznámka je podstatnější. Verše vycházejí v podobě, která navozuje představu, že se jedná o jakýsi první náčrt, se kterým by básník asi dál pracoval, pokud by ji vůbec chtěl vydat.

Čtenář se tu setkává s nejrůznějšími tématy, jaká jsou obvyklá v poezii pro děti, např. s obrazy přírody (báseň Podzim, Čmelák), s dětskou hrou (báseň Divadlo, Říkadlo, Tajemství), s prostředím města a s technikou (báseň Stríkácí auto, nostalgicky působící báseň Prokouk). Nečastěji se stávají tématy básní obyčejné věci každodenní potřeby,

jako je např. báseň Pohrabáč, Smeták, Hodinky. Neopracovaný verš a stereotypně působící obraznost se dají z úcty k básníkovi charakterizovat jen obtížně. Tedy jen ukázkově:

*(Pane Kokoška vy ste fousek)
Dnes mi každá vrána poví
Dal jste to sežrat Bořivojovi
Pak nemá být nácek ten klacek
Všimněte si těch facek*

To, že se jedná o jakousi pracovní verzi poezie pro děti dotvrzuje i skutečnost, že řada básní je uváděna pouze incipity. Další jsou příliš dobové, odkazující k literárnímu kontextu dětem nesrozumitelnému, a sotva dnešnímu mladému čtenáři vyloudí úsměv na tváři.

*(Hadrián sice sbíral hadry)
Kvadrilián kvádry
Brousek brousky
zato Otakar Theer nedodával tér
a básník Hora
nemusel nařizovat shora
že Holan není žádněj špeditér*

Jen místy jako ryzí kov cinkne verš připomínající Ivana Diviše, básníka:

*(Máma zašívá)
Večer září
Bárka plove
V polosnu a lišajové
Napůl letem napůl skokem
O lampu se otrou bokem*

Je nešťastné předpokládat, že děti snesou všechno. Ani čtenáři, ani I. Diviš, básník *Deníku molekuly* a *Eliášova ohně*, si toto nezasloužili.

Protože „myšlenka, která si vždycky nakonec podrobí hromové a praskající skály“ tentokrát chyběla a zbyla jen, abych použila autorových vlastních slov, „práchnivina řeči“. Možná by se mělo spíše citovat z *Ří-kadel a kecadel*, tedy:

(Knížka)

Měl jsem jednu knížku

pěknou hrdopyšku

měla dvě stě stránek

málo radovánek

2. Další vynikající možností jak prezentovat verš jsou reedice starších oblíbených děl, anebo výběry. Nový výbor nonsensové poezie uspořádal Jiří Žáček pod názvem jedné z básní *V Tramtárii tam je hej*, s podtitulem *Básničky pro zasmání* (Praha, Albatros 2004, ilustrace Jitka Petrová). Podle pořadatele výboru kniha „nemá ambice být reprezentativním výběrem české poezie pro děti“, hlavním hlediskem výběru je humor-ný pohled na svět, vtip a hra se slovy. Jsou zde až na výjimky (F. Halas, V. Nezval) zastoupeni autoři od 2. poloviny 20. století po současnost. Opět se zde setkáváme s oblíbenými dětskými tématy, jako je škola, dětská hra, příroda, všední situace a obyčejné věci, které ovšem vnímají autoři z neobvyklého zorného úhlu a v nesmyslných souvislostech:

(J. Faltus – Pštros)

Do písku si hlavu schová

vyroste mu za rok nová?

Formálně mají básně charakter lidového popěvku, rozpočítadla, hádanky, litanie, častý je dialog. Volný verš se v dětské poezii uplatňuje jen výjimečně. Řada básní využívá neobvyklé a vtipné pointy:

(J. Dědeček – Proměny)

Jak se ze lva

stane želva?

*Jak se z páva
stane kráva?
Těžko
ale někdy
se to stává...*

Nonsensova hra může být také pravopisná a eufonická:

*(I. Štuka – Já bych se picnul)
...Túdle.
doma jsou k večeři
odvčera
nudle,
tak teda nic.
Pizzo, tě pic!*

*(E. Frynta – Lev)
Ukrutně zuřil na psa lev
že v jeho jméně napsal ef-
a vynadal mu při kafi:
Copak se, tupče, říká lfi?*

Snad jen uváděné básně P. Šruta a M. Lukešové se nepatrně vydělují svou zvláštní obrazností, jemností výrazu a jistou dávkou lyričnosti od ostatních ukázek.

Výhoda výboru je nesporná, mladičkový čtenář má příležitost na malé ploše se seznámit s tvorbou mnohých autorů, a být tak motivován k další četbě. Tato výhoda se ale může stát zároveň i nevýhodou, protože vybrané texty nemusí korespondovat s komunikační situací čtenáře. Přesto je důležité u každé klasické četby, a vybraní autoři představují základní kameny české poezie pro děti, počítat s dalšími a dalšími generacemi čtenářů. Tedy kvalitní výběry lze jen přivítat.

3. Veršovaná epika nebývá v moderní literatuře pro děti a mládež příliš častým jevem. Uplatňuje se spíše v předčtenářském období a u mladších čtenářů. O to více překvapila kniha emeritní profesorky píseckého gymnázia Blanky Zemanové *Písecké procházky pro začátečníky i pokročilé* (Písek, J+M 2004, ilustrace František Doubek).

Knihy má charakter vlastivědné veršované procházky Pískem a jeho nejbližším okolím od nejstarších dob po současnost. Nedílnou doprovodnou součástí tvoří nejen zajímavé ilustrace, ale i názorné mapky. Je členěna do tří základních kapitol, které jsou dále tematicky rozpracovány, např. Písecké parky a pomníky, Městská domovní znamení a pamětní desky. Každá nová skutečnost je navíc v textu výrazně avizována kurzívou, takže orientace v obsahu je poměrně dobrá. Abychom si učinili představu, jak veršovaný průvodce vypadá, tady je malá ukázka:

*Místo benzinové pumpy v Harantově ulici
byl pomník Gottwalda odhalen (1973)
a roku 1990 z podstavce (který stále přetrvává)
zase odstraněn.
Původně měl být zachován jako doklad doby,
ted' přelitý na pomník lidických dětí
jiné místo zdobí.
Neboť nové časy přinášejí vždy nové změny
a pak se také často mění kulisy a scény.*

Vytvořit populárně naučné dílo ve verších je práce úctyhodná. Nadchla mne přesnost a preciznost vlastivědného přístupu, který ovšem zároveň odkryl slabinu formy a ukázal, proč v novověké literatuře je verš vyhrazen pro beletrii, popřípadě poezii. Středověký způsob veršování slovníků, učebnic atd. je už pro současného čtenáře přece jen zdoluhavý a nepřehledný, navíc kompromis mezi vlastivědným obsahem a veršovou formou může působit až směšně. To, co mne okouzlo, je zřejmě pokračování tradice prvorepublikových učitelů, kteří často byli nadšenými popularizátory nejrůznějších vědních oborů (E. Štorch), vlastních koníčků a nejbližšího regionu:

*Nejstarší kamenný most v Čechách ve 13. stol.
zbudován brzy po založení města –
na druhý břeh Otavy spojovací cesta (111 m)
starší než v Praze sám Karlův most
nad řekou visí jak gotický skvost.*

Cenný je v díle B. Zemanové soupis literatury o Písku a to, že tento zvláštní průvodce-báseň je doplněn ukázkami ze starých kronik, historických děl a beletrie.

4. Ojedinele v souvislostech současné produkce pro děti a mládež působí didaktické básně Heinricha Hoffmanna *Ježibetr aneb veselé historky a žertovné obrázky* (Praha, Kalich 2004, přeložil Tomáš Kafka, s původními ilustracemi). Celkem 11 výchovných veršovanék z r. 1848, které ani ve své době neměly vyšší ambice, jak bylo obvyklé, měly pomocí mravoučných příběhů vychovávat zlobivá dítka. Ostatně je to známé i z české obrozenecké tradice. Protože hodné děti *zaslouží si nejen vděk, ale i pár básniček.*

A zlobivá dítká jsou řádně potrestána, jako např. v Příběhu velkého cumly, chlapce, který nedbá varování a nesnaží se polepšit.

*Hlavně palce necumlej
bude pozdě naříkat
až uvidíš krejčíka
jak s nůžkami utíká
Ti tvé palce ušmíkat*

*Když je máma zpátky doma
Konrád už své palce nemá
stojí tady zkormoucený
neb je smutné palce nemít*

Kniha, určená především odborné veřejnosti, působí téměř osvěživě. Byla by to nádherná a jednoduchá metoda jak vychovat a kultivovat naše děti

pomocí mravoučných příběhů. A tak pozor, až si budete hrát se sirkami, abyste nedopadli jako Pavlínka ze Smutného příběhu o zápalkách:

*Všechno je již marné chtění,
Pavlínka už s námi není
zbyl jen popel na hromádce
s botičkami, spěte sladce.*

Kuloárová jednání

Pláč vichřice aneb prezentace literatury v Protektorátu Čechy a Morava v tzv. řadě Nových čítanek

Jana Čeňková

Během existence Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945) prošly čítanky pro základní vzdělávání nejdříve cenzurním zásahem (Kožíš kovy a Tůmovy čítanky pro obecné školy byly zakázány již v roce 1940) a poté je měla nahradit řada tzv. Nových čítanek z let 1942–1943, které byly využívány necelé dva roky. Byl v nich uplatňován ideologický zřetel ve výchově budoucího říšského občana, v rámci říšských zákonů v nich byly vynechány ukázky z tvorby židovských autorů, ruských (slovanských), francouzských a anglických děl a texty z české literatury, které ve vlasteneckém duchu vyzdvihovaly českou státnost. Překvapivá byla umělecká hodnota vybraných literárních děl i zastoupení současných českých autorů a z tematického hlediska vystoupil do popředí návrat do historie a lůna přírody, mikrosvět člověka a „svět práce“.

V roce šedesátého výročí konce 2. světové války se historie vrací k tématům, která sledují nejen nezměrné utrpení lidí na jejich bojištích a v koncentračních táborech, ale i k „obyčejnému“ životu lidí v okupovaných zemích. O rozmachu kultury v prvních letech okupace a statečném zápase s cenzurou píše zasvěceně František Červinka, stejně tak i o směru české kulturní politiky, který se navracel k obrozencům a těm vlasteneckým autorům, *kterí byli za všech režimů vpisováni do čítanek (Česká kultura a okupace, Praha, Torst 2002, s. 47)*. Červinka se postupně obrací ke kulturnímu životu, historicismu v české literatuře, divadlu, překladům a protektorátnímu tisku, kde se mobilizují duchovní síly ohroženého národa, jejichž projevem je návrat k minulosti a k dětství.

V tvorbě pro děti zesílil zájem autorů o adaptace Bible, kronik, legend a lidových pohádek, vlasteneckých próz s dětským hrdinou a životopisných románů, vydávaly se úpravy klasických děl pro mládež (knihnice Pokladnice královská, Zlatý šíp v Melantrichu). Básníci hledali inspiraci v dětském folkloru a prožitku (František Hrubín, František Halas aj.). Historická témata vrcholí v tvorbě většiny předních spisovatelů (*Obrazy z dějin národa českého*, 1939–1940 Vladislava Vančury. V tíživé době se logicky stávají vyhledávanou četbou mládeže humorní romány, některé z nich vznikají ke konci války (*Saturnin* z roku 1943 Zdeňka Jirotky). Stranou současného čtenářského povědomí zůstávají některé prózy; novela *Prstýnek z vlasů* (1942) Františka Kožíka je lyrickým křehkým příběhem o nedorozumění a rozchodu rodičů a vzájemné přátelské náklonnosti nebo soubor impresionisticky laděných povídek pro mládež *Trojlístek* (1943) Josefa Knapa, který zaujme mimořádnou schopností vcítit se do dětských tužeb a lyričnosti.

Co bylo obsahem čítanek, které jistě hrály významnou úlohu v četbě dětí a mládeže za okupace?

Ve válečných letech je možné nalézt dvě řady vydání čítanek, a to jednak původní řady, které prošly cenzurou okupačních školských úřadů (texty obsahově nevhodné pro budoucího občana Třetí říše nebo vyzvedávající českou kulturu musely být začerněny nebo přelepeny) a jednak v letech 1942–1943 začaly vycházet čítanky s dvojjazyčným titulem a záhlavím pod názvem Nová čítanka I–VIII. Věstníky MŠNO z let 1940–1942, které jsme měli k dispozici, se o čítankách sekundárního stupně nezmiňují. Zákazy používání učebnic již začaly v období druhé republiky a postupné rušení předmětů se vztahovalo na občanskou výchovu (od září 1941) a dějepisu (od listopadu 1941). Historie se do škol vrátila za rok (kromě nařízených dějin Třetí říše se učilo z Dějin Čech a Moravy od pravěku až do poloviny 18. století Josefa Pekaře a Josefa Klika z roku 1942). Jelikož byly v oblastech připojených k Třetí říši kromě obecných českých škol veškeré měšťanské a střední školy zrušeny, můžeme se domnívat, že čítanky byly ponechány po cenzuře k používání, dokud nebyl vydán soubor Nových čítanek. Setkali jsme se s takovými čítankami v životě i v knihovně (viz začerněný obsah čítanky

ČÍTANKA

PRO

ČTVRTOU TŘÍDU ŠKOL STŘEDNÍCH.

Seřadil

FRANT. V. VYKOUKAL, a FRANTIŠEK HOLEČEK,
redaktor a ilustrátor
v Praze.

Sedmé, podle nových osnov doplněné vydání.

Schváleno výtiskem ministerstva školství a národní osvěty
ze dne 27. března 1933, č. 59.787.33-111.

S 37 obrázky.

Knihovna pedagogické fakulty v Praze	Číslo 28 KČ
lav. č. 9031	
Značka	

V PRAZE 1934.

NÁKLADEM JEDNOTY ČESKÝCH FILOLOGŮ.

OBSAH:

*1. Rodné mluvě. Od Jos. V. Sládka	3
2. Staré české modlitby. Od Vlast. Kysela	3
*3. Kolumbus. Od Jar. Vrchlického	7
4. Moji rodiče. Od Jana Nery	8
*5. Balada. Od Ant. Přibavky	10
6. Jan Žižka a jeho vojsko. Od Rud. Uříšánka	11
*7. Phila jezeň. Od Jar. Vrchlického	16
8. Moje první kniha. Od Ant. Přibavky	16
*9. Práce. Od M. A. Sínice	18
10. O dělníci. Od Jar. Vrchlického	19
*11. Můj kupce. Od Sv. Čecha	21
12. [redacted]	21
*13. [redacted]	23
14. O dřevěných stěbách českých. Od Al. Jiráska	24
*15. Z Kolářovy „slavy dcery“ (I, II)	26
16. O dělní práci. Od Alibina Bráha	27
*17. [redacted]	30
18. [redacted]	30
*19. Z „Růžek stálostí“. Od Fr. L. Čelakovského	34
20. [redacted]	35
*21. Život. Od Joh. V. Sládka	37
22. [redacted]	37
*23. Jazyk. Od Jar. Vrchlického	40
24. Cestou do gymnasia. Od Jos. L. Holubyho	41
25. Z řádu dobrého chování. Od Zikm. Winttra	43
*26. Královna Dagmar prostí za rolníky. Od Sv. Čecha	44
27. Pečuj o své zdraví pro svůj národ. Od Ed. Babáka	45
*28. Modlitba jedna... Od Janka Jesenského	47
29. [redacted]	48
*30. Role chudých. Od Jos. V. Sládka	50
31. Lea v zíně. Od A. Matiška	50
*32. Zimní přiloha. Od Sv. Čecha	53
33. [redacted]	55
*34. Nepoznamy. Moravská národní	58
35. Novoroční koleda. Od Jos. L. Holubyho	58
36. Strom a člověk. Od J. A. Komenského	60
*37. Stáhl a mládí. Od Ad. Heyduka	61
38. Vzpomínka na Elišku Krásmohorkou. Od Ant. Šalka	62
*39. Krátsu v Čechách. Od Ant. Kláternského	63

pro 4. ročník středních škol F. V. Vykoukala a F. Holečka z roku 1934). Texty byly přelepené celé (epigramy K. H. Borovského aj.) nebo řádky (stačila zmínka o hranici ČSR nebo české státnosti). České čítanky se tak používaly jenom v Protektorátě Čechy a Morava. Součástí seznamů schválených učebnic byla i mimoškolní četba. Dle Věstníku MŠNO z roku 1942 je zřejmé, že zákazů a doporučení neustále přibývalo a že *nacistům nevyhovovaly vlastně všechny české učebnice* (Doležal, 1996). Ideologický zřetel výchovy budoucího říšského občana byl uplatňován důsledně, kromě vlasteneckých a závadných literárně-historických textů byla uplatňována ve výběru a zákazu literárních textů rasová teorie, tj. vylučování židovských autorů a četba ruských, francouzských, anglických děl apod. Dle normálního přehledu vyučovacích hodin bylo např. na gymnáziích chlapeckých a dívčích po celé studium vyučování německému jazyku o hodinu až dvě vyšší než vyučování jazyku českému.

Z okupační řady jsme měli k dispozici *Novou čítanku V* a *Novou čítanku VII* z roku 1943. Jsou opatřeny schvalovací doložkou výnosu MŠ jako učebnice pro školy s českým jazykem vyučovacím bez uvedení typu školy, určení ročníku a bez uvedení jmen jejích autorů. Anonymní sestavovatelé této řady byli znalci české a německé literatury (jedním z úvodních textů v nich byl úryvek *O významu knihy pro mládež* ze studie *O knihu pro mládež* Bedřicha Fučíka z roku 1941). Můžeme se domnívat, že byly používány jak na měšťanských – hlavních školách, tak na obecních osmiletých školách. 15. října 1941 byly měšťanské školy přejmenovány na hlavní (Výnos o nové organizaci obecných a měšťanských škol). Od školního roku 1941–1942 byly obecné školy osmileté a hlavní školy navazovaly na čtvrtý ročník obecné školy (místo na pátý).

V *Nové čítance V* je šest tematických bloků, postupně od rodinného mikrosvěta vstupujeme do ukázek z poezie a prózy (Z pokladu národa, Z rozmanitých pramenů, V přírodě a o zvířatech, Z vesnice a města). Zvláštním výchovným oddílem je „Každá práce šlechtí“, kde se pouze zde setkáváme s propagandistickými novinovými texty z Národní práce (autoři neuvedeni). Žánrově jsou nejvíce zastoupeny literární texty z folkloru, přírodní lyriky a venkovské realistické prózy. A i dnes pokud vnímáme její koncepci, neubráníme se dojmu, jak cíleně vybrané ukáz-

ky vzbuzovaly jinotajné významy jako například Palečkovovo přání Jana Nerudy, Zimní pohádka Jaroslava Vrchlického, Vít Josefa Hory, Pláč vichřice Josefa Svatopluka Machara (*Tmou mrazivou se divý vítr hnál a kvíle zoufale nám v okna bil/ a s nárkem komínem se řítíl dolů,/ jak by se v teplý pokoj vedrat chtěl.// Však v kamnech plamen smál se vesele,/ až praskal po svém zvyku radostí,/ a zlomyslně jenom vyplazoval/ své jazyky na bědnou vichřici.// A v teplé jizbě kvetly pohádky/ a pověsti a lidu výklady...*).

Nová čítanka VII je upořádána žánrově a vyjma kapitoly s ukázkami lyriky 19. a 20. století je zde podán výklad jednotlivých žánrů s ukázkami z hodnotných uměleckých děl. Ve slovníčku je široce rozvedena tvorba J. W. Goetha a F. Schillera a ukázky ze světové literatury jsou převážně věnovány antickému a německému písemnictví. Výběr textů představuje kvalitní a široké zastoupení tvůrců české literatury (s omezeními rasových zákonů, které jsme již zdůraznili). Převažují povídky a poezie J. Nerudy, J. Vrchlického, J. V. Sládka, O. Březiny, A. Sovy, F. Šrámka aj., zařazena je tvorba současná (báseň Jaroslava Seiferta Maminčino zátiší, Zdeňka Kalisty Píseň o matce aj.), próza historická i povídky o dětech Marie Ebner-Eschenbachové, Boženy Benešové, Růženy Svobodové, Ignáta Herrmanna, Matěje Anastazia Šimáčka. V oddílu Články poučné jsou texty ideologicky formující budoucího občana Říše, některé z nich zveličují význam německé kultury v českém prostředí a daly by se s menšími výhradami přijmout (Josef Klik: Kulturní styky česko-německé). Jiné jsou nepřijatelné, vyzvedávající národnostní a rasovou ideu nacismu a jeho strany, jako např. Hospodaření s lidskými srdci kolaborujícího publicisty Karla Lažnovského nebo úryvek z oslavného cestopisu (*Sever dnes* z roku 1942) o nacistických vojenských jednotkách Antonína J. Kožíška Stavitelská činnost německé armády v Norsku.

Literární ukázky, kde to jde, vyzvedávají významné osobnosti německé kultury (Jak se setkal F. L. Věk s Mozartem od Aloise Jiráska a Poslední dnové Mozartovi Jakuba Arbesa), ale celkově je výběr přijatelný a neotřelý vyjma textů podporujících nacistickou ideologii. Četné jsou v obou čítankách úryvky z německého folkloru, zejména z baladiky. Její vliv na českou ohlasovou poezii a umělou baladiku je nesporný (Otokar Fischer, Vojtěch Jirátko, Karel Dvořák aj.).

Hodnocení s odstupem šesti desítek let od konce druhé světové války a konce okupace naší země vzbuzuje stále nové pohledy na nacistickou politiku, uplatňovanou ve všech vrstvách života českého národa. Tento příspěvek, týkající se protektorátního pojetí školské politiky v literární výchově a tvorbě čítanek, je pouze jedním z úzce zaměřených zamyšlení ke složitosti doby okupace naší země, ale nicméně důležitým kamenem v její mozaice.

Prameny

Nová čítanka V. Praha, Školní nakladatelství pro Čechy a Moravu 1943.

Nová čítanka VII. Praha, Školní nakladatelství pro Čechy a Moravu 1943.

Literatura

Červinka, F.: *Česká kultura a okupace*. Praha, Torst 2002.

Dějiny české literatury IV. Hl. redakce Z. Pešat, E. Strohsová a kol. Praha, Victoria Publishing 1995.

Doležal, J.: *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*. Praha, Národní filmový archiv 1996.

Prostor pro křesťanské symboly a motivy ve vybraných čítankách

Marie Bízová

Téma mého příspěvku vyplývá především ze dvou skutečností. První souvisí se zaměřením mého doktorského studia na problematiku křesťanských symbolů a motivů ve vzdělávacích programech. Druhý důvod vychází z aktuální situace, kdy se do škol zavádí Rámcový vzdělávací program (RVP) a nejpozději v roce 2006 se stane pro školy závazným. Rozhodla jsem se proto nahlédnout do několika čítanek pro 2. stupeň ZŠ. Sledovala jsem, v jaké míře je zde zastoupena křesťanská tematika a jak dalece mohou tyto texty vyhovovat nárokům, které klade na vzdělávání RVP. U čítankových řad nakladatelství Prodos a Alter jsem zkoumala čítanky pro 6.–9. ročník. Využívala jsem i pracovních sešitů k těmto řadám, abych zjistila, zda vůbec a případně jakým způsobem se s křesťanskými náměty v hodinách literární výchovy dále pracuje. Pro další srovnání jsem zvolila čítanky pro 7. ročník z nakladatelství Fragment, Scientia a Trizonia.

RÁMCOVÝ VZDĚLÁVACÍ PROGRAM¹ A KOMPETENCE

Mezi cíle, které zdůrazňuje *RVP*, patří vést žáky k toleranci a ohleduplnosti k jiným lidem, jejich kulturám a duchovním hodnotám, učit je žít společně s ostatními lidmi. Zásadním pojmem *RVP* jsou klíčové kompetence, které mají vycházet z hodnot obecně přijímaných ve společnosti. *Kompetence k učení* v sobě zahrnují mimo jiné schopnost operace s obecně užívanými symboly, přičemž není možné vynechat symboliku křesťan-

skou. Dále má vytvářet komplexnější pohled na společenské a kulturní jevy, přičemž se nemůže vyhnout problematice úlohy náboženství ve společnosti a kultuře. *Kompetence občanské* vychází z respektování přesvědčení a vnitřních hodnot druhých lidí. Žák má respektovat, chránit a oceňovat naše tradice a kulturní a historické dědictví, které je silně spojeno s křesťanskou tradicí. V rámci *pracovních kompetencí* se žák učí, jak ochraňovat tyto kulturní a společenské hodnoty v jejich materiální podobě.

Nejvíce s křesťanskou tematikou v RVP pracují obory ve vzdělávací oblasti Člověk a společnost a Jazyk a jazyková komunikace. Pro tento příspěvek je důležitá především druhá ze jmenovaných oblastí.

VZDĚLÁVACÍ OBLAST JAZYK A JAZYKOVÁ KOMUNIKACE

Užívání češtiny jako mateřského jazyka umožňuje poznat a pochopit společensko-kulturní vývoj lidské společnosti. Literární výchova má pozitivně ovlivnit žákovy postoje, životní hodnotové orientace a obohatit jejich duchovní život. Dále má společně s vyučováním cizích jazyků umožnit poznání odlišností ve způsobu života lidí jiných zemí a seznámení se s jejich odlišnou kulturní tradicí. Má přispívat k interkulturní komunikaci, především k evropské integraci. Česká republika patří mezi nejméně religiozní země Evropy. I když je pro českou společnost křesťanství možná fenoménem historie, ve státech EU je nutné počítat s daleko větší mírou religiozity. Pokud se chceme dobře orientovat v evropské společnosti a kultuře, musíme počítat s přítomností křesťanské tradice v Evropě nejen historické, ale i současné. K hlubšímu přehledu a pochopení má přispívat i literární výchova, která pomocí ukázek z umělecky hodnotné literatury zprostředkovává nejenom poznatky o literatuře, ale má také vychovávat, podněcovat a vést k zamyšlení nad rozličnými tématy a problémy.

ČÍTANKY A KŘEŠŤANSKÁ TEMATIKA

V první fázi průzkumu jsem procházela jednotlivé čítanky a vyhledávala ukázky, ve kterých křesťanské symboly a motivy tvoří nosnou část textu a děje nebo jsou jeho významnou součástí (nepočítala jsem např.

různá zvolání bůhví, proboha apod.²⁾). V další fázi jsem vyhledávala v pracovních sešitech odkazy k vybraným ukázkám a sledovala, jak se dále s křesťanskými náměty pracuje.

Nejvyšší procento ukázek s křesťanskými motivy obsahují čítanky pro 8. třídu, u nakladatelství Prodos i Alter je to shodně 27 %. Vysoký výsledek je daný tím, že v tomto ročníku je větší pozornost věnována období středověku a novověku. Především středověká literatura a celkově kultura tohoto úseku dějin je úzce spjata s křesťanstvím, což se nutně muselo odrazit ve výběru ukázek. Naprosto rozporný výsledek vykazují čítanky pro 9. ročník. Zatímco v nakladatelství Alter je výsledek opět vysoký – 21 %, v Prodosu je to pouhých 9 %. V tomto ročníku se zájem soustřeďuje kolem autorů 20. století. Předpokládala jsem, že zde dojde k nižšímu výskytu sledované tematiky, a tak mě spíše překvapil vysoký výsledek Alteru. Zatímco ukázky v čítance z Prodosu se v tomto ročníku omezují především na křesťanskou symboliku v poezii, Alter udržuje vyváženost prózy i poezie. Podle mého mínění je právě poslední ročník ZŠ ideální pro hlubší zamyšlení nad smyslem křesťanství, nad obecnými otázkami víry, náboženské tolerance, a proto bych uvítala více ukázek, které mohou k takovým zamyšlením vést.

Menší množství ukázek s křesťanskou tematikou vykazují čítanky pro 6. ročník – 12 % Prodos, 15 % Alter. Základ tvoří vyprávění biblických příběhů. Čítanky pro 7. ročník představují pomyslnou zlatou střední cestu, co se týče výskytu zkoumané tematiky. Výsledky obou nakladatelství se příliš neliší. Čítanky pro tento ročník obsahují průměrné množství ukázek s křesťanskými symboly a motivy – 19 % Prodos, 21 % Alter (nejvíce 27 % – čítanky pro 8. ročník a nejméně 9 % – čítanka pro 9. ročník, Prodos). Z tohoto důvodu jsem 7. ročník zvolila k rozšířenému zkoumání a přečetla další čítanky z tohoto ročníku.

Největší množství ukázek s křesťanskými motivy vykazuje *Malá čítanka* nakladatelství Trizonia – 23 %. Výsledek je však částečně zavádějící, jelikož drtivá většina ukázek neobsahuje křesťanskou tematiku jako nosnou, nacházejí se zde spíše drobnější narážky a zmínky. Velké množství ukázek s prvoplánově křesťanským obsahem najdeme v čítance nakladatelství Fragment, celkově tvoří ukázky s křesťanskou tema-

tikou 16 %. Nejmenší procento (14 %) vykazuje čítanka nakladatelství Scientia. Nepříjemně mě v ní překvapilo vysvětlení, že masopustem se dřív oslavoval konec zimy. Navazující text navíc působí dojmem, že tradiční oslavy církevních svátků jsou už záležitostí skanzenů. Na druhou stranu velice přínosným způsobem pracuje s konfrontací křesťanství a židovství prostřednictvím ukázky Kapři pro Wehrmacht od Oty Pavla, ve které židovská rodina slaví Vánoce, původem křesťanský svátek.

Obecně lze říci, že v čítankách nakladatelství Alter se vyskytuje více ukázek s křesťanskou tematikou než v čítankách nakladatelství Prodos. Tento rozdíl však není kromě 9. ročníku významný. Markantní rozdíl se však projevil ve zpracování pracovních sešitů. Prodos dále s křesťanskými symboly a motivy v pracovních sešitech pracuje minimálně. Spousta námětů a odkazů je zahrnuta už v samotné učebnici. Jedná se o osvojování základních pojmů týkajících se křesťanství a velká pozornost je věnována křesťanské symbolice, příslovím a rčením s křesťanskými motivy apod.

Komplexní obraz o křesťanství by měli získat žáci učící se podle čítankové řady nakladatelství Alter. Pomocí ukázek se seznamují s nejznámějšími biblickými příběhy a s průběhem a podstatou nejvýznamnějších křesťanských svátků. Získávají základní informace o Bibli, křesťanské symbolice, úloze náboženství v dějinách (husitsví, jezuité, misie, komunismus) apod. Velice přínosné jsou návrhy na debaty se spolužáky – např. co znamená doufat a věřit, v čem spočívá moudrost, jak si představuješ anděla, jak by se Bůh zachoval, kdyby byl klukem. Úkoly mají formu zamýšlení, vyjadřování vlastních názorů a respektování názorů druhých.

Celkově lze konstatovat, že v žádné z vybraných čítanek nejsou opomíjeny křesťanské symboly a motivy. Konkrétní množství je částečně vázáno na tematiku, která je v daném roce probírána. Závěrem je však potřeba zdůraznit fakt, že i když čítanky nabízejí učitelům patřičný potenciál pro jeho práci, největší díl odpovědnosti za výběr a zpracování závisí na něm. Největší část dnešních učitelů byla odchována myšlenkami minulého režimu, který křesťanství považoval za něco nežádoucího. Jelikož prostor pro další vzdělávání učitelů je v této oblasti velmi malý, obávám se, že jejich práce s křesťanskou tematikou spočívá v pouhém seznamování s fakty, která dle jejich názoru patří do všeobecného

kulturního rozhledu, ale už stěží se budou se svými žáky zamýšlet nad otázkami např. jak asi mysleli a cítili lidé ve středověku, který měl svůj základ v křesťanství, proč lidé věří v Boha, co lidem víra přináší. Tento přístup je však v rozporu s požadavky RVP, který zdůrazňuje toleranci, úctu k rozličným duchovním hodnotám a názorovým orientacím.

Evropská společnost je stále více konfrontována s novými kulturami a náboženstvími. Hledají se pevné kořeny a základ, na kterém se může Evropa dál rozvíjet. Na druhou stranu potřebuje velkou míru tolerance vůči lidem, kteří žijí mezi námi, ale vyznávají rozličné duchovní a mravní hodnoty. Práce s křesťanskou tematikou by se proto neměla omezovat na pouhé výčty faktů, ale připravovat žáky na konfrontaci s různými myšlenkovými proudy. Měla by prostřednictvím křesťanské tradice, evropskému myšlení přece jenom nejbližší, ukazovat původ duchovních a mravních hodnot Evropy a zároveň učit žáky náboženské snášenlivosti a vést je ke spolupráci mezi lidmi. Je to úkol náročný, ale pro další vývoj naší společnosti nezbytný.

Poznámky

¹ Rámcový vzdělávací program, VÚP – <http://www.msmt.cz>

² Je až s podivem, jak často se v textech objevují rozličná boží jména. Často mám pocit, jako by právě tato slova nahrazovala různé vulgarismy, které samozřejmě do čítanek nepatří. Používání jmen božích místo vulgarismů se dnes často používá jako neškodného výrazu. Stále je však nezanedbatelná skupina lidí, pro kterou znevažování božího jména znamená prohřešek a pronesené z úst nevěřících neúctu k duchovním hodnotám, které vyznávají. Myslím si, že by se tato označení měla z čítanek odstranit alespoň v případech, kde plní funkci „náhrady“ vulgarismu.

Použité čítanky

Dorovská, D. – Řeřichová, V.: *Čítanka 6*. Olomouc, Prodos 1998.

Dorovská, D. – Řeřichová, V.: *Čítanka 7*. Olomouc, Prodos 1998.

Dorovská, D. – Řeřichová, V.: *Čítanka 8*. Olomouc, Prodos 2000.

Dorovská, D. – Řeřichová, V.: *Čítanka 6*. Olomouc, Prodos 2001.

Bradáčová, L. a kol.: *Čítanka pro 6. ročník ZŠ*. Praha, Alter 1998.

Lískovcová, M. – Bradáčová, L.: *Čítanka pro 7. ročník ZŠ*. Praha, Alter 1999.

Horáčková, M. – Rezutková, H.: *Čítanka pro 8. ročník ZŠ*. Praha, Alter 2000.

Lískovcová, M. – Rezutková, H.: *Čítanka pro 9. ročník ZŠ*. Praha, Alter 2001.

Hanzová, M. – Žáček, J. – Měchurová, A.: *Čítanka pro 7. ročník ZŠ a sekundu osmiletého gymnázia*. Havlíčkův Brod, Fragment 1998.

Martinková, V.: *Malá čítanka 7*. Praha, Trizonia 1998.

Šrut, P. – Lukešová, B. – Slavíková, J.: *Čítanka pro 7. ročník ZŠ*. Praha, Scientia 2000.

Pohled do auditoria

Láryfáry, Čaroslečno! Aneb fenomén zázračné vychovatelky je zpět

Katka Váňová

„Dospělému, který byl ve vlastním dětství o pohádkovou fantazii ošizen nebo vzpomínky na ni potlačil, se pohádky mohou zdát nesmyslné, fantastické, děsivé a zcela neuvěřitelné. Komu se nepodařilo tyto dva svět – svět skutečnosti a svět představivosti – uspokojivě propojit, toho taková vyprávění odpuzují. Avšak člověk, který dokáže v životě spojit rozumový řád s nelogičností svého nevědomí, je schopen citlivě vnímat, jak pohádky dítěti v této integraci pomáhají.“¹

Náš příspěvek představí tři autory, kterým se „rozumový řád s nelogičností svého nevědomí“ rozhodně spojit podařilo.

Při shromažďování materiálů na připravovaný slovník světových autorů literatury pro děti a mládež jsme se setkali s nečekanou překážkou. Spočívala v nedostupnosti děl některých autorů v regálech dětského oddělení místní knihovny. Naše překvapení bylo ještě větší, když jsme zjistili, že nejde o kvantitativní nedostatek knihovny, ale o velkou poptávku dětských čtenářů. Tuto skutečnost konstatujeme s potěšením, zvláště proto, že v posledních letech mezi nedospělou populací čtenářů dominuje, často na úkor četby, mezi volnočasovými aktivitami televizní diváctví, které výrazně formuje zvyky, názory a hodnotové postoje dětí.

Trpělivě jsme vyčkali navrácení knih a poté jsme si položili otázku, proč právě ony jsou mezi dětskými čtenáři tak frekventované. Představme si nyní tři z řady svým způsobem čarodějných příběhů, které staví na pronikání světa kouzel a tajemna do běžné reality.

Jde o tři beletristická díla z per anglicky píšících autorů – *Mary Poppinsová* (Pamela Lyndon Traversová), *Paní Láryfáry* (Betty MacDonaldová) a *Čaroslečna* (Terence Blacker), která mají jednoho společného jmenovatele. Je jím hlavní postava. Ačkoli každý z autorů jí propůjčuje odlišnou podobu, vlastnosti, povolání, zasazuje ji do odlišného prostředí a společnosti, funkce všech postav je shodná. Svérázná guvernantka Mary Poppins, paní Láryfáry i extravagantní učitelka Čarská působí jako vychovatelky. A nejen to, každá z nich je svým způsobem zvláštní, disponuje kouzly, bez nichž by byl dětský svět citelně ochuzen.

Náš příspěvek se bude snažit stručně charakterizovat tvorbu uvedených autorů a funkci, kterou plní hlavní postavy jejich děl v životě knižních svěřenců. Současně se však pokusíme popsat roli, jakou tyto postavy hrají ve skutečném životě dnešních čtenářů.

1. **Pamela Lyndon Traversová** (1899, Austrálie – 1996, Anglie), anglická prozaička, novinářka, herečka, držitelka Řádu britského impéria 4. třídy, vl. jm. Helen Lyndon Goff. Zájem o mýty a symboly ji spojil s W. B. Yeatsem a G. W. Russelem, vydala několik novel a studií o mýtech. Ovlivněna přátelstvím s Russelem začala psát poezii a na jeho popud vydala příběhy o svérázném guvernantce Mary Poppins, které ji proslavily.

Mary Poppins (1934, Mary Poppinsová, česky 1975) je drobná próza o podivuhodné chůvě, kterou jednoho dne přivane východní vítr do rodiny bankovního úředníka v anglickém velkoměstě mezi čtveřicí sourozenců. Mary je tvůrkyní magického světa a zosnovatelkou neuvěřitelných dobrodružství (cesta kolem světa za jedinou minutu, svačina se strýčkem zavěšeným u stropu díky chechtavému plynu, noční návštěva londýnské zoo apod.). Výstupem mimo realitu řeší všední problémy nejen knižních hrdinů, ale i dětského čtenáře. Její smělé pedagogické praktiky jsou inspirací pro dětské tvoření. Ve zdánlivě neexistujících kouzlech Mary Poppinsové

se všechny fantazie alespoň na okamžik mohou stát skutečností. Mary je žena velmi zvláštní povahy. Je přísnou vychovatelkou dětí a ačkoli sama není nositelkou pouze kladných vlastností, je nekompromisní a nepříjemná na rodiče, ale někdy i na děti samotné. Mezi všemi jejími vlastnostmi vyniká marnivost, zahleděnost do sebe a přesvědčení o vlastní moudrosti. Často dává najevo svou převahu. Přesto si dokáže získat srdce nejen svých svěřenců, ale i čtenářů, jak dokazuje frekvence knihovních výpůjček.

Proč množství dobrodružství, která Mary nejenom dětem, ale i dospělým zprostředkovává, přináší mnoha lidem kolem ní pocit uspokojení, štěstí a vyjimečnosti?

„...protože každý má svůj vlastní pohádkový svět!“²

Postava této netradiční anglické guvernanky znovu ožívá v dalších příbězích P. Traversové: *Mary Poppins se vrací*, *Mary Poppins otvírá dveře*, *Mary Poppins v parku*, *Mary Poppins od A do Z*, *Mary Poppins v kuchyni*, *Mary Poppins v třešňové aleji*.

2. **Betty MacDonaldová** (1908, Colorado – 1958, Washington) americká spisovatelka, autorka humoristických románů pro děti i dospělé. V centru našeho zájmu stojí její drobné povídkové prózy pro děti: *Mrs. Piggle Wiggle* (1947, Paní Láryfáry, česky 1996). Zázračná paní Láryfáry je drobná žena neurčitého věku. Na zádech má hrb, ve kterém nosí svá kouzla a čáry. O její existenci zpočátku nikdo z obyvatel města nemá tušení, teprve postupně se stává nepostradatelná. Miluje děti a v jejím domě je dovoleno úplně všechno. Má spoustu převleků, masek a dovede vymyslet mnoho lákavých her. Navštěvují ji všechny děti z města. Zvláště proto, že dokáže s pochopením léčit jejich poněkud netypické neduhy (např. hubatinu, nimravku, čurbesajdu, lakomici aj.). Stává se tak praktickou pomocnicí rodičů, jejichž děti některou z chorob trpí. Pacienty jsou jedináčkové i děti z početných rodin, choroby se mohou přenášet mezi sourozenci, kamarády či spolužáky. Léčení je rychlé, příznaky nemoci obvykle po několika dnech zmizí. Co děti nejvíc oceňují na paní Láryfáry?

„...přestože tato stará dáma nemá žádné vlastní děti a bydlí v domku, kde je všechno vzhůru nohama, rozumí dětem ze všech lidí na světě nejlíp. Je kdykoli ochotna nechat vsí práce a uspořádat pro ně malou slavnostní svačinu...“³

„Paní Láryfáry prostě uměla udělat z práce legraci, a taky věděla, co v domácnosti děti baví, i když to ještě moc neumějí. U ní klidně mohly třeba natírat, žehlit, vařit, zatápět, nebo dokonce i štípat dříví.“⁴

I tato prazvláštní dáma dostává příležitost léčit další dětské neduhy v dalších příbězích: *Čáry paní Láryfáry*, *Haló, paní Láryfáry*, *Farma paní Láryfáry*.

Obě uvedené autorky napsaly svá díla přibližně v polovině minulého století. O tom, že fenomén zázračné vychovatelky od té doby neztratil nic ze své přitažlivosti, svědčí nejen skutečnost, že knihy Traversové i MacDonaldové jsou stále hojně čteny, ale také fakt, že se tento fenomén v aktualizované podobě znovu vrací v díle dosud žijícího autora a získává si nové příznivce v současné populaci dětských čtenářů.

3. Terence Blacker (1948, Suffolk), anglický žurnalista, fejetonista a prozaik. Po studiích na univerzitě byl amatérským žokejem, poté pracoval jako obchodník s knihami, nakladatel a od roku 1983 se věnuje výhradně psaní. Pravidelně přispívá svými sloupky do žurnálu *The Independent*, píše knihy pro dospělé i děti.

Mezi jeho nejznámější knihy pro děti a mládež patří série fantasy románů o Čaroslečně: *You're Nicked, Ms Wiz* (1989, Zatýkám vás, Čaroslečno), *In Stitches with Ms Wiz* (1989, Stonání s Čaroslečnou), *Ms Wiz Spells Trouble* (1988, Potíže s Čaroslečnou), či souborně jako *Čaroslečna* (2000) líčící dobrodružství podivínské učitelky a jejích svěřenců.

Slečna učitelka Čarská, zvaná Čaroslečna, nastupuje do školy Sv. Barnabáše, kde se s jejím příchodem začínají dít prapodivné věci. Čaroslečna je trnem v oku konzervativním kolegyním nejen svým mládím, ale také extravagantním oblékáním a zálibou v paranormálních jevech. Ačkoli její pedagogické metody jsou často poněkud výstřední, stává se pod jejím dohledem z problémové třídy 3. A třída výjimečná. Slečna Čarská je nositelkou humoru, jehož prostřednictvím pomáhá dětem zvládat složité životní situace (školní docházka a povinnosti, nemoc, ztráta milovaného zvířete aj.). Přichází vždy, když ji děti potřebují. Nevystupuje jako neomylná bytost, i jí se občas stane nehoda, jejíž

následky nezachrání ani kouzlo. V tom případě zasahují děti a jejich vděční rodiče, aby jí pomohli. V logice příběhů vystupuje jako postava která svých nadpřirozených schopností využívá k nápravě věcí. Učí děti čelit běžným problémům, řešit je a neutíkat před nimi. Prostřednictvím humorných situací pomáhá svým svěřencům, ale i čtenářům, rozlišit, co je správné a co ne, co je pravděpodobné a co lze prožít pouze ve světě imaginárním. Volným pokračováním románu jsou knihy *Dobře utajená Čaroslečna*, *Čaroslečna v přímém přenosu*, *Zvládnete to, Čaroslečno?* vydané souborně jako *Čaroslečna se vrací* (2001). Další příhody svérázné učitelky *Čaroslečna miluje Drákulu*, *Čaroslečna je posedlá mocí*, *Čaroslečna závodí s časem*, vyšly souborně jako *Čaroslečna na rozcestí* (2002).

Na jejich úspěch autor reaguje další a další produkcí knižních titulů, jejichž hlavní protagonistkou je zázračná učitelka, v češtině však dosud nebyly vydány.

Samotný výčet pokračování, jichž se první díly knih uvedených autorů dočkaly, svědčí o správné autorské volbě tématu. Což dokazuje veliký ohlas mezi dětskými čtenáři; nelze ovšem pominout možnost, že komerční úspěch první knížky může přinést tlak nakladatelů na další pokračování, která opakováním podobných situací ztrácí na atraktivitě. Dalším důkazem je v úvodu avizovaný zájem o jejich přečtení. Zamysleme se nad tím, proč při současné pestré nabídce knižních titulů na našem i světovém trhu právě fenomén zázračné vychovatelky s čarodějnickými schopnostmi je čtenářsky tolik přitahlivý. Proč autoři vnáší do všedního příběhu s dětským hrdinou kouzelné pohádkové prvky?

Stejně jako my dospělí chceme získat poznatky o smyslu naší existence, o procesu růstu a dospívání, o možnostech lidské osoby, touží také děti po odpovědích na podobné otázky. Zatímco my musíme nutně konfrontovat to, co o člověku říkají vědy s výkladem zkušeností starších generací a setkáváním s druhými lidmi, děti jsou vůči rozumnému vysvětlování často imunní. Jsou pro ně často přesvědčivá pouze ta tvrzení, která jsou srozumitelná vzhledem k jejich aktuální mentální kompetenci. Potřebují si nejprve zbudovat svůj vlastní svět a často řeší nesnáze útekem do světa fantazie.⁵ *I když je fantazie neskutečná, dobrý*

*pocit ze sebe a z budoucnosti, který nám poskytuje, je skutečný, a dobré pocity jsou to, co ke své podpoře potřebujeme.*⁶ O tom, že tomu tak skutečně je, nás přesvědčuje i výrok Michaela z knihy Mary Poppins. Chlapec po fantastické výpravě kolem světa konstatuje:

„Není to divné, Mary Poppinsová,“ řekl ospale. „Byl jsem tak strašně ošklivý a teď je mi tak dobře.“ (...) „Myslel na to, jak mu je teplo, jak je šťastný a rád, že je naživu.“⁷

Výlety mimo reálný svět současně potěší i vychovají. Činí tak způsobem, který promlouvá přímo k dětem, jejich jazykem. Vyplňují mezery v dětském chápání, které jsou způsobovány nezralostí dětského myšlení. Na konci příběhů se hrdina vrací do šťastné skutečnosti, z níž mizí kouzla, daleko lépe vybavený pro život. Fantazie a kouzla v rukou vychovatelek mají tudíž dvojnásobný pedagogický účinek.

I když přístup každého autora je osobitý, sledují všichni tři stejné cíle: pomoci dětem vhodným prolínáním vlastní zkušenosti a moudrosti obohacené o nadpřirozené schopnosti knižních vychovatelek vyrůst z raného dětství, vnést smysl a řád do zdánlivě zmateného světa, jemuž cílová skupina čtenářů prozatím nemůže plně rozumět. Fantazií doplňují nedospělému jedinci dočasně chybějící souvislosti, skrze které je pak schopen proniknout k vlastní identitě. Prostředníky se stávají ženy-vychovatelky, které do určité míry, navzdory vlastním slabostem, mohou sloužit dětem jako etické vzory, jisté symboly dětských útočišť a ochránců.

Závěrem můžeme konstatovat, že všichni autoři ve svých knihách aktivně podněcují dětskou představivost a imaginaci, napomáhají rozvoji inteligence a poznávacích schopností dětských recipientů.

Poznámky

¹ Bettelheim, B.: *Za tajemstvím pohádek*. Praha, NLN 2000, s. 67.

² Traversová, P.: *Mary Poppinsová*. Praha, Albatros 1975, s. 24.

³ MacDonaldová, B.: *Paní Láryfáry*. Praha 1992, s. 66.

⁴ MacDonaldová, B.: *Paní Láryfáry*. Praha 1992, s. 17.

⁵ Srov. Bettelheim, B.: *Za tajemstvím pohádek*. Praha, NLN 2000, s. 123.

⁶ Tamtéž.

⁷ Traversová, P.: *Mary Poppinsová*. Praha, Albatros 1975, s. 78.

Literatura

Bettelheim, B.: *Za tajemstvím pohádek*. Praha, NLN 2000.

Traversová, P.: *Mary Poppinsová*. Praha, Albatros 1975.

MacDonaldová, B.: *Paní Láryfáry*. Praha 1992.

Blacker, T.: *Čaroslečna*. 2000.

Blacker, T.: *Čaroslečna se vrací*. 2001.

Blacker, T.: *Čaroslečna na rozcestí*. 2002.

Z jednání konference

Čtenářské referáty jinak aneb Trénink kreativity

Blanka Rozehnalová

Kniha je věčným přítelem, což potvrzuje přísloví starých Číňanů: *Čteš-li knihu poprvé, poznáváš nového přítele, čteš-li ji podruhé, potkáváš starého.* Tuto moudrost určitě potvrdí všichni, jimž se stala kniha nezbytnou životní potřebou.

Důvěrný vztah ke knize pociťují také malé děti, pokud se jim dostane té výsady, že kniha je součástí jejich dětství. Knížky ohmatané, pokreslené, se zohýbanými růžky prokazují pouto mezi dítětem a knihou. Dítě poznává, že spleť znaků, písmenek nabízí tajemství, které by rádo odhalilo. Kde je příčina, že po několika málo letech většina dětí nepovažuje knihu za přítele, tajemství knih nechává neobjeveno, netouží být *ptáčkem, který se nazývá písmenozob* či *čtenářík milý*?¹ Proč tolik dětí dává přednost jiným aktivitám a knihu ignoruje? Ač mě jako učitele literární výchovy mrzí, že mnoho dětí vyměňuje četbu knih za lákavější činnosti, nemyslím si, že člověk bez knihy by nemohl vyrůst v čestného a důstojně jednajícího jedince! Jestliže se pokorně zamyslíme, určitě ve svém blízkém okolí najdeme ty, kteří se ke knize uchýlili vzácně, a přesto si jich vážíme, respektujeme jejich životní moudrost, dokonce často potřebujeme jejich rady. Snad právě proto jim nepřipomínáme, že bez knih byli v životě o mnohé ochuzeni.

My, ctitelé knih víme o moci knihy, o její schopnosti sytit hladové a žízňivé po vědění a poznání, neboť *knihy je jako zahrada, kterou nosíš v kapsě.*² Všichni, kteří můžeme ovlivňovat čtenářství dětí a mládeže, musíme přemýšlet, jak jim literaturu přiblížit, jak je k četbě motivovat. Měli bychom jim vyprávět o síle a vlivu knihy na život člověka, ale sou-

časně měli bychom se vždy řídit takovou jednoduchou a přesvědčivou zásadou: dát dětskému čtenáři najevo, že literatura existuje kvůli němu, nikoliv on kvůli literatuře, že číst, mít vztah ke knížce a věnovat jí svůj čas není povinností člověka, nýbrž jeho velkou příležitostí, jak obohatit svůj život.³

V seminářích didaktiky literární výchovy i při setkáních s učitelskými kolegy v terénu využívám tuto sentenci, když se snažím dokazovat, že největší příčinou nečtenářství žáků a studentů je právě násilný způsob práce, jímž se doposud na školách pracuje. Nadále totiž existují donucovací praktiky ve formě povinných referátů, čtenářských deníků s danou osnovou zpracování, dokonce někde na 1. stupni musí rodiče svým podpisem stvrdit, že jejich dítě patřičnou část beletristické knihy přečetlo! Učitelům se takto dostane zadost, ale více než 57 %⁴ jejich svěřenců je znechuceno, neboť jim tyto aktivity nenabízí radost z práce, neučí je pracovat produktivně, osobitě, ale naopak je vedou k poznání, že svět chce být klamán a nepoctivost je lehce přijímána. A tak se již nenosí *obsahy děl uznávaných autorů, pečlivě opsané již doma ze zažloutlých čtenářských deníků v salátovém vydání, zděděných po svých předcích*,⁵ ale pracuje se s novými multimediálními pomocníky.

Osvícení učitelé se snaží měnit taktiku práce, ba nechávají číst žáky i literaturu méně kvalitní (např. knížky již grafomanské L. Lanczové, jejíž produkci pubescenti hltají, ale již se k ní později nevracejí). Poučený učitel si je vědom, že zákazem takových knih se dočká efektu opačného, a chytře nabídne tituly knih hodnotných. G. Ch. Lichtenberg takovou literaturu vhodně vymezuje: *Bezpečným znakem dobré knihy je, že se nám zamlouvá stále víc, čím jsme starší*.⁶ Ze zkušenosti vysokoškolského pedagoga vím, že oněch osvícených a kreativních učitelů literární výchovy je stále nedostatek, a snad proto se i studenti vysokoškolského studia českého jazyka a literatury ptají, jak tedy jinak?

V semináři literatury pro děti a mládež nabízím studentům kromě jiných metod, jíž by se zprostili zavedených schémat zpracování čtenářských zážitků. Zkouším zprostředkovávat četbu titulů ze „zlatého fondu“ nebo nové kvalitní tvorby pomocí netradičního pohledu na knihu. Snažím se pracovat se studenty kreativně, kladu před ně nové a nové problémy a jen doufám, že časem pochopí, proč jim studium ztěžuji.

Studenti-budoucí učitelé literární výchovy by měli přečíst knihy intencionálně zaměřené na mladého čtenáře. Poněvadž i oni hledají způsob, jak bezproblémově a rychle splnit úkol, znemožňují tento záměr různými doprovodnými úkoly při zpracování referátu o knize. Nevyžadují obsah knihy, ale zatěžují jejich myšlení úlohami vyžadujícími uplatnění všech tvořivých schopností. Za všechny úkoly uvádím některé z nich:

Napiš, jaké překážky musel překonat hrdina a jak je řešil.

Proč literární hrdina vyhrál nad literárním protějškem; jaké jsou příčiny jeho úspěchu?

Vymyslete cenu pro autora knihy. Zpracujte ji výtvarně a určete, za co se bude udělovat. Vymyslete proces obřadu a napište úvodní proslov.

Co by se stalo, kdyby se změnily podmínky hrdinova života? Vyjmenuj, jak by se mohly některé podmínky změnit a kterých by se to týkalo. Jak by jednal hrdina ve vybraných situacích při změně podmínek?

Jak by jednal hrdina v důležitých situacích, kdyby hrdina uměl procházet zdí? Jak by ses choval Ty při takové možnosti?

Jak by vypadal svět, kdyby v něm žili pouze lidé typu literárního hrdiny. Jak by vypadal podle vás ideální svět? Tento námět zpracoval student Petr Pláteník po přečtení knihy J. Pacovského a V. Jiráka: *Bob a Bobek, králíci z klobouku*. Ukázka:

Dovedete si představit, jak krásný by byl svět ala Bob a Bobek? Už to vidím. Celý by nám ho nakreslil pan Jiránek. Žádné komplikace, pár linií a minimalistický svět by byl na světě. Bydlelo by se v kloboucích naskládaných jeden vedle druhého po způsobu ulic. No jo, když o tom tak přemýšlím, v takovém světě by se také musel rapidně zvýšit počet kouzelníků, kteří by museli obětovat své klobouky, abychom z nich mohli ráno ložit a říkat: „Vstávat a cvičit!“ Ale protože děti mají kouzelníky rády, bylo by to jenom dobře... Typ „Bob“ by měl sklony k rozkazování a poučování, ale také by se projevoval jako vroucí utěšovatel a rádce. Naopak typ „Bobek“ by se stal zosobněním lehkomyšlnosti a uličnictví, jenž by ovšem vynikal bravostí a vřelostí. Samozřejmě, že by se žádný z obyvatel takového světa nevešel přesně do vymezených ideálních charakteristik, protože, tak jak to známe u lidí, každý tvor by měl v sobě jak kus bobovitosti, tak i část bobkovitosti

a na základě toho, která složka by v něm převládala, byl by řazen k jednomu nebo druhému králikotypu. Ale to jen krátce z králičí psychologie...

Musím se přiznat, že svět, ve kterém je kousek z klobouku až na okraj světa, by se mi líbil. A když připočtu, že by na mě shora promlouval pan Pepa Dvořák a já se mohl toulat prostranstvími Jiráňkovy kresby, byl by to určitě jeden z nejlepších světů, jaké si dokážu představit... Ještě že máme ty pohádky, aby nám ukazovaly, jak by to mohlo a mělo vypadat, jinak by lidé už dávno propadli trdomyslnosti.

Svatební oznámení literárního hrdiny měla představit studentka Lenka Bichlerová a současně měla navrhnout, **koho z dalších hrdinů by si mohla vybrat za svého životního partnera.** Při tažení knižních titulů z obálky si také vytáhla Boba a Bobka. Tomu druhému přála štěstí s pohádkovou princeznou. Svatební oznámení mělo následnou podobu (pouze chybí šest doprovodných červených srdcí):

Růženka Šípková

a

Bobek

oznamují, že dne 1. 5. 2004 budou slavnostně oddáni v lese Řáholci
(po obřadu budou oba novomanželé užívat jména

Bobek Šípek, Růžena Šípková).

Svědkové: Motýl Emanuel; Trautenberk

Historie: Jelikož byl králík Bobek jediný, který se přes husté houští a pichlavé růže dokázal bez újmy na zdraví dostat k Růženě Šípkové, toho času zakleté a spící v nejvrchnější komnatě zámku, políbil ji, a tak ji probudil z dlouhého spánku, král musel splnit slib a dát Růženku Bobkovi za ženu. Bobek, charismatický, mladý, okouzlující a čistotný muž (králík) s radostí nabídku přijal. Růženka, ač poslušná dcera, jako i chytrá, sličná a spanilá, nebyla sňatkem nejprve nadšena, ale souhlasila.

Budoucnost: Bobek byl gentleman každým coulem, a proto není divu, že časem láska Růženky a Bobka kvetla a kvetla a zanedlouho byl zámek plný

malých Bobků – synů. Bobek I., Bobek II. a Bobek III. jako by svému otci z oka vypadli. A co na to Bob? Nadále obývá klobouk kouzelníka Pokustóna, přestal ráno cvičit a užívá si svého klobouku 2 + 1 jenom pro sebe.

Veronika Černá si vylosovala knihu B. Büchnerové *Černá trubla* a plnila zadání: **Jste sochařem a máte zhotovit sochu vybraného literárního hrdiny. Jak bude socha vypadat, z jakého bude materiálu, kde bude umístěna?**

Hlavní hrdinkou je dívka v pubertě a tomu také odpovídá její přístup k životu – je kritická, má barevné vlasy a neustále chodí ve svých tyrkysovéch šortkách. Je také velkou čtenářkou sci-fi, a právě to jí v tomto příběhu velmi pomůže. Dostává se před velké dilema – zamiluje se do muže, který se pro ni nakonec ukáže být zbabělcem a sketou. Socha, kterou bych jí vytvořila, by byla trochu v kubistickém stylu a upoutala by především svou barevností... Použila bych lehkou hmotu, možná plast – stejně jako je lehkomyslný život této dívky, socha by však pevně stála na zemi, jako stála Flex při svém rozhodnutí. Umístila bych ji na vyvýšené místo do centra velkého města, ale hodně fantastického města – to by se milovníci sci-fi jistě líbilo.

Další sochu bych vytvořila strýci Connymu – muži s dobrým srdcem a tajemnými schopnostmi. V celém vyprávění mi byl asi ze všech nejsympatičtější. Socha by byla jemná, ušlechtilá jako jeho srdce, vytesaná z pískovce, protože mi připadá jako teplý kámen. Postavená někde v přírodě, k té měl Conny kladný vztah...

Hrdina knížky J. Herriota *Zvěrolékař na blatech* upoutal Hanu Janečkovou. V ukázce reaguje na podnět: **Hrdina má neomezené možnosti změnit své literární prostředí. Co originálního ho napadne?**

Vzhledem k tomu, že Herriot není umělec, ale zvěrolékař, tj. člověk stojící nohama pevně na zemi, jeho nápady budou mít podobu praktických opatření a vylepšení. Nejprve by pomyslnou rybku požádal o to, aby ho lidé nepotřebovali v noci a o nedělích... Prál by si také vyspravit blátivé cesty vedoucí k nezapadlejším farmám okresu. A do třetice by chtěl ve své praxi nekomplikované případy, hlavně u koní, kteří mohou člověka zle pokopat. Všechno to jsou přání vyslovená v prvotním nadšení, ale myslím si, že po chvíli by se

Herriot zamyslel a vzpomněl si na slova jednoho starého profesora, který jim ve škole říkával: „Jestliže se rozhodnete stát se veterinářem, nebudete nikdy bohatí, ale povedete život nekonečně zajímavý a pestrý.“ (s. 136)

Záměrně končím soubor ukázek v tomto okamžiku. Jakou pravdu má starý pan profesor! Ani učitelé nebudou nikdy majetní, ale díky citlivým poutům se svými žáky a studenty jsou neustále obohacováni zážitky, výpověďmi a vyznáními.

Nevím, do jaké míry přijmou čtenáři tohoto příspěvku mé uspokojení nad pracemi vysokoškolských studentů, ale možná mi všichni dají za pravdu, že se vytratila nežádoucí formálnost referátů, ale naopak, každý dobrovolně své posluchače zasvěcoval do obsahu knihy, aniž byl o něj žádán. Často byli studenti svými kolegy ohodnoceni potleskem a stejně často jsem byla přesvědčena, že mnozí z mých studentů budou invenčními učiteli literatury, kteří budou ctít čtenářský zákon O. Chaloupky: *...prostor pro literaturu má být ze všeho nejvíce prostorem pro radost, pro potěšení dětí ze čtenářství.*⁷

Hana Janečková dostala ještě jeden úkol: **Jak byste změnili Vy své okolí?**

Kdybych měla neomezené možnosti změnit své okolí, přála bych si, aby se lidé neobírali jen svým trápením, ale podívali se kolem sebe na druhé lidi... Také bych všem přidala úsměv do tváře a do ulic a domovů více ticha a především more naděje...

Dovolte, abych i já popřála more naděje všem, kteří věří, že se kniha nikdy nevytratí ze života lidí a bude nadále podle Františka Palackého „zbraní ducha“.

Poznámky

¹ Ryvola, M. (ed.): *Knih-přítel člověka: Člověk-přítel knihy*. 2. vyd. Praha, Lidové nakladatelství 1989, s. 7.

² Arabské přísloví.

³ Chaloupka, O.: *Literární výchova ve škole a dětská četba: Metodický list pro práci s knihou v KMČ*. Praha, Albatros 1978, s. 8.

- ⁴ Rozehnalová, B.: *Čtenářský špalíček jako předpoklad rozvoje mimoškolní čteny*. In: Tradiční a netradiční metody a formy práce ve výuce českého jazyka na základní škole: Sborník ze semináře konaného 22. března 2002 na PdF UP v Olomouci. 1. vyd. Olomouc, Univerzita Palackého 2003. s. 40–44.
- ⁵ Yapp, N.: *Jak blufovat o školství*. 1. vyd. Praha, TALPRESS 1996, s. 28.
- ⁶ Ryvola, M. (ed.): *Kniha–přítel člověka: Člověk–přítel knihy*. 2. vyd. Praha, Lidové nakladatelství 1989, s. 17.
- ⁷ Chaloupka, O.: *Škola a počátky dětského čtenářství*. 1. vyd. Praha, Victoria Publishing 1995, s. 71.

Pohled do auditoria

Jules Verne včera a dnes

Jarmila Sulovská

Motto:

*Všechno, co člověk umí vymyslet,
jiní lidé budou umět uskutečnit.*

Jules Verne

Dobrodružství kapitána Hatterase

Právě ve dnech, kdy si připomínáme sto let, které uplynuly od úmrtí velkého francouzského spisovatele pro mládež Julesa Verna, je na místě se zamyslet nad tím, jaký byl jeho přínos pro literaturu a zda jeho knihy ještě dnes osloví mladého čtenáře. Je také nutno se pozastavit nad jeho vizionářstvím, jež nepochybně ovlivnilo vědce, konstruktéry a cestovatele mnoha generací. Měl geniální intuici v předvídání vědeckých objevů. Je jen málo přístrojů a skutečností, které vznikly ve Vernově fantazii, jež by nebyly později realizovány. *At' jsem cokoliv napsal, at' jsem cokoliv vymyslel – vše to jednou ustoupí skutečnosti, neboť přijde čas, kdy úspěchy vědy daleko předstihnou možnosti fantazie...*¹ Jeho dílo apeluje na představivost a snění čtenářů. Ve Vernových fantastických světech je vše možné – létat, objevovat dosud neznámé země, pohybovat se v hlubinách oceánu i sestoupit do nitra Země. Je třeba si připomenout, že v době Vernova života existovalo ještě mnoho neprobádaných míst na zeměkouli – nikdo nepronikl až k pólům, nebyla zmapována Antarktida, rovníková Afrika, vnitrozemí Austrálie, povodí Amazonky ani Pamír či Tibet.

Od středověku až do 19. století dětská literatura jako taková v podstatě neexistovala. Výjimkou byly pohádky a některé bajky. Nikdo si nedělal starosti s pedagogickým působením na děti prostřednictvím literatury. První impuls k respektování dítěte a jeho potřeb dal v 18. století J. J. Rousseau a v 19. století se objevily první snahy o zavedení povinné školní docházky. Teprve v té době se objevila ve Francii skutečná literatura pro děti. Napomohl k tomu prudký rozvoj vědecký, politický, ekonomický a ideologický. Potřebu literatury pro mládež intuitivně odhadl nakladatel Jules Hetzel, který začal vydávat dvouměsíčník *Le magasin d'éducation et de récréation*, v němž mladým čtenářům nabízel četbu zábavně-naučnou. Ta musela splňovat především požadavky didaktické, morální a náboženské. V té době nebylo možné předložit čtenářům četbu pouze s cílem pobavit. Vernovo dílo mělo předpoklady plně těmto požadavkům vyhovět. Tak vznikla celoživotní spolupráce Hetzela a Verna.

Verne je tvůrcem nového typu románu, v němž se snoubí věda, dobrodružství a fantazie. Vychází z reálných možností vědy a techniky ve své době. Jeho fantazie, na rozdíl od jiných autorů sci-fi, téměř nepřekračovala hranice možností realizace. Snažil se psát tak, aby děti všemu rozuměly. Sám řekl, že je to někdy na újmu umělecké úrovně díla. Stěžoval si, že nemá dost času k tomu, aby mohl zvolit ty nejvhodnější vyjadřovací prostředky. Obohatil slovník svých knih o technické termíny, které užíval místo dlouhých popisů. Dařilo se mu tak vyjádřit stručně podstatu věci. Nechyběl mu smysl pro humor a i vědecké popisy jsou často okořeněny vtipem. Byl velmi pracovitý a pečlivý. Kniha byla vytištěna až po pěti či šesti korekturách. Přesto oficiální kritika Vernovo dílo poněkud opomíjela, protože bylo problematické ho literárně zařadit. Jeho jednoduchý styl kritizoval Apollinaire: *Jaký styl má Jules Verne? Nic než substantiva. Ve větě často chybí sloveso...*² Děti však byl milován. Probouzel v nich zvědavost. Dovedl je nadchnout pro vědu a techniku. Psaly mu z celého světa a posílaly mu náměty na další romány. Vernův kladný vztah k nim je patrný z toho, že si nechával překládat jejich dopisy i z méně běžných jazyků. Vernovo dílo naopak velmi ocenil Jan Neruda, který jako první přivezl román *Pět neděl v ba-*

lóně do naší země již v roce jeho francouzského vydání 1863. Inicioval vydání českého překladu románu *Cesta kolem Měsíce* v roce 1870. Tehdy napsal: *Jules Verne je spravedlivý jako česká pohádka. Je lidský.*³

Verne byl přesvědčen, že autor vědecko-fantastických románů musí vycházet z reality a nemůže stavět pouze na fantazii. Sám se tohoto názoru stoprocentně držel. Po celý svůj život soustavně sledoval veškerou dostupnou vědeckou literaturu, cestopisy, časopisy, noviny a zprávy o nových objevech. Dělal si výpisky, z nichž posléze čerpal při své tvorbě. Jeho kartotéka obsahovala 20 000 lístků s poznámkami. Pravidelně studoval knihy o zeměpise, geologii, geofyzice, astronomii, aviatice, chemii, fyzice, matematice, přírodopisu, národopisu aj. Snažil se mít vše ověřené a propočítané. Spolupracoval s různými odborníky, aby jím uvedené skutečnosti byly co nejpravděpodobnější. To vedlo k tomu, že se Vernovo dílo následně stalo inspirací pro mnoho vědců, vynálezců, konstruktérů a cestovatelů mnoha generací. K odkazu Julesa Verna se mimo jiné hlásili:

- Letci – Brazilec Santos Dumont, Američan R. E. Byrd vzpomínal na Verna po přeletu oceánu.
- Konstruktéři ponorek – Francouz Leboeuf postavil ponorku s dvojitým pláštěm, a proto označil Verna za spoluautora svého vynálezu, Američan Simon Lake po přeplutí ponorkou z Bridgeportu do New Yorku poslal Vernovi blahopřejný telegram.
- Vědci – Francouzi Georges Claude, Alphonse Berget a dr. Richet se zabývali využitím energie moře podobným způsobem, s nímž se setkali ve Vernových románech.
- Polární cestovatelé – Američan R. E. Byrd, když jako první dosáhl jižního pólu, prohlásil: „*Byl to Jules Verne, který mě tam vedl.*“ Francouz Jean Charcot při výpravě na Antarktidu prakticky vyzkoušel v reálu rozdělat oheň ledovou čočkou a vystřelit náboj zmrzlé rtuti tak, jak to napsal Verne v Dobrodružství kapitána Hatterase. O dosažení severního pólu psal Verne dlouho před tím, než na něm stanuli Cook a Peary.
- Speleolog – Francouz Norbert Casteret přiznal, že ho ke speleologii přivedla Vernova Cesta do středu Země.

K Vernovu odkazu se dodnes hlásí mnozí další.

Od svého nakladatele dostal Verne za úkol napsat historii zeměpisných objevů, jak lidé postupně mapovali neprobádaná místa na Zemi. V době, kdy nebylo tak jednoduché cestovat, jako je tomu dnes, byl seriál jeho Podivuhodných cest (*Voyages extraordinaires dans les mondes connus et inconnus*) zajímavou formou seznámení s dalekými zeměmi, i když ani v něm nechyběla pro Verna tak typická mystifikace. Po čtyřicet let vycházely nejprve v Hetzlově časopise a později knižně, doplněné ilustracemi (celkem 65). Verne se svěřil Dumasovi, že by chtěl pro geografii udělat to, co on pro historii. V některých románech se opíral o vlastní zkušenosti z cest. Při vyhledávání materiálů spolupracoval s geografem Gabrielem Marcellem a sám prostudoval stovky tras. Chtěl napsat o cestách po celé zeměkouli. Ve čtyřech románech popsal cesty do patnácti zemí Evropy, osm se odehrává v Severní Americe, osm v Africe a Arktidě, tři v Austrálii a Oceánii a jeden v Antarktidě. Sedm románů má svůj děj na mořích a oceánech a tři v kosmu. Dnešnímu čtenáři tyto romány nemohou nabídnout tajemství nepoznaného, ale i v současné době je mohou zaujmout dobrodružství jejich hrdinů.

Pozoruhodné je, jak se mnohé z toho, co vytvořila Vernova fantazie, stalo skutečností. Hrdinové románu *Pět neděl v balóně* objevili prameny Nilu ve vodopádech z Viktoriina jezera dlouho před tím, než byly skutečně objeveny cestovateli Spekem a Burtonem. Nejzajímavější je sledovat, jak se postupně přeměňovaly ve skutečnost sny lidstva o cestě kolem světa. *Cesta kolem světa za 80 dní* vyfabulovaná Vernem v roce 1873 se ukázala jako reálná v roce 1889, kdy Američanka Nelly Blayová objela zeměkouli za 72 dny, později zkrátila tento čas na 66 dnů. Francouz Gaston Stiegler v roce 1901 docílil téhož za 63 dny. U příležitosti stého výročí Vernova narození v roce 1928 byl dánskými novinami vyslán patnáctiletý chlapec na cestu kolem světa a uskutečnil ji za 40 dní. To se stalo výzvou pro různé dobrodruhy, kteří se o rekord v cestě kolem světa snaží v různých extrémních podmínkách po moři a ve vzduchu. Rekord v sólovém obeplutí světa drží anglická jachtařka Ellen McArthurová, která k tomu v roce 2005 potřebovala 71 den a 14 hodin. V dubnu 2004 Zemi obeplul americký dobrodruh Steve Fosset s posádkou za 58 dní,

9 hodin a 32 minuty. 16. března 2005 překonal jeho rekord Francouz Bruno Peyron, když uskutečnil tutéž plavbu za 50 dnů, 20 minut a 4 sekundy. Cena pro rekordmana se uděluje od roku 1985 a pojmenoval ji podle Julesa Verna na počest knihy *Cesta kolem světa za 80 dní* francouzský mořeplavec Yves Le Cornec.⁴ Nechybí ani pokusy o uskutečnění cesty kolem světa ve vzduchu. Jeden z Vernových potomků ji podnikl letecky za 80 hodin. Steve Fosset poté, co obletěl v roce 2002 jako první sólově Zemi v horkovzdušném balóně, by Verna jistě překvapil i svým novým rekordem z března roku 2005, když ve speciálním letadle zcela sám obletěl bez mezipřistání Zemi za 67 hodin a jednu minutu.

Verne byl i autorem dramatického zpracování tohoto cestovatelského románu. Vytvořil dobrodružně-zeměpisné divadelní představení plné neobvyklých scénických efektů. Hra měla takový úspěch, že se dočkala 400 repríz. Jen v Paříži byla hra od roku 1874 do roku 1938 uvedena 2500 x.⁵

Mnohé z toho, co vzniklo ve Vernově fantazii, bylo skutečně dalšími generacemi lidstva realizováno. Verne vycházel z pradávnejší lidské touhy létat, zdaleka však nebyl první, kdo promýšlel možnosti vzletnout. Pomineme-li Ikara ze starých řeckých bájí a pověstí, pak let do vesmíru literárně zpracoval Lukianos žijící v letech 125 až 180 n. l., který nechal větrem vynést plachetnici až na Měsíc. Náčrtky leteckých mechanismů i padáku Leonarda da Vinciho z 15. století jsou dalším důkazem věčných snah odpoutat se od Země a inspirovaly Verna při vymýšlení létacích strojů. V roce 1636 je hrdina z knihy Cyrana z Bergeracu na Měsíc vynesena odpařující se rosou z lahví, které má připevněny u pasu. Dělový projektil, v němž tři Vernovi cestovatelé překonají zemskou tíži a v němž doletí na Měsíc, je nápadně podobný dnešním vesmírným raketám (*Ze Země na Měsíc*). Své znalosti i informace z astronomie a Garcetovy matematické výpočty Verne zúročil i v románech *Na kometě* a *Honba za meteorem*.

V románu *Pět neděl v balóně*, který Verna proslavil, mají cestovatelé k dispozici říditelný balón. Bratři Montgolfierové sice v reálu vyzkoušeli balón již v roce 1783, avšak ten byl zcela závislý jen na větru a nedal se ovládat. Verne využil nové poznatky o vzduchoplavectví získané od novináře Félixem Tournachonem zvaného Nadar a rozvinul je ve své fantazii.

Vyšším stupněm vývoje aviatiky ve Vernových románech byla říditelná vzducholod' (*Robur dobyvatel*) i víceúčelový stroj, který létal, jezdil po zemi, plaval a byl schopen i potápět se (*Pán světa*). V *Podivuhodných dobrodružstvích výpravy Barsakovy* se objevuje letadlo poháněné reaktivními motory. V reálu se letadlo bratří Wrightových poháněné benzinovým motorem v roce 1904 udrželo pět minut ve vzduchu a uletělo pět kilometrů, ale již čtyři roky po Vernově smrti Francouz Louis Blériot jako první přeletěl kanál La Manche – 35 kilometrů za 27 minut, a to byl jen počátek letecké přepravy. Verne věřil, že: *Lidé budou cestovat na planety a hvězdy, jako se dnes cestuje do Liverpoolu nebo New Yorku – lehce, rychle a spolehlivě vzdušným oceánem*.⁶ Dnes víme, že se vůbec nemýlil. Rychlost dnešních nadzvukových letadel mnohonásobně předčí Roburovu rychlost 240 kilometrů za hodinu, která se Vernovým současníkům musela zdát pohádková. O přistání člověka na Měsíci a meziplanetárních letech ani nemluvě. Zajímavé je, že Apollo 11 mělo stejné rozměry a váhu, jako Barbicanův dělový náboj (*Ze Země na Měsíc*) a přistálo jen 4 kilometry od místa, kde nechal Verne přistát své cestovatele. Podobně jako Vernovi hrdinové sovětský kosmonaut N. A. Kozyrjov pozoroval z vesmírného prostoru vulkanickou činnost.⁷

Další Vernovou specialitou byla ponorka schopná potopit se do nevídaných hloubek. Bylo v ní možno lehce filtrovat mořskou vodu a přeměnit ji na pitnou, elektřina sloužila k ventilaci i k vytápění. Tvar podmořského plavidla se velmi podobal pozdějším skutečným ponorkám. Různí vědci na konstrukci ponorky pracovali již za Vernova života (Američan Fulton, Francouz Petit), avšak nikdo v té době nedosáhl takové dokonalosti, jakou se vyznačoval Nautilus kapitána Nema (*20 000 mil pod mořem*), protože využívání elektřiny bylo v té době v úplných počátcích. Nautila technicky předčily teprve atomové ponorky. Verne předvídá i velký význam umělých mořských průplavů. Suezský průplav mezi Středozemním a Rudým mořem byl otevřen v roce 1869 a Verne toho hned využil v románu *Cesta kolem světa za 80 dní*, který vyšel v roce 1873. Uvažoval také o podmořském tunelu pro železnici. Na ten muselo lidstvo počkat až do konce 20. století, neboť teprve cestování vlaky TGV z Francie do Anglie přeměnilo Vernovy podmořské fantazie ve skutečnost.

Hrdinové Vernových románů pěstují rostliny v umělém klimatu a urychlují jejich růst tam, kde nemají přirozené podmínky. Kapitán Nemo předešel dobu konzumací výživných chaluh. Lidé ve Vernových románech nahrazují opotřebované lidské orgány a prodlužují život, vyrábějí syntetickou potravu a nosí oděvy ze skelného vlákna. Jsou schopni si vyrobit umělý déšť i rozvést teplou a studenou vodu do domů. Slouží jim elektrické akumulátory a sluneční transformátory. Mají k dispozici noviny, které mohou po přečtení sníst (jak šetrné k životnímu prostředí), kouř tabáku je dodáván dálkově, očištěný od nikotinu (již tehdy zdravotní osvěta). Slouží jim předchůdce automobilu a autobusu. Jen v románu *Plovoucí ostrov* jim slouží spousta přístrojů, které dnes považujeme za běžné (i když mají jiné názvy), ale Vernovy současníky uváděly v úžas – *teléograf*, který přenášel písmo, *kinetograf* zaznamenával pohyb, *telefót* reprodukoval obrazy, *teatrofon* přenášel na dálku záznam divadelního představení, mluvící hodinky, fonografické knihy, informační elektrické panely atd. V románu *Tajemný hrad v Karpatech* se objevuje předchůdce zvukového filmu. To vyfabuloval Verne v době, kdy nic podobného neexistovalo. Dnes jsou to pro lidstvo samozřejmé skutečnosti.

Zpočátku byl Verne přesvědčen, že pokrok a věda osvobodí lidstvo, že všem zajistí klidný a spokojený život. Doufal, že vývoj vědy a techniky umožní lidem podmanit si přírodu a využít jí ve svůj prospěch. Věřil ve spolupráci mezi národy a v ideál spravedlnosti, rovnoprávnosti, svobody a národního uvědomění. Po prusko-francouzské válce však ztratil svou optimistickou euforii. Více si uvědomoval negativní stránky technického rozvoje a vyjádřil obavy z jeho zneužití. Bohužel i tyto jeho vize byly naplněny. V satirickém románu *Zmatek nad zmatek* se hrdinové v honbě za ziskem rozhodnou posunem zemské osy změnit klimatické podmínky tak, aby roztály ledovce, pod nimiž je ukryto nerostné bohatství. K narovnání osy poslouží obrovské dělo a výbušnina *melinit*. Rozpuštěné ledovce zaplaví většinu kontinentů. Autor tak vlastně předpověděl i následky globálního oteplování. Ve *Vynálezu zkázy* mohlo několik kapek výbušniny *fulgurátor* vyhodit do povětří bitevní loď. Vynález byl v podstatě předzvěstí zbraní hromad-

ného ničení typu atomové bomby. Spisovatel ve svém díle varuje i před novodobými diktátory. Harry Killer z románu *Dobrodružství výpravy Barsakovy* nápadně připomíná Hitlera jak ztročováním lidí, tak zneužíváním techniky proti nim (bombardér). V *Ocelovém městě* spisovatel postavil děj na kontrastech Franceville, v němž vládne francouzský duch demokracie, svobody, rovnosti a bratrství a Stahlstadtu, kde jednání ing. Schulze nápadně připomíná germánskou touhu ovládnout všechny národy. Tato postava je prototypem despotického diktátora. Dalekonosné dělo vyrobené ve Stahlstadtu jako by bylo předobrazem děla Tlustá Berta, které bylo použito za první světové války. Předlohou k ilustracím románu byly dokonce fotografie Kruppových zbrojařských závodů, které později sehrály významnou roli ve válečném zbrojení. Poté, co se v roce 1886 Verne stáhl do ústraní, vede věda v jeho románech člověka spíše do záhuby.

Můžeme být spokojeni, že se zcela nenaplnila Vernova vize z románu *Paříž ve 20. století*, který nakladatel Hetzel odmítl vydat, protože byl příliš pesimistický. Román proto vyšel až v roce 1994. Novodobé čtenáře již nepřekvapí asfaltové chodníky, široké cesty s množstvím automobilů jezdících na plyn, vlaky dosahující ohromné rychlosti a poháněné elektromagnetickou silou, ani existence obrovských hotelů. Nedovedou si představit, že by neexistovaly prostory pro tisíce diváků. Pro dnešního čtenáře je samozřejmostí elektřina zavedená do domácností, kde se její pomocí rozezní zvonek, otevrou a zavřou vrata nebo vyjede výtah. Neobvyklý není ani pohyblivý chodník. Nikdo se dnes nepozastavuje nad tím, že varhanám je dodáván vzduch elektricky, ani nad elektrickým osvětlením ulic i katedrál. *Oltář zářil elektrickými světly. (...) „Zase elektřina,“ opakoval nešťastný mladík, „i zde!“ Domníval se, že je mu v patách démon elektřiny.*⁸ Používání přístroje k resuscitaci pacientů je dnes dávno běžné. Naštěstí poprava elektrickým proudem, který v románu nahrazuje gilotinu, je definitivně minulostí. Naopak se ukázala být pravdivou prognóza amerikanizace.

Potěšitelné je, že Vernovi nevyšla prognóza týkající se vztahu lidí ve 20. století k literatuře a k umění. *„Chceš se stát umělcem v době, kdy umění je mrtvo! (...) Malířství již není, ani v Louvru již nejsou obrazy.*

*V minulém století je tak dokonale zrestaurovali, že se loupou. (...) Celých padesát let se nepořádala výstava.*⁹ Knihovny obsahují stále vedle odborné literatury i beletrie, lidé ji čtou a váží si jí. Verne se jen nepatrně přiblížil skutečnosti svým odhadem dvou milionů knih v pařížské knihovně, protože v současnosti knihovna soustřeďuje 14 300 000 exemplářů. V Louvru je víc než kdy předtím citlivě pečováno o umělecká díla v něm vystavená a restaurátorské práce jsou k obrazům mnohem šetrnější než v minulosti. Davy lidí, které se do této galerie denně hrnou, svědčí o tom, že je o umění stále neutuchající zájem.

Průzkum na libereckých školách ukázal, že děti znají vynálezy z Vernových románů. Nejčastěji uváděly ponorku, vzducholod', balón, letadlo, raketu, bombu, popř. zbraně hromadného ničení.

Verne napsal 63 románů, 2 sborníky povídek vydané v 97 svazcích, přes 40 divadelních her, 10 knih s populárně vědeckou tematikou, fejetony a psal i poezii. Sebrané spisy tvoří téměř 130 svazků. Psal i odborné knihy, ty však upadly v zapomnění. Nebyl přijat ani do vědeckých kruhů, přestože toužil stát se členem Francouzské akademie. Dlouhou dobu patřil k nejpřekládanějším autorům na světě. V roce 1972 byl přeložen 128 x, pro srovnání A. Christie jen 93 x.¹⁰ Vernovo dílo je tak obsáhlé, že v tomto příspěvku nebylo možné věnovat prostor všem specifi kům jeho tvorby. Ani v době vzniku nebyly všechny romány oceňovány stejně. Některým rychlý vědecko-technický vývoj a cestovatelské objevy ubraly na atraktivitě. Jiné však mohou oslovit i dnešní čtenáře. Zejména ty, které nabízejí dobrodružství – *20 000 mil pod mořem*, *Dva roky prázdnin*, *Patnáctiletý kapitán*, *Děti kapitána Granta* či *Tajuplný ostrov*. Romány, v nichž se čtenář setká s rozmanitými vynálezy, ho mohou vést ke srovnání se současností. Podivuhodné cesty mu otevrou vzdálené země a představy našich předků o nich. Přínosem Vernových románů je i fakt, že klade důraz na společenské otázky, jeho hrdinové oplývají kladnými morálními vlastnostmi a většina z nich je schopna využít svých vědeckých a technických znalostí ke prospěchu všech.

Podle průzkumu na libereckých školách nejsou romány Julesa Verna neznámé ani dnešním mladým čtenářům, a to je potěšující. Ze 260 respondentů z libereckých 8. a 9. tříd (145 chlapců a 115 dívek)

pouze jedna dívka odpověděla, že nečte Verna, a jeden chlapec na všechny otázky odpověděl negativně. Naopak se našel chlapec, který uvedl 14 přečtených titulů. Celkem se objevovalo v odpovědích 19 Vernových románů. Dětské oddělení Krajské vědecké knihovny v Liberci půjčilo svým čtenářům jen v prvním pololetí školního roku 2004/2005 181 verneovku. Nejčastěji byly půjčovány knihy: *Dva roky prázdnin*, *Patnáctiletý kapitán*, *20 000 mil pod mořem*, *Tajuplný ostrov*, *Pět neděl v balónu*, *Ocelové město*, *Cesta kolem světa za 80 dní*, *Tajemný hrad v Karpatech*, *Vynález zkázy* a další. Zdá se, že pro některé z respondentů byla zdrojem Vernových knih domácí knihovnička, protože pouze 171 dotazovaných uvedlo, že navštěvuje veřejnou knihovnu.

204 respondenti odpověděli, že mají v oblíbě dobrodružnou četbu a 118 jich má rádo vědecko-fantastickou literaturu. Již menší oblíbě se těší cestopisy – pouze 85 respondentů. Téměř 80 % dotazovaných přečetlo knihu *20 000 mil pod mořem*, 70 % *Cestu kolem světa za 80 dní* a 60 % *Vynález zkázy*. 25 % zhlédlo filmovou podobu *20 000 mil pod mořem*, 20 % *Tajemný hrad v Karpatech* a 18 % *Vynález zkázy*. Někteří respondenti rovněž uváděli, že viděli zdramatizovanou podobu románu *Vynález zkázy*. Z výsledků průzkumu je patrné, že Vernovy romány mohou oslovit i dnešního čtenáře, a mají tak své místo i v současné literatuře pro děti a mládež. Je na nás, knihovnicích a učitelích, abychom dětem k Vernovým románům pomohli najít cestu.

Poznámky

¹ Brandis, J.: *Snílek Jules Verne*. Praha, Lidové nakladatelství 1981, s. 57.

² Janatka, J. M.: *Neznámý Jules Verne*. Praha, Mladá fronta 1959, s. 63.

³ Janatka, J. M.: *Neznámý Jules Verne*. Praha, Mladá fronta 1959, s. 144.

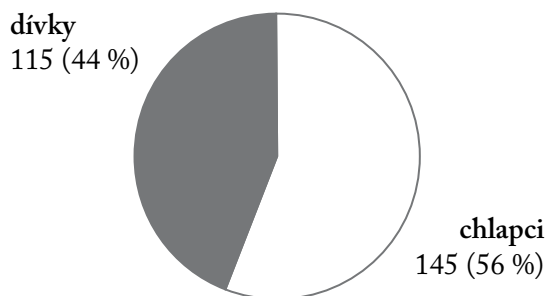
⁴ ČTK: *Francouz obeplul svět za 50 dní*. Mladá fronta DNES 17. 3. 2005.

⁵ Brandis, J.: *Snílek Jules Verne*. Praha, Lidové nakladatelství 1981, s. 152.

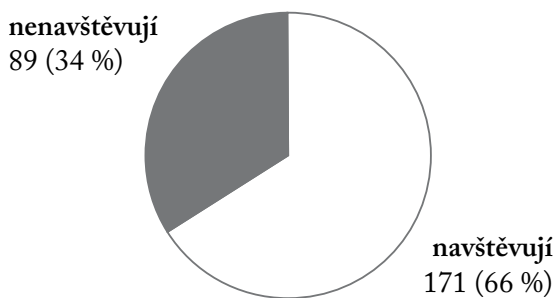
⁶ Zúbek, L.: *Rytíři bez meče*. Albatros, Praha 1979.

⁷ Brandis, J.: *Snílek Jules Verne*. Praha, Lidové nakladatelství 1981, s. 102.

Struktura dotazovaného souboru 260 žáků

Počet respondentů (ne)navštěvujících knihovnu

⁸ Verne, J.: *Paříž ve 20. století*. Praha, Tichá Byzanc 1995, s. 140.

⁹ Verne, J.: *Paříž ve 20. století*. Praha, Tichá Byzanc 1995, s. 111.

¹⁰ Brůhová, J.: *Jules Verne*. Praha, Městská knihovna 1985.

Literatura

Décolte, G. – Dubosclard, J.: *Itinéraires Littéraires. XIXe siècle*. Hatier 1988.

Lottman, H. R.: *Jules Verne*. Praha, Brána 1998.

Neff, O.: *Podivuhodný svět Julese Verna*. Praha, Mladá fronta 1978.

Láskyplný návrat do krajiny dětství

Eva Koudelková

Jméno německého spisovatele Otfrieda PREUSSLERA (* 1923 v Liberci) není našim čtenářům docela cizí.¹ K jeho nejčtenějším knihám pro děti patří *Malá čarodějnice* a *Čarodějův učeň*, přeložené také do češtiny. Brilantní vypravěčství, schopnost věrohodně fabulovat i laskavý životní nadsled jsou charakteristické vlastnosti jeho knih, díky nimž po nich čtenáři sahají. Platí to i pro soubor *Moje knížka o Krakonošovi* (Mein Rübezahl Buch, 1993; česky 1998) v němž se O. Preussler vrací do země svého dětství, do Čech, které oslavil už v jedné ze svých předešlých knih, *Útěk do Egypta přes Království české* (Die Flucht nach Ägypten – Königlich böhmischer Teil, 1991, česky 1996).²

Kniha o Krakonošovi obsahuje dvacet šest vyprávění, která žánrově oscilují mezi pověstí a vyprávěním ze života, i když svým využíváním mytologických prvků tíhnou spíše k pověsti. Jak to v krakonošovských vyprávěních známe i odjinud, příběhy jsou spjaté s konkrétními místy. Objevují se tu města a obce v podhůří Krkonoš – např. Harrachov, Jelení Hora a Sklářská Poreba, Český Dub, Česká Kamenice, Vrchlabí, Jilemnice a množství dalších známých i méně známých míst z obou stran hor, tedy ze strany české a slezské. Ta oboustrannost je dosti podstatná, protože díky postavám, jež velmi často z jedné strany na druhou přecházejí, dochází ke konfrontaci života v obou prostředích.

Mnohé z příběhů se budou čtenáři zdát povědomé, protože se v nich objevují motivy a někdy celé syžety známé od dalších zpracovatelů folklorních vyprávění, především Praetoria, našim čtenářům zprostředkované zvláště Spilkovými a Jechovými parafrázemi. To však není hana, protože

je důležité, že O. Preussler svá vyprávění pojal zcela po svém, a tak krakonošovskou literaturu výrazně obohatil. Námětově tedy ne zcela původní, ale kompozičně vyvážené, laskavé a někdy až humorně laděné příběhy, plné dějových proměn, udržují čtenářské napětí od začátku do konce.

O. Preussler svoji knihu pojal jako svéráznou krakonošovskou antologii, neboť u mnoha příběhů se ani netají tím, že je přejal od svých předchůdců. Protože je jmenuje a podává jejich stručnou charakteristiku, je *Moje knížka o Krakonošovi* zdrojem poučení v oblasti historie vydávání krakonošovských příběhů. Tak se ve vyprávění Zhrzená láska čtenář seznámí s K. A. Musäuem a jeho slavnou První legendou o Krakonošovi počítajícím řepy a v příběhu Magistr Johan Praetorius s autorem, který postavu Krakonoše nejvíc proslavil. Preusslerova obeznámenost s krakonošovskou literaturou je však mnohem hlubší, a tak svým čtenářům přibližuje i další prameny, mnohdy velmi těžko dosažitelné, což svědčí o jeho důkladnosti při přípravě knihy: jsou to například takzvané Vlašské knihy, Trutnovská kronika, zápisky lékaře z Jelení Hory Caspara Schwenckfeldta nebo básníka Johanna Michaela Moscherosche.³

Co na Preusslerově knize zaujme na první pohled, je snaha o zachycení lokálního koloritu včetně místních životních reálií. Jedná se o jakási vyprávění ze života, z nichž se čtenář dozví, jak žili obyvatelé Krkonoš a Podkrkonoší na české i slezské straně, co jedli, jak chodili oblečení, jaké vykonávali práce, jak se bavili. Vyličení každodenního života tkalců, uhlířů, horníků a sklářů, představitelů nejběžnějších krajských řemesel, jsou věnovány dlouhé pasáže. Tyto pasáže však nejsou redundantní, podílejí se na výstavbě příběhů, jejichž nedílnou součástí tvoří. Jejich vypuštění by znamenalo narušení kompozičního záměru autora. Jeho projekce dramatické syžetové osnovy je tomuto plánu přizpůsobena, a tak usiluje nejen o to, aby čtenáře zaujal emocionálním fiktivním plánem, ale aby mu zároveň zprostředkoval jistou sumu poznatků o době, do níž svá vyprávění situuje.

Tak například expozice vyprávění s názvem *Podestýlka pro kozy* je následující:

Snadný život neměli lidé v Krakonoších za žádných dob. Voly a krávy mohla chovat pouze milostivá panstva; prostí sedláci a chalupníci byli rádi,

když jim to vydalo na dvě tři kozy. Za krátkého letního času byla zvířata venku uvázána u kolíku a mohla spásat meze. Seno a podestýlka na zimu se přinášela z hor. Muži snášeli na zádech ve velkých plachtách seno z horských luk do údolí. (...) Nebyl to lehká práce! – ale co člověk neudělá kvůli každodennímu džbánu kozího mléka?⁴

Ukázka z příběhu *Klip a klap – klip a klap* je už přímo názornou instruktáží, jak tkát na dřevěném tkalcovském stavu horských a podhorských tkalců:

Ať už to byl ten nebo ten, seděl se shrbeným hřbetem u stavu a oběma nohama střídavě stlačoval prkenné šlapačky, přišlápnout, odšlápnout, levá, pravá, tím zvedat a spouštět rámy s napnutou osnovou, mezitím prohodit člunek zprava doleva a pak zas zleva doprava; z něho se odvíjel útek proplétající se vlákny osnovy. Tkaninu, která tak vznikala splétáním vláken osnovy a útku, přirážel čas od času pořádnou silou vratidlem, aby se zhusťtila a zpevnila. Tuto práci konal v neúprosném taktu za hlasitého klapání stavu od prohozu k prohozu.⁵

Některé příběhy se vyznačují téměř zcela realistickou interpretací příběhu (např. Polské pece, Pepek hrázař z Tyrolska, Ať mě kozel potrká aj.), až samozřejmě na nadpřirozenou postavu Krakonoše, který je všudypřítomný. Většina si ovšem ponechává navíc ještě onu tajuplnou, fascinující atmosféru, typickou pro pověrečná vyprávění (např. Už jenom pár set metrů, Zaříkávání o půlnoci, Kuželkáři v mlze aj.) Vedle narácí s jednoduchou syžetovou osnovou (např. Divotvorný kokořík, Štěstí a sklo aj.) nalezneme i takové, jež jsou několika dějovými epizodami rozvedené do širšího tvaru (např. Zlaté ruce, Medvědí tanec, Velký exorcismus, Hospodský ze Sněžky aj.).

Škála postav z řad horalů je velmi široká a je dokladem autorovy znalosti prostředí. Nelze opomenout jejich jména, jež v naprosté většině evokují dvojjazyčné prostředí a prozrazují dialekt.⁶ Rodná jména se vyskytují v základní – neutrální podobě, i jako hypokoristika. Frekvence hypokoristik je ovšem neporovnatelně vyšší. Autor mezi nimi však nedělá rozdíl z literárního, ani z obsahového hlediska, jejich národnost není vůbec relevantní.⁷ Inventář jmen je velmi bohatý, a žádné z nich se neobjevuje ve více příbězích. Uveďme si několik příkladů toho, jak jsou převe-

dena do češtiny: *Franta Posseltů, Karel Richtrů, Schobrovic Vencl, tkalcovka Pichlerka, Štěpán Glaserů, Kleinertovic Nany*. Na závěr dva příklady toho, jak si překladatel překlenuje možné nejasnosti vnitřními vysvětlivkami: *Hospodský, jistý Hentschke, přezdívaný Henklpaul, mohlo to mít také co dělat s jeho ušima (Henkel znamená ucho, držadlo nádoby, řekněme mu dále Pavel Ouško), (...)*⁸ *Gottlieb Ehrenfried Peuckert ve slezském Soběšově, nazývaný Peuckertů Gottla, nazývávejme jej Bobouš, by byl mohl (...)*⁹

Samostatnou kapitolu mezi postavami tvoří bylinkáři a cíl jejich zájmu – bylinky, které rostou všude po Krkonoších, ale ty nejvzácnější v kouzelné Krakonošově zahrádce, v místě, kde bylo přísně zakázáno trhat, ale jež o to více lákalo. A tak se tam vydávali ti, kdo chtěli pomoci na smrt nemocným, i takoví, kterým šlo jen o zisk. Za to byli po zásluze odměněni nebo potrestáni. Krakonošova zahrádka je jedním z nejčastějších míst, kam se postavy knížky vydávají. Výčet bylinek, jež je možno v Krakonoších nalézt, obohatil už i tak bohaté lexikum knihy:

*Nato jim nalil horký nápoj chutnající po jeřabinách a arnice, po divokém medu a – ano, po čem ještě chutnal? Chutnal po enciánu a šalvěji, po mateřídoušce a tymiánu, po těch úžasných bylinách, po nejvzácnějších kořenech, které se dají v Krkonoších najít.*¹⁰

V centru všech šestadvaceti příběhů je Krakonoš, jehož podoby jsou zcela disparátní. I tady je patrná různorodost pramenů, z nichž O. Preussler čerpal, a jejich německá provenience. Německý Krakonoš je totiž démonická bytost, která bytuje na pomezí světa přírody a světa lidí. Odtud má své vlastnosti, trestá i odměňuje, je přítelem lidí i jejich odpůrcem, může být hodný i krutý, vřelý i ledový, spravedlivý i zaujatý, zesměšňuje i respektuje, je zákeřný i spolehlivý, zkrátka nestálý, nevyzpytatelný a náladový. Tak ho také charakterizuje dřevař, titulní postava povídky *Puschmann*:

*Říká se o něm sice, že je vrtošivý a trestá často nevybíravě, pokračoval Puschmann. Ale také se o něm ví, že je to dobrák, který už mnohému chudákovi pomohl. (...)*¹¹

Dobry Krakonoš, takový, který dbá na to, aby se v jeho říši neděly nepřístojnosti, nositel etického poselství, však jednoznačně převažuje. Nejvýstižněji to dokládá expozice povídky *Kavalíři mezi sebou*:

Za třicetileté války byly země česká i slezská mnohokrát navštíveny cizími vojsky. Mnohou vesnici vojáci dočista vyjedli, mnohé město vydrancovali, kostely a kláštery vypálili. Krakonoš by nebyl Krakonošem, kdyby nebyl měšťanům a sedlákům na obou stranách Krkonoš svým způsobem nepomáhal. Což se nezřítíla onehdy celá banda pandurských jezdců do propasti? Nerozpadl se minulé zimy celý pěší pluk ze Saska ve sněhové vánici? Že kanóny uvízly v bahně, že vozy s kořistí najednou zmizely, jako kdyby je víchřice odnesla: Kdo jiný než Krakonoš to všechno mohl způsobit?¹²

Pokud jde o vzhled, nabírá na sebe různé podoby, je mnichem, uhlířem, kostelníkem, sedlákem, kavalírem, boudařem i dřevařem. I v této široké škále proměn je patrný vliv německých pramenů. Všechny tyto postavy mají jedno společné identifikační znamení – vousy protkané několika rezavými prameny.

I když O. Preussler vychází z tradičních mytických i mytizovaných vyprávění o Krakonošovi, jeho příběhy systematicky zcviľňuje. Zmocňuje se toho podivného světa obrazů dávného lidského přemýšlení a snaží se ho přiblížit čtenáři prizmatem své doby, tj. s vědomím, že to, co znepokojovalo naše předky, bylo v souvislosti s Krakonošem už racionálně vysvětleno. Vždyť pochopit mýtus, tedy vnímat ho tak, jak ho vnímali ti, v jejichž době vznikl a udržoval se, může dnes snad už jen malé dítě s bohatou fantazií. A tak autor prezentuje krakonošovský mýtus způsobem, který je v naší době zřejmě nejsnáze akceptovatelný – mytické látky jako témata příběhů přesadí do jiných reálií, byť s dobovými kulisami. Obeznamovaný čtenář tak tradiční příběh pozná, ten méně sečtělý je s filozofií mytické látky seznámen v jiné formě. U O. Preusslera je snad jediná komplikace – jeho příběhy jsou implantovány do meziválečných reálií, do doby jeho dětství, jež je dnešnímu čtenáři opět už vzdálená, i když ne tolik jako původní časové zařazení většiny vyprávění (17. a 18. století).

Jedním z typických příkladů adaptace dávného příběhu na novější cítení a vidění, a hlavně na reflexi těžkého života horalů, je první příběh Preusslerovy knihy s názvem *Na tři roky bez úroků*, která vychází z povídky P. J. Praetoria *Krakonoš daruje dlužníkovi sto říšských tolarů* (Rübezahl schencket einem Schuldner hundert Reichsthaler).¹³ Praetoriův příběh, stavebně velmi jednoduchý, říká zhruba toto: Jakýsi sedlák se dostal na

mizinu a ze zoufalství se rozhodl požádat o půjčku Krakonoše. Vydal se tedy do hor, kde se mu brzy Krakonoš zjevil ve zvláštní podobě a ptal se, co si přeje. Sedlák odpověděl, že chtěl vládce hor požádat o zapůjčení 100 tolarů. Půjčku obdržel s termínem ročního splacení, avšak když se za rok s penězi objevil na tom samém místě, Krakonoš v podobě neznámého muže mu řekl, že jeho věřitel je dávno mrtvý a že si tedy sedlák své peníze může nechat. Narace je vystavěna velmi prostě – má krátkou a stručnou expozici, jednoduchou fabuli a slušně vygradované rozuzlení. Postavy jsou pouze dvě, Krakonoš a sedlák, a nejsou antagonistické, jsou to spoluhráči. Autorův styl je věcný, nezaujatý, koncentrovaný na prosté sdělení, předání informace, naplnění estetické funkce tak přichází zcela zkrátka.

O. Preussler vystavěl svůj příběh podle klasické syžetové osnovy. V expozici seznamuje čtenáře s hlavními postavami, členy rodiny Dolních Krauseových z Rokytne. Kolize přichází velmi rychle, a už v ní se projevuje snaha autora vypočítat tvrdý život na horách co nejbarvitěji a vyvolat ve čtenáři přiměřenou představu o životě horalů. Krauseovu rodinu postihla celá lavina nešťastných událostí:

Dva roky po sobě jim krupobití zničilo obilí, řepa a brambory zmrzly, kozy jim zašly, potom i slepice, kohout nejdřív. Dokonce i jablka a brusky spadaly předčasné z větví. Pak už netrvalo dlouho, než se svými třemi dětmi vydali poslední halěr. To samo by už stačilo, ale nejhorší měli ještě před sebou! Jejich nejmladší, Toník, jednoho dne znenadání tak onemocněl, že se i doktor skoro vzdal naděje. (...) ¹⁴

Součástí krize bývá retardace, Krause se rozhodne navštívit bohatého bratrance na druhé straně hor a požádat o pomoc, hlavně pro nemocného syna. Cesta byla zbytečná, bratranec Ambrož Kretschmer je tvrdý a necitelný.

Peripetie přináší nečekaný obrat děje, rozhodující změnu, jež byla sice připravována, protože celou svou podstatou tkví v události, ale zároveň znamená překvapení. Jestliže předpokladem účinné peripetie je omezený počet jednajících postav a soustředění dramatického vývoje do velké scény, obojí Preussler splnil. Krause se vrací přes hory a vzpomene si na Krakonoše, jehož zavolá. V působivých horských kulisách se Krakonoš skutečně objevuje a s gestem velkého herce předává

Krausemu peníze i s úpisem k podpisu a ještě něco navíc, zvláštní kořen, který má otec dát pod polštář nemocnému synovi.

Moment posledního napětí, přechod od peripetie k rozuzlení, vypráví o tom, jak Krauseovi s penězi od Krakonoše naložili a o Toníčkově uzdravení. Jak už bývá v intencích lidového vyprávění, velké peníze Krauseovy nezkazily, právě naopak, pilnou prací je zmnohonásobili, už u vědomí toho, kdo je tak štědře obdaroval.

Rozuzlení je ve znamení pózy velkého Krakonoše, který Krausemu jeho dluh odpustil. Jak to provedl, stojí za ocitování:

(...) až tu najednou, (...) najednou tu plachtilo něco bílého: list papíru. Malý Toník myslel, že je to velký motýl a utíkal za tím. Chytil to – a jak to tátovi držel před nose, ukázalo se, že je to ten úpis na sto tolarů, který tu Krause před třemi léty podepsal! Teď byl jen křížem krážem přeškrtnutý a dole byla připsaná poznámka: „S díky za zaplacení“ a velké K, které bylo vyzdobeno všelikými majestátními kudrlinkami a smyčkami.¹⁵

Rovina postav se rozšířila především o protiklad k poctivému a pracovitému Krausemu. Zlý, lakomý a necitelný Ambrož z Jehňátkova je postava epizodní, ale svou kontrastní podstatou vytváří s Krausem konfiguraci.

Líza Krauseová je typická horalská manželka a matka, pracovitá, oddaná, ale také patřičně pragmatická. Nakonec je to ona, kdo přebírá v závěru iniciativu, když si její manžel neví rady jak se odvděčit šlechetnému Krakonošovi:

Dolní Krause z Rokytna nevěděl, co má říci, ale Líza to věděla. „Pojďte, děti!“ zavolala. „Za tu dobrotu pánu hor něco zazpíváme!“ (...)¹⁶

Krakonoš nevystupuje jako mocný pán hor, trochu nedůtklivý, nevyzpytatelný a obávaný. Tady je chápající, vstřícný a nezvykle laskavý. Vždyť nereaguje ani na to, když ho Dolní Krause volá jménem, které nemá rád, tedy Rýbrcou. Zjeví se zcela nenápadně, bez doprovodných efektů, jako drobný stařík s nůši na zádech, obeznámený čtenář ho však pozná podle jeho atributu – nazrhlého pramene ve vousech. Po celou dobu setkání se Krausemu nedal poznat, až snad při odchodu:

Naložil nůši na záda, pokynul mu a šel svojí cestou, směrem ke Sněžce. Ale místo aby se při tom zmenšoval, byl každým krokem větší a větší; a také se při tom odchodu stále jakoby rozpíval, až za chvíli úplně zmizel.¹⁷

Z dosud uvedeného je patrné, že O. Preussler rozkládá folklorní model pověsti jako celku, což se projevuje v syžetové výstavbě, prokreslení postav, v obsahové a motivické struktuře konkrétních příhod i ve vypořádání příběhů. Etické poselství jeho vyprávění je jednoznačně pohádkové – dobro nakonec, po kratších či delších peripetiích, vždy vítězí, a zlo je potrestáno, ale jen málokteré příběhy končí skutečně tragicky. Některé jsou dokonce humorné, avšak převládají takové, kde je sice polarita dobra a zla jasně vyhrocena, čtenář ale cítí vypravěčovu laskavou shovívavost a snahu moudře posoudit míru každého provinění.

Za zvláštní zmínku stojí jazyk knihy, a jelikož jde o knihu překladovou, je třeba v této souvislosti též zmínit jméno překladatele, jímž byl Ladislav Josef Beran. Práce, kterou odvedl, je úctyhodná, protože lexikum, s nímž pracoval, bylo velmi různorodé – od úzce odborných termínů spjatých s řemesly, z nichž mnohá už zanikla, přes lidové názvy všech bylin, plodů a semen, co rostou po Krkonoších, až k přepestře škále hypokoristických podob rodných jmen obrovského množství postav, jimiž je Preusslerova kniha zalidněna. Nejsou mu cizí ani poetismy, o čemž mimo jiné svědčí několik originálních synonymických řad.

Žánrové kontaminace, volnost v nakládání s postavami a obecným vymezením pověsti–vyprávění ze života ústí v Preusslerově knize v celek bezprostředního volného vyprávění. Autor se neustále pohybuje mezi textovou rovinou srozumitelnou mladším čtenářům a eticky náležavým podobenstvím oslovujícím dospělé, nabízí se tu tedy princip dvojího čtení jeho textů. Jeho autorské schopnosti se přitom očividně opírají o tradici moudrého báchorečného vyprávění ne české, ne německé, ale středoevropské provenience.¹⁸ Preusslerova vyprávění obohacují čtenáře o zajímavé příběhy a vynikají vypravěčskou radostí, svižností podání, poetičností a jadrností jazyka, ale i uměním přirovnávat, opakovat, pozměňovat. Knížka je jednoznačně protipólem projevů trivializace četby pro mládež, v současném kontextu nanejvýš potřebným. Je možná pro recipienty náročnější, ale vybízí k interpretačním návratům, nikoliv explicitním apelem, ale zřetelnou sémantickou zvrstveností a charakterem stylizace.

Poznámky

- ¹ Otfried Preussler se narodil r. 1923 v Liberci, na konci války byl tak jako ostatní sudetští Němci z Čech odsunut. Usadil se v Bavorsku poblíž Rosenheimu, kde až do r. 1970 učil na místní škole. Patří k nejvýznamnějším současným německým spisovatelům, především literatury pro děti. Je také překladatelem. Z jeho dětských knih uvedme: *Der kleine Wassermann* (1956), *Der Räuber Hotzenplotz* (1962), *Die kleine Hexe* (1957), *Das kleine Gespenst* (1966), *Das Märchen vom Einhorn* (1975) aj. Pro věkově širší čtenářskou obec jsou určeny např.: *Krabat* (1971), *Die Flucht nach Ägypten* (1978), *Mein Rübzahl Buch* (1993) aj. Celkem napsal přes třicet knih, jež byly přeloženy do 27 jazyků, je držitelem mnoha mezinárodních ocenění, mimo jiné Německé ceny za nejlepší dětskou knihu, již získal v roce 1963 za převyprávění *Kocoura Mikeše* Josefa Lady do němčiny.
- ² K této knížce O. Preussler v jednom z rozhovorů říká: *Lásku k rodišti, k mé zemi, v níž jsme prožil dětství, jsem se pokusil vyjádřit v románu Útěk do Egypta přes Království české. Tento román obsahuje velmi mnoho osobního, také mnoho z historie mé rodiny. Pokouším se vylíčit i dobré sousedské vztahy mezi Čechy a Němci, spolužití přece nebylo vždycky poznamenáno jenom nepřátelstvím.* (Srov. *Humanita: podání sklenky vody. Rozhovor s německým spisovatelem Otfriedem Preusslerem*. Lidové noviny 16. 12. 1999, s. 17 a 19).
- ³ *Chronik der Stadt Trautenau* (Kronika města Trutnova) uvádí v zápise z roku 1576 jen velmi stručnou zprávu: *Císařští dřevaři a švaceři / dřevorubci povolání z Tyrol/ říkali: Rübenzagel spustil stavidla a utopil i jejich sestavovatele.* Na ní O. Preussler vybudoval své vyprávění nazvané *Pepék Hrázař z Tyrolska*. Takzvané *Vlašské knihy* byly jakési itineráře, náčrtý cest a pokynů k nim, podle nichž se v Krkonoších orientovali italští hledači zlata a drahokamů.
- ⁴ Srov. Preussler, O.: *Moje knížka o Krakonošovi*, s. 40.
- ⁵ Ibid., s. 55.
- ⁶ Nářeční tvary rodných jmen budou s největší pravděpodobností už příspěvkem překladatele, jehož podíl na výsledné podobě knihy byl nemalý. Ještě o něm bude zmínka.

⁷ O. Preussler vyrůstal v převážně německém Liberci, kde však žili i občané české národnosti. V jednom z rozhovorů říká, že jako dítě vyrůstal v atmosféře vzájemné nedůvěry a izolace příslušníků obou národností. Jeho pohled se změnil až mnohem později: *Kdysi jsem přeložil z češtiny kocoura Mikeše. Byl jsem okouzlen šarmem života na staré české vesnici, života prostoupeného humorem. Od Mikeše jsem se naučil něco, co je pro mě mimořádně důležité. Vyrůstal jsem ve víře, že Češi jsou něco docela jiného nežli my Němci. Při četbě Mikeše jsem však zjistil, že jsme si mnohem blíže, než jsem si myslel, už například ve způsobu řeči. To dříve nikdo neviděl, anebo nechtěl vidět, alespoň v mé generaci...* (Srov. *Humanita: podání sklenky vody*. Jako v pozn. 2, s. 19).

⁸ Ibid., s. 90.

⁹ Ibid., s. 120.

¹⁰ Ibid., s. 34.

¹¹ Ibid., s. 132.

¹² Ibid., s. 101.

¹³ Látka se v Praetoriově díle objevuje dvakrát, nejprve spíše jako zpráva (*Daemonologia* 2, č. 101: Rübezahl verborget Geld), podruhé už jako rozvedený příběh, jehož název je uveden v textu. Historku také najdeme ve třetí Musäově legendě, avšak je hluboce zakotvena v ústní tradici, z níž možná oba němečtí autoři čerpali. Látka, které dal německý badatel F. Ranke pojmenování „Mytický věřitel“ (Srov. *Die deutschen Volkssagen*, München 1910), je rozšířená snad po celé Evropě, avšak bez Krakonoše. Roli dobrodince, který půjčí chudákovi peníze, ale už je nechce zpět, tu hraje čert, řidčeji vodník, Krakonoše najdeme jen v našich a sporadicky v německých podáních. Dokladem toho je např. obdobná látka s názvem *Diabelska pożyczka*, zařazená pod číslem 1148 v katalogu *Polska bajka ludowa w ukladzie systematycznym*, díl II (autor Julian Krzyżanowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963). I tady plní funkci věřitele čert. Stejně je tomu v katalogu AaTh (Aarne–Thompson), kde se látka jmenuje *The Devil Lends Money to the Man* (AaTh 822). V edici J. Š. Kubína *Na vaši radost* (Hradec Králové 1985) najdeme parafrázi tohoto vyprávění, kde dlužníkem je řezník a věřitelem jakýsi Rokytka. Srov. c. d. s. 405–406. Pokud jde o Praetoriovu povídku, pracujeme s edicí Jana Orta s názvem *Krakonoš* (Hradec Králové 1970). Povídku Krakonoš daruje dlužníkovi sto říšských tolarů najdeme na s. 109–110.

¹⁴ Ibid., s. 17.

¹⁵ Ibid., s. 21.

¹⁶ Ibid., s. 21.

¹⁷ Ibid. s. 20.

¹⁸ K tomu O. Preussler řekl: *Otcova maminka, jednoduchá venkovská žena, vyrostla poblíž česko-německé jazykové hranice. Pradědeček provozoval formanskou hospodu. Večer, když formani vyprávěli koně a chystali se nocovat, vyprávěli si příběhy. Babička, tehdy malé děvčátko, pozorně naslouchala. Po mnoha letech, když se sama stala starou babičkou, nám po dlouhé večery zase všechno znovu vyprávěla. Vodník na mostě přes Jizeru byl pro mě v mém dětství samozřejmou realitou. (Srov. *Humanita: podání sklenky vody*. Jako v pozn. 2, s. 19.)*

Jinde k tomu napsal: *Když jsem byl trochu větší, směl jsem někdy doprovázet svého otce na jeho výpravách po rodných Jizerských horách. Tam nahoře, v nejsevernějším cípu Čech, si tehdy ještě obyvatelé v chalupách vyprávěli rozličné pohádky a pověsti, které si můj otec zapisoval a sbíral: o dobrých a zlých čarodějnicích, o zakopaných pokladech a lesních strašidlech, o zázračném doktorovi Halenovi ze Šumburku a o nočním lovcí, kterého jsem párkrát slyšel na vlastní uši, když se svými psy s náramným hlukem ubíhal za bouře a bromu přes šindelové střechy. (...) Srov. Z. K. Slabý: Lidé, které jsem potkal nad knihami – Otfried Preussler, Zlatý máj 1988., č. 7, s. 419.*

(Zmíněný doktor Halen je všeobecně známý doktor Kittel, přezdívaný „severočeský Faust“. Je až neuvěřitelné, že Z. K. Slabý toto jméno zřejmě neznal, protože jinak by ho nepřekládal. Pozn. E. K.)

O inspiračním zdroji většiny svých knížek Preussler dále napsal: *Vlast, to je krajina, to jsou lidé, to je řeč, ve které jste vyrostli. Tehdy, když jsem byl malý chlapec, byly pro mne světem české Jizerské hory. Otec mě do nich brávil a já poznával nejen lesy, které je obklopují, ale i tisíce a tisíce příběhů, které jsou do nich zarámovány. Příběhy o sklářích, čarodějích, pytlácích, krajáncích či alchymistech, o dezertérech, kteří se tu ukrývali, o hornících, kteří pátrali po sedmibránném kameni. Cokoli vyprávím, cokoli se odehrává v mých příbězích: tam to má své kořeny, odtamtud se všechno začalo, z toho se nemohu vymanit. (Srov. *Humanita: podání sklenky vody*. Jako v prvním odstavci této poznámky, s. 20.)*

Z vyhlásování nominací na Zlatou stuhu

Poznámky k obrazu smrti v současné poezii pro děti

Olga Kubeczková

Poetiku současné básnické tvorby věnované dětem více než rytmické, rýmové či fonické zákonitosti určuje její tematicko-motivický základ. Opírá se především o prvek aktuálnosti. Soudobé dění se odráží v obraze dítěte, zvířecích tvorů, v prostředkování skutečnosti. Prostupuje a obohacuje však také obrazy fantazijní, směřující začasť až k nonsensu, humorné nadsázce či frašce, umocňuje záměrné poměřování reálného a fiktivního zvláště v dětském aspektu.

Vpád současnosti¹ se v poezii konstituuje prostřednictvím specifického okruhu motivů. Básnický prostor je v tomto smyslu nejvýrazněji modifikován jednak dynamičností, proměnlivostí a produktivností moderní civilizace, jednak vlivem médií. K oběma prvkům se přidruhuje a zároveň je jimi také určován obraz smrti.

V poezii, stejně jako v ostatních žánrech, nepatří a stále nepatří k elementární topice tvorby pro děti, přesto ze své podstaty, z důležitosti role, jakou sehraává v životě člověka, by neměl náležet k tématům přehlédnutelným. Naopak vyžaduje nanejvýš citlivý autorský přístup, má potenci výrazně emocionálního působení.

Básnická tvorba od devadesátých let po dnešek není v daných pokusech žádným průkopníkem – motiv smrti odrážejí např. verše Františka Halase či Jaroslava Seiferta – výrazně se však změnil její poměr k tématu.

První posun (ve vztahu k jmenovaným předchůdcům), první určující příznak se týká kontextu a poetiky sbírek. Současní tvůrci veršů pro děti reprezentují převážně linii s primární funkcí zábavní. Snaží se tedy veršem ztvárnit rozličné humorné situace, bavit čtenáře nečekanou invencí nápa-

dů. V jejich souborech podle toho převažuje často až samoučelná, někdy křečovitá, jindy nápaditá humorná nadsázka, naivní komika, nonsens, hra se slovy. Jestliže se v takových sbírkách čtenář setkává s motivem smrti, právem jej nevnímá jako nesourodý prvek jejich poetiky, protože i toto téma je prezentováno s notnou dávkou zlehčení, odstupu a humoru.

Druhý výrazný rys, který určuje obraz smrti, souvisí s recepcí současných básnických textů. Přestože svou formální i obsahovou strukturou souzní s představou čtenáře dětského, výrazivem, způsobem vyjádření a někdy i volbou témat se přibližují mentalitě dospělého. Tato recepční otevřenost (nebo neujasněnost?) se promítá do charakteru ztvárnění smrti absencí jednoznačného myšlenkového poslání, dvojmyslem, prvky surovosti a násilí. V tomto směru nelze u současné tvorby hledat snahu o přijatelnou a přiměřenou explikaci skutečnosti z hlediska psychického, mentálního vývoje dítěte.

Třetí aspekt ztvárnění smrti v poezii jsme již naznačili v úvodu. Na jeho pojetí se výraznou měrou podílejí média jako jedno z předních soudobých témat nejen dětské poezie. Pod vlivem médií se obraz smrti podřizuje jejich odstupu, věcnosti, chybějící citové reflexi. Smrt je prezentována jakoby v dynamickém sledu zpráv, jako jedna z událostí-informací, kterou vzápětí nahrazuje nová. Závažnost dané skutečnosti je relativizována. Do značné míry souvisí zřetel mediálního vlivu s prvním jmenovaným aspektem, totiž se snahou básnického textu sloužit zábavě. I v povaze médií se primárně odrážejí zábavní funkce.²

Zaměříme nyní pozornost ke konkrétním textům. S obrazem smrti máme možnost se setkat v básnické tvorbě Jiřího Weinbergera, Ivo Štuky, Miloše Kratochvíla. Není naším cílem upozornit na všechny texty, které by se zvoleného tématu dotýkaly, spíše se pokusíme o určitý reprezentativní výběr.

Poezie Jiřího Weinbergera je úzce spjata s hudbou Michala Vícha, respektive je možné ji vnímat i jako specifický soubor písňových textů. Právě pro Weinbergerovu tvorbu platí slova o nanejvýš rozvolněné čtenářské recepci. V tomto směru nabízí jeho soubory dosti nevyváženou směsici naivní, nonsensové, hravé poezie a současně veršů, které odpovídají starším recipientům, i když si ponechávají ve ztvárnění

skutečnosti humorný nadhled. Prvotina *Povídá pondělí úterku* (1995)³ obsahuje mimo jiné následující text:

*Divil se chodec po Praze
divil se vlastní odvaze.
Šel se svou ženou.
Šli na červenou.
Osaměl chodec po Praze.*

Weinberger danou básní napodobil learovský nonsensový přístup (strana, na které se nachází je příznačně uvedena titulem Plesky třesky), opřel se o produktivní formu limericku. Také v jeho pojetí se jako v případě říkanek Edwarda Leara, setkáváme s „rétorskou ozvěnou“⁴ v posledním verši. Využívá dokonale působivosti básnické zkratky, fakt smrti není komentován, je pouze činitelem absurdní situace, kterou podporuje funkce neúčastného mluvčího subjektu. Očividná aluzivní funkce daného textu v souladu s jeho absurditou, neosobním podáním nasvědčuje představě, že se báseň otevírá více dospělému než dětskému čtenáři. Může si být dětský recipient vědom ironického odstupu mluvčího, černého humoru, který status smrti relativizuje?

S tématem zvýšené agresivity v mezilidských vztazích úzce souvisí další obraz smrti, tentokrát ze sbírky *Ach ty plachty, kde je mám?* (1996)⁵ v básni Jestli mě namíchneš (z básně uvádíme jen jednu strofu):

*Tvůj kosti hodím psovi
co byl vždycky na tvý straně
ať se zalkne chcípne v křoví
ty chcípni na divaně.*

Zde funguje lyrický mluvčí s výrazně expresivním, hovorovým slovníkem, neskrývá emocionální vztah k obsahu verše. Bude agresivita, kterou svým vyjádřením projevuje, přirozeně a spontánně vní mána u dítěte s vědomím nadsázky, jako je tomu u dospělého čtenáře? Možná že Jiří Weinberger očekává od dětského příjemce více, než může. Jiným vysvět-

lením je snaha pokusit se o recepčně prostupný soubor textů, k nimž čtenář přistupuje, aniž by byl svázán věkem, mentální úrovní, mírou rozumu, a jeho čtenářské potřeby mohou být přesto adekvátně uspokojeny. V čem ale odpovídá daný text dětské mentalitě, jakou informaci přináší scéna partnerského konfliktu? Při vědomí dětského synkretismu může být původní projev rozhořčení lehce desinterpretován a může dokonce vést k ozřejmení agresivních projevů jako legitimního způsobu komunikace. Weinbergerova volba dokumentovat otevřenost básnického textu právě na tématu smrti v mnohém odpovídá současnému mediálnímu obrazu fungování lidského soužití. Samozřejmost, s jakou je scéna prezentována, upozorňuje na četnost podobných projevů v médiích a podle míry jejich vlivu na život současného dítěte v něm. Skutečnost, že scéna rozhořčené, až s vulgaritou hraničící výpovědi není nikterak komentována, nemůže zvláště v dětské poezii vést k přesvědčení interpreta o autorově pokusu upozornit na alarmující zhoršení mezilidských vztahů.

Weinbergerově básnické výpovědi o smrti se blíží pojetí Ivo Štuky. Ve sbírce *Kde bloudí velbloudi* (2003) se objevuje krátká báseň Havárie:⁶

*Silnicí kojot se motá.
Prý se mu ztratila bota,
tak co má ze života?
Až přijela toyota
a přejela
ježka.*

Podobně jako v básni Divil se chodec po Praze volí i Štuka výrazně koncizní formu, v níž není místo pro reflexi předkládané situace. Obraz smrti ostře kontrastuje s banální příhodou nastíněnou v úvodu. (Odpovídá tomu i postupné tíhnutí k prozaizaci verše.) Třívěťá výpověď pracuje s náповědou, počítá se schopností nadhledu, dedukce. Zmíněný básnický text vyžaduje po dětském recipientovi takové myšlenkové operace, které u něj dosud nejsou plně rozvinuty. Uvědomit si sémantickou vazbu mezi první a druhou částí výpovědi může opět spíše dospělý čtenář. I kdyby se autor pokoušel podtrhnout křehkost života, i kdyby chtěl dítě uvědomit

o absurditě některých prožitků ve srovnání s jinými, i kdyby měl snahu jednoznačně diferencovat podstatné od zbytečného, činí tak způsobem, který nerespektuje danou recepční situaci. Navíc v kontextu sbírky se s výchovnými, byť i svéráznými tendencemi spíše nesetkáváme. Tím přesvědčivěji se interpretovi jeví takový text jako specifická reflexe současnosti, s níž se dítě setkává zejména prostřednictvím médií. (Smrt ostatně přináší moderní dopravní prostředek.) Okleštěná, strohá výpověď,⁷ neosobní, nezaujatý tón mluvčího dobře odpovídají mediálnímu obrazu současného dění a jeho tendenci k devalvací ceny života, k odcizení vztahů.

V neposlední řadě se k tématu smrti vyjadřuje básník Miloš Kratochvíl. Od roku 2000 se mu podařilo vydat čtyři sbírky veršů pro děti. Oproti textům Jiřího Weinbergera a Ivo Štuky se jeho verše pokoušejí více respektovat dětské čtenáře, nicméně i v nich nacházíme postupy a obrazy, které se perspektivě recipienta vymykají.

Ve sbírce *Zapište si za uši* (2001) čteme báseň s názvem *Růže z lásky*:⁸

*Když přijela pouť k nám do vsi,
říkám Lídě Pěkné:
„Vystřelím ti tolik růží,
až to s tebou sekne!“*

*Střílím jednou, dvakrát, třikrát,
ruka třese se mi,
růže stojí na svých špejlích,
Lída padá k zemi.*

*Deset lidí se hned snaží
vzkřísit bledou Lídu.
Povídám: „Omdlela štěstím,
takže buďte v klidu.
Slíbil jsem jí růži z lásky –
a ona má z toho šok!“*

*Mýlil jsem se. Lídu trefil
jeden odražený brok...*

V daném textu nám autor nabízí dětský subjekt, který se svěruje se svou příhodou. Již zavádějícím titulem svádí čtenáře k představě prvních dětských lásek a úvodní strofa tomu také odpovídá. Autor zde prezentuje v podstatě humornou situaci, která pramení ze hry s typickými frazémy dětské komunikace. Doslovné vnímání jejich obsahu je navíc umocněno efektem omylu, k němuž v epizodě dochází. Celá scéna tak působí dojmem skeče z filmové grotesky, navíc s nádechem černého humoru. Obraz smrti se sice bezprostředně dotýká současného dětského světa, je však nahlížen prizmatem nadsázky, humorné historky, která má za úkol pouze pobavit. I tuto báseň silně ovlivnily formy soudobé zábavy, pro něž je typický černý humor, někdy hraničící až s morbiditou. Fakt smrti není mluvčím reflektován, zvýrazněno je pouze jeho mylné vnímání situace. Závažnost, nezměnitelnost smrti již ke komické scéně nepatří, a dosah omylu tak vedle jednoznačného vyznění ilustrace „komentují“ jen tři tečky. Kratochvíl na jedné straně využívá ke komickému efektu naivity dětského uvažování, na druhé straně ji staví na roveň postupům typickým pro humor dospělých. Tentokrát se aktuálnost skrývá větší měrou za specifickým ztvárněním reality, než ve složce obsahové.

Motivické jádro podmíněné současným děním prezentuje báseň s příznačným názvem Podle televize ze sbírky *Létací koště* (2003):⁹

*Televizní programy,
to je nadělení!
Jestli to tak půjde dál,
tak celý svět změní.
Změní nejen člověka,
i zvíře či brouka,
změní prostě každého,
kdo se na ně kouká.*

*Špaček z budky sledoval
pořad Vařte s námi,
tak si chtěl dát žízalu
v želé s jahodami.*

*Žížala však viděla
spoustu akčních filmů
a to špaček netušil,
když k ní sletěl z jilmu.
Na záhonku vypukla
neskutečná rvačka,
v níž poprvé žížala
uškrtila špačka.*

Citovaný básnický text může na první pohled vyvolat dojem větší promyšlenosti, vědomí toho, komu je určen. Ani toto pojetí však plně nevyhovuje dětské mentalitě, nenabízí adekvátní rozumění faktu smrti. První strofa upozorňuje na působnost médií a svou reflexivní povahou předjímá následující strofu, která demonstuje možné důsledky. Její obsah nicméně naznačuje otevřenost přijetí, když se explicitě nevyslovuje ve smyslu negativního působení televize a mluví pouze o „změně“. Druhá sloka prezentuje příběh, kterým tuto sémantickou zastřenost potvrzuje. Na jedné straně autor využívá antropomorfizačního postupu, aby lépe osvětlil dosah mediálního vlivu, který se zde projevuje zvýšenou agresivitou, na straně druhé již dětského čtenáře ponechává nad obrazem smrti interpretační bezradnosti. Jaké reakce má zmíněný obraz v recipientovi vyvolat? Jedna možnost interpretace vypadá takto: televize a média vůbec mohou poskytovat informace, které nám život příjemnější, vyplňují čas zábavy a odpočinku, ale mohou naše vztahy také zásadním způsobem vyostřit. Jiný způsob percepce vede až k popření konstantních přírodních zákonů: chování žížaly dokládá přínos „akčních filmů“, díky jejich znalosti se dokáže ubránit náporu predátora. Stává se doslova hrdinkou.

A tak má dětský čtenář na vybranou, na čí stranu se přikloní. Buď je sledování televizních programů příčinou porušení přirozených vztahů mezi tvory a pak scéna smrti vyznívá v brutální čin hodný odsouzení, nebo je televize zdrojem poučení o možné obraně práv každého tvora, může vést ke zlepšení jeho životní situace, a pak zůstává fakt smrti zastřen a nerefektován.

Jak jsme si mohli alespoň v letmém seznámení se současnou dětskou poezií všimnout, není obraz smrti reprezentativním tématem, které by dokazovalo odpovídající autorský přístup k předpokládanému recipientovi. Jako by se dnešní tvorba distancovala od možnosti, nebo částečně i úkolu, dítě vychovávat. Jako by kromě poskytování zábavy a snad též esteticky uspokojivého prožitku neměla ambici vést jej k budování hodnotového žebříčku, podpořit jeho přirozený mentální vývoj. Zdá se, že tendence tvůrců, jakými jsou Weinberger, Štuka a Kratochvíl, míří k otevřenosti, či lépe uvolněnosti vnímání témat a motivů, které se bezprostředně týkají i dětského světa a jeho představ. Pod rouškou nevázané zábavy, rozpustilých nápadů neváhají obnažit existenciální otázky spjaté s životem dítěte a jeho okolí. Sémantická otevřenost společně s otevřeností recepční v tomto případě není přínosem. Nemůže být považována za promyšlenou práci s motivy, protože znesnadňuje jejich percepci u dítěte, relativizuje jejich závažnost. Jasná představa smrti a jejího významu odpovídá dospělému čtenáři, nikoliv dítěti, zvláště mladšímu deseti let¹⁰, pro které mohou být dané básnické texty prvním, tedy značně pokřiveným projevem detabuizace smrti.

Tematika, kterou jsme zvolili k analýze, ukázala, jak dnešní literární tvorba přejímá prostředky typické pro jiné médium. Uplatňuje je však způsobem, který nereflektuje odlišnou komunikační situaci. (Nerespektuje preferenci působení slova před obrazem apod.)¹¹ Obraz smrti v současné poezii pro děti nabyl charakteru odcizení, citové absence, relativizace konečnosti, v některých případech otevřené agresivity. Smrt odráží soudobé dynamické dění hned v několika směrech: spíše než zvýrazněná finitní povaha je především prezentován mediální obraz smrti, projevující emocionální nezaujatost mluvčího, nechuť komentovat, tendenci zlehčit závažnost humorem, ponechat vnímateli rádobý prostor pro pluralitu názorů, nebo lépe ponechat v jeho mysli prostor pro další informaci. Není to však jen zobrazení podléhající stereotypům masové komunikace, prvotně odráží vztah moderní společnosti ke smrti. V tomto smyslu se lze myslím ztotožnit s názorem sociologa Norberta Eliase, který si v soudobých společenských strukturách všímá tendence vytěšňování smrti především formou opouštění a izolace umírajících.¹²

Zda a jak může tedy takto nastíněný obraz smrti podpořit výchovu k hodnotám existence, zda má své opodstatnění v adekvátním přijetí faktu smrti u dítěte, ponechávám k další diskusi, která, jak se ukazuje, otevírá prostor nejen literárním vědcům, ale i sociologům a psychologům.

Poznámky

- ¹ O některých současných tématech v dnešní tvorbě pro děti viz Gejgušová, I. – Kubeczková, O.: *Nové pohledy na českou literaturu a její vyučování*. Ostrava, PdF OU 2004.
- ² K danému se přiléhavě vyjadřuje Neil Postman: (televize) *učinila ze zábavy přirozenou formu zobrazení jakékoli skutečnosti. (...) zábava je zastřešující ideologií veškeré televizní komunikace*. (Postman, N.: *Ubavit se k smrti*. Praha, Mladá fronta 1999, s. 95.)
- ³ Weinberger, J.: *Povídá pondělí úterku*. Praha, Argo 1995, s. 40.
- ⁴ Více přibližuje daný útvar Antonín Přidal v doslovu k výboru z Learovy nonsensové tvorby. (Přidal, A.: *Byl jeden starý muž z Anglie*. In: Lear, E. Kniha třesků a plesků. Praha, Odeon 1984.)
- ⁵ Weinberger, J.: *Ach ty plachty, kde je mám*. Praha, Dopolnedne & Odpoledne 1996, s. 94.
- ⁶ Štuka, I. *Kde bloudí velbloudi*. Praha: Albatros, 2003.
- ⁷ Postman mluví o „absenci kontextu“ v mediálním prostředkování informace. (Postman, N.: *Ubavit se k smrti*. Praha, Mladá fronta 1999, s. 118.)
- ⁸ Kratochvíl, M.: *Zapište si za uši*. Frýdek-Místek, Alpress 2001, s. 47.
- ⁹ Kratochvíl, M.: *Létací koště*. Frýdek-Místek, Alpress 2003, s. 25.
- ¹⁰ Desátý rok je považován za jakýsi mezník, který již u dítěte naznačuje vnímání smrti jako u dospělého. (Srovnej Pončáková, N.: *Dítě a smrt*. Zlatý máj 1, 1991, s. 31–32.)
- ¹¹ Podrobněji vztah médií a vnímatele sleduje opět Neil Postman. (Postman, N.: *Ubavit se k smrti*. Praha, Mladá fronta 1999.)
- ¹² Viz Elias, N.: *O osamělosti umírajících*. Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1998.

Prameny

Kratochvíl, M.: *Létací koště*. Frýdek-Místek, Alpress 2003.

Kratochvíl, M.: *Zapište si za uši*. Frýdek-Místek, Alpress 2001.

Štuka, I.: *Kde bloudí velbloudi*. Praha, Albatros 2003.

Weinberger, J.: *Ach ty plachty, kde je mám*. Praha, Dopolnedne & Odpoledne 1996.

Weinberger, J.: *Povídá pondělí úterku*. Praha, Argo 1995.

Účastníci konference při přípitku po vyhlášení nominace na Zlatou stuhu

Psychosociální a sémiotické rysy textu pohádky

Kateřina Homolová

K textu pohádky lze přistupovat mimo jiné jako k učebnici sociálního učení. Má tak své specifické rysy pedagogické, psychologické a sociální. Jako edukační médium jej však lze také posuzovat v oblasti sémiotické. V našem příspěvku se budeme věnovat psychosociálním a sémiotickým rysům textu autorské antropomorfizované pohádky s cílem poukázat na jejich vzájemnou velmi úzkou provázanost. Jako modelový jsme zvolili text Jana Karafiáta *Broučci*.

PSYCHOSOCIÁLNÍ RYSY TEXTU POHÁDKY

Z literárního hlediska je okruh autorských pohádkových vyprávění možno charakterizovat jako fabulované příběhy, které se pohybují mezi přirozeným (děje se běžně v okolí dítěte), možným (může se stát při ideální skladbě podmínek reálně navoditelných) a vymyšleným (nepřirozené, nereálné, nemožné bez působení např. kouzel). Dotýkají se jak světa lidského a zvířecího, tak imaginativního.¹ Literaturu pro děti obecně – zde pohádky – charakterizuje mj. také povaha jazykově stylistických prvků. Příznačná jsou různá opakování (slov, motivů), dětskému vnímateli blízká cykličnost, opakování s aspektem permanence (trvání).² Blíže se budeme zabývat jazykovými prostředky volenými pro vyjádření abstraktních kategorií povahových vlastností z pohledu sémantického a sémiotického.

Pohádka je pro dítě stejně nezbytná jako hra. Odpovídá úplně duševnímu obzoru dítěte raného věku. Je nutností, nutným vývojovým stup-

něm. Svou časovou neurčitostí (př. *byl jednou jeden, bylo nebylo*), záhadným umisťováním (př. *za sedmými horami, kdesi v lese*), typizováním, ožíváním věcí, zlidšťováním zvířat, fantastikou jsou blízké dětské mentalitě. To, že v pohádkách jsou lidé nebo zvířata rozděleni na dobré a zlé a že dobro vítězí, vyhovuje velmi silnému smyslu dětí pro spravedlnost. Vhodným způsobem vyvolávají emoce jako jsou strach, láska, náklonnost, odpor, mateřský postoj i nadřazenost. Dětský čtenář pocitovou složku stále upřednostňuje, nečeká na realistické odpovědi, snaží se spíše objasnit citové vztahy mezi předměty „záhadného“ okolního světa.

Pohádky se vyznačují ještě jednou významnou kategorií a tou je otevřenost. Souvisí s dětským synkretismem a všeobecným synkretismem člověka žijícího v komunikaci. Průvodním jevem dětského synkretismu je ožívání předmětů a jevů (personifikace, animizace) a přirozené slučování reality a fikce. Dětský čtenář volí nejméně náročný kód, upřednostňuje primární význam, srozumitelný příběh, který vztahuje k sobě.³

Důležité je také, jak se mění pozice malých hrdinů. Nejdříve se zrodí nebo objeví na světě. Stávají se součástí určitého společenství, komunity, s níž se sžívají, učí se od ní, patří k ní. Posléze se osamostatňují a nabývají individuální znaky, s kterými se čtenář může svobodně identifikovat, protože jsou i nejsou podobné jejich.⁴

Způsob, jakým autor pracuje s motivy chování a následným jednáním svých postav, je vnímán čtenářem jako určitý mechanismus. Postavu pak sám analyzuje (aniž by si to primárně uvědomoval) jako behavioristický algoritmus S – I – R. Již dítě přichází na to, že po určitém stimulu (S), kterým je vždy situace z děje, následuje reakce (R), čili chování literární postavy. Stejně tak dokáže odpovědět na otázku proč jednala právě tímto způsobem. Vnímá tedy i tzv. intervenující proměnnou (I), kterou je zde psychologická složka jeho hrdiny. Adekvátně k tomu je dítě schopno hovořit o postavě jako o hrdinovi s atributy – povahou. Z pozice autora jde o modelování. „Model“ je pak souborem typických projevů chování literární postavy, který lze aplikovat na všechny situace z děje. Jsou to povahové vlastnosti, postoje, návyky, sklony a stereotypy. To vše lze pojmenovat jedním slovem, které však dítě nezná, přestože s ním v podstatě při každém hodnocení svého hrdiny operuje, a tím je světonázor.⁵

Dítě se musí naučit společenskému chování krůček po krůčku a k tomu potřebuje určité vzory, aby dokázalo rozlišovat, co je dobré a co zlé, co znamená láska, nenávisť, radost, smutek atp. V pohádkách je to přesně tak, jak dítě potřebuje: zjednodušené do černých a bílých barev, dobré a zlé přesně odlišeno. Dítě se tedy setkává s formou, která je mu srozumitelná, protože je konkrétní a názorná.⁶

Ačkoli jde v pohádce zpravidla o schematický model světa, poskytuje dítěti právě svou orientací k elementárním kvalitám života možnost sociálního učení. Dítě se snadno orientuje v mezilidských vztazích, protože dobro a zlo jsou tady v čisté formě. Potrestání negativní postavy kladným hrdinou se děje přímo po činu, což dítě plně uspokojuje a vede k vytváření správných souvislostí. Dítěti velmi vyhovuje schematizace protikladů (např. dobra a zla). To vyžaduje také zjednodušení postav na jeden nebo několik málo elementů, rysů a dějů – charakteristika postav je jednoznačná, hrdinové jsou psychologicky nekomplikovaní.⁷

Chceme-li posuzovat psychosociální rysy textu pohádky, je potřeba pracovat s ním jako s učebnicí sociálního učení. Didaktická funkce pohádky je nesporná, je dána postavením pohádkového příběhu v procesu vývoje jedince i společnosti. Charakter výchovného působení bývá dnes sice poněkud zastřen (větším důrazem na funkci zábavnou), avšak i nadále zůstává podstatným. Je tomu tak zejména v otázkách poznávání rodinných vztahů, vztahů mezi vrstevníky apod.

SÉMOTICKÉ RYSY TEXTU POHÁDKY

Jestliže pohádka kopíruje reálný lidský svět, je v ní také nutně obsaženo znakové chování člověka (pravidla, principy, mechanismy, kterými se řídí, když vypovídá o vnějším světě). Pohádku jako celek je možno považovat za znak, který je diskrétní navenek a konzistentní uvnitř, jelikož je prokazatelná pevná (tradiční, archetypální) vazba výrazu/formy a obsahu jejího sdělení. Stejně tak lze uvažovat o dílčích částech pohádky jako o znacích – až na úroveň jednotlivých slov.

Znak je vztah formy k věci z reality, tzn. chápeme jej bilaterálně – jako vztah označujícího a označovaného, přičemž složka označující (výraz, forma) je tvořena relativně omezeným počtem prvků, na rozdíl od složky označované (obsah), jež je tvořena relativně otevřenou množinou, což je dáno dynamikou okolního světa.

Prostředky obsahové podléhají také v pohádkovém textu konvenci, která je vyjádřena pojmy intenze (obsah ↔ pravidlo) a extenze (rozsah). Pohádka (její text) vystupuje jako znakový vztah, který se odráží mj. ve způsobu chování toho, kdo znaků užívá (komunikant – autor, čtenář). Tento fakt je pak východím pro vysvětlení vzájemné provázanosti psychosociálních a sémiotických rysů textu a jejich společného vlivu na osobnost příjemce sdělení – čtenáře.

Klíčovým bodem konkrétního sémiotického zkoumání textu autorské pohádky je pak vztah reprezentace, kdy v rámci slovního znaku složka A (výraz, forma) reprezentuje složku B (obsah) konvenčními významy.

Přihlédneme-li k osobnosti dětského čtenáře, je v pohádkovém textu označování důležité hned ze dvou důvodů. Prvním je fakt, že každé označování obsahuje také hodnocení (pro děti při percepci textu nezbytné), druhým důvodem je, že označování vytváří jazykový model skutečnosti. Dětský čtenář volí pro percepci textu pohádky nejméně náročný kód, primární významy jednotlivých slov.⁸

Literární dílo – zde pohádka – funguje jako cesta od mentální reprezentace k persuzivní komunikaci prostřednictvím uměleckého materiálu, forem a žánrů. Hovoříme o fiktivní manipulaci v prostoru vymezeném podobnostmi interpersonálního zázemí autora a vnímatele. Takto – na základě podobnosti – mohou zmíněné teorie a hypotézy fungovat v různých časových rovinách obou komunikantů.⁹

Korelaci vrstvy psychosociálních rysů textu pohádky a vrstvy sémiotických rysů dokládá povaha čtenářovy účasti na fantazijním ději. Dítě na něj aplikuje naučené (psychologická teorie sociálního učení) skupinové schéma, v němž dominují vztahy z rodiny. Tyto rodinné vztahy mají rovněž znakovou povahu, lze je tedy vyložit sémioticky, a zároveň jsou zpětně ovlivňovány psychologickým a sociálním aspek-

tem textu. Koreluje tedy psychosociální dimenze, která má znakovou povahu, se sémiotickou dimenzí, jež je vyložitelná psychickými a sociálními dispozicemi textu a čtenáře.

Jestliže se dětský čtenář v procesu percepce pohádkového textu identifikuje s jeho hrdinou na podkladě vlastní reálné zkušenosti, rozlišuje v dalších postavách autority, souřadné jedince, podřízené jedince a erotický objekt. Z toho pak usuzuje na kód textu, tj. na způsob přiřazování znaků. V konečné podobě získává z percepce textu systémovou informaci, jejíž znaky přiřazuje sám podle sebe na základě aktuální úrovně socializace (míry sociálního učení).

Dětský čtenář je schopen pracovat s kódem textu poměrně úspěšně, zejména u znakových vztahů mezi jednajícími postavami. Chápe množinu označujících prvků i širší množinu jevů označovaných relativně snadno. Co však dětskému čtenáři může činit potíže, je právě otevřená povaha množiny některých označovaných jevů.

PSYCHOSOCIÁLNÍ RYSY TEXTU KARAFIÁTOVÝCH BROUČKŮ

Na příkladu Broučka dítě proniká do tajů funkcí rodiny a jednotlivých rolí v ní. Autorské hodnocení ukazuje dítěti vzor chování, jehož dodržování je obecně přijímáno jako správné. Stejně tak dítě chápe vztah neposlušnost – trest. Ví, jak se chovat nemá. Pestrost Broučkových vztahů zcela koresponduje s pestrým životem (i citovým) reálného dítěte. Rozpoznání rolí a identifikace s nimi je výrazným prvkem socializace dítěte. To vše může dítě vypořádat i ve vlastním životě, může hodnotit, srovnávat, zaujímat postoje.

Relativita dobrého a špatného se projevuje jen v osobnosti malého Broučka, ostatní postavy jsou povahově vyhraněné, jednoznačné. Přechody mezi kvalitativně protikladným chováním jsou zde více zastřeny (povahou zvolených jazykových prostředků pro jejich vyjádření). Spoje a vztahy mezi jednotlivými pojmy jsou implicitní, výběrové.

Časová vzdálenost autora textu a dnešního čtenáře je vyvažována již zmíněnou podobností interpersonálního zázemí, které je dáno kulturou národního společenství v její bazální podobě. Je tedy relevantní

posuzovat i dnes psychosociální rysy textu *Broučků* jako funkčně výchovné. Příhody, které jsou naplněny omyly a riziky, mají hlubší význam, stávají se výrazem životního univerza.¹⁰

SÉMOTICKÉ RYSY TEXTU BROUČKŮ

Vybraný okruh sémiotických rysů textu *Broučků* souvisí s pojetím pohádky jako edukačního média. Při posuzování jejího textu jako výchovně-vzdělávacího prostředku, je třeba zohlednit kategorii jeho obtížnosti. Podle J. Průchy lze obtížnost textu definovat jako souhrn takových vlastností textu, které existují objektivně v jakémkoli textu a v procesu učení mají vliv na percepci, chápání a zpracování textové informace učícím se subjektem.¹¹

Autor literatury pro děti respektuje mnohem citlivěji možnosti dětské psychiky recipovat a zpracovávat text. Tomu přizpůsobuje také volbu výrazových prostředků pro snadnější „učení“, tj. pochopení znakové informace (kódu) dětským příjemcem. Objevují se ovšem i pojmy abstraktní, které obtížnost sociálního učení zvyšují. Zde věnujeme pozornost těm, které označují povahové vlastnosti literárních postav.

Jedná se o složitá abstrakta, kterým (vzhledem k ontogenezi lidské psychiky) dětský čtenář sice rozumí, avšak přesně určí pouze základní významy, nikoli kontextový smysl označení.

Vlastní problematiku uvedeme na příkladu věty: *Vidíš, ty škaredý Broučku!*

Mechanismus percepce této věty dětským čtenářem probíhá formou vztahování. Dítě procesem vztahování interpretuje celé dílo i jeho části. Vztahuje každý pojem ke svému aktuálnímu světu. Podrobně se zaměříme na slovo *škaredý*.

Dětský čtenář má potřebu znaky dekodovat, znalost kódu dává textu smysl. Naráží však na nesnadno uchopitelný znak *škaredý*, abstraktní kategorii vlastnosti. Také zde dekodovat znamená přiřadit informaci. Pro jednotnou formu znaku *škaredý* však existuje relativně otevřená množina jeho možných obsahů, která je dána jednak čtenářovým územ a jednak kontextovým zapojením slova a věty. Označující složka *škaredý* pak

může reprezentovat označované významy *nebezpečný*, ale také *zlý*, *drzý*, *neposlušný*, *škodolibý*, *zákeřný* apod. Dospělý čtenář automaticky konfrontuje výraz *škaradý* se všemi jeho potenciálními (tedy i kontextovými) významy, aby dosáhl smyslu věty a tím i smyslu celého textu.¹²

Tato chtěná konfrontace však přináší dětskému čtenáři značné problémy. Situaci, kdy složka znaku A (výraz *škaradý*) reprezentuje složku B (obsah/význam *nebezpečný*) a zároveň složku B' (obsah/význam př. *škodolibý*), přičemž platí, že $B \neq B'$, není schopen řešit na žádoucí úrovni abstrakce. Dítě v prvé řadě vychází z nivó vlastní životní zkušenosti a přisuzuje proto výrazu *škaradý* primární význam se smyslem *nebezpečný*. A to nezávisle na tom, že adekvátní významy výrazu *škaradý*, vyplývající z kontextu, zná. Do vztahu s morální (a nikoli tedy jen fyzickou) vlastností literární postavy je však zasadí pouze tehdy, jsou-li tyto významy označovány sebou samými. Kontext je sice dětským čtenářem vnímán jako součást referenčního pozadí, ale stále převažuje interpretace z autopsie.

Sémiotickou zvláštností pohádkového textu *Broučků* je také fakt, že věta *Vidíš, ty škaradý Broučku!* se v textu opakuje několikrát, vždy v obdobném kontextu (Brouček je kárán za přečin, kterého se dopustil). Vysoká frekvence označování různých vlastností literární postavy (se kterou se dítě identifikuje) jednotným výrazem *škaradý* nutí dětského čtenáře hledat jeho odpovídající kontextové významy. Primární význam *nebezpečný* již pak nedostačuje žádoucí korelaci identifikované morální vlastnosti a jazykové reality. Dětský čtenář je pak schopen nahradit původní výraz *škaradý* zástupným označujícím, vybraným z množiny označovaných jevů (př. *drzý*), při zachování kontextového významu slova a smyslu textu.

Znakovost textu pohádek tedy na jedné straně usnadňuje dítěti orientaci v realitě, na straně druhé však klade vysoké nároky na jeho čtenářskou (obecně komunikativní) zdatnost. Tu však rozvíjí právě nutnost výběru adekvátního obsahu uniformního označujícího z relativně otevřené množiny označovaného. Pozorované sémiotické rysy textu Karafiátových *Broučků* jsou významně propojeny s možností psychosociálního formování dítěte, s možností jeho sociálního učení a s pojetím

pohádkového textu jako edukačního média v procesu výchovy dětského čtenáře. Pohádkový text tak zůstává stále velmi vhodným prostředkem osvojování si sociálních rolí a trénování komunikativních funkcí. Modeluje osobnost dětského čtenáře.

Poznámky

- ¹ Urbanová, S.: *Metamorfózy dětské literatury*. Olomouc, Votobia 1999, s. 14.
- ² Srov. Streit, J.: *Proč děti potřebují pohádky*. Praha, Baltazar 1992, s. 41–44.
- ³ Urbanová, S.: *Metamorfózy dětské literatury*. Olomouc, Votobia 1999, s. 126.
- ⁴ Srov. Streit, J.: *Proč děti potřebují pohádky*. Praha, Baltazar 1992, s. 15.
- ⁵ Homolová, K.: *Psychologie dětského čtenáře. Aplikace teorie dvou modelů psychologie literárních postav v literatuře pro děti*. Paidagogos. Časopis pro pedagogiku a související vědy [online]. 2002, č. 9–10. Dostupné na WWW: <http://www.paidagogos.net>.
- ⁶ Srov. Lhotová, D. – Slabý, Z.: *Ani den bez pohádky. Čítanka nejen pro mateřské školy*. Praha, Portál 2000, s. 11–12.
- ⁷ Srov. Strnadová, K.: *Literární výchova v mateřské škole*. Praha, Naše vojsko 1989, s. 75.
- ⁸ Doubravová, J.: *Sémiotika v teorii a praxi*. Praha, Portál 2002, s. 16.
- ⁹ Tamtéž, s. 102–103.
- ¹⁰ Urbanová, S. – Rosová, M.: *Žánry, osobnosti, díla. (Historický vývoj žánrů české literatury pro mládež.)* 3. vyd. Ostrava, OU FF 2002, s. 69.
- ¹¹ Viz Průcha, J.: *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média*. Brno, Paido 1998.
- ¹² Zde je základní kontext dán situací, kdy Brouček přikryl komín, ačkoli věděl, že se to nemá. Věta *Vidíš, ty škaredý Broučku!* následuje po Broučkově zakuckání se štiplavým kouřem a upadnutí na zem v slzičkách.

Literatura a prameny

Doubravová, J.: *Sémiotika v teorii a praxi. Proměny a stav oboru do konce 20. století*. Praha, Portál 2002.

- Homolová, K.: *Psychologie dětského čtenáře. Aplikace teorie dvou modelů psychologie literárních postav v literatuře pro děti*. Paidagogos. Časopis pro pedagogiku a související vědy [online]. 2002, č. 9–10. Dostupné na WWW: <http://www.paidagogos.net>.
- Karafiát, J.: *Broučci (pro malé i velké děti)*. Praha, Albatros 1989.
- Lhotová, D. – Slabý, Z.: *Ani den bez pohádky. Čítanka nejen pro mateřské školy*. Praha, Portál 2000.
- Průcha, J.: *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory a výzkumné pracovníky*. Brno, Paido 1998.
- Streit, J.: *Proč děti potřebují pohádky*. Praha, Baltazar 1992.
- Strnadová, K.: *Literární výchova v mateřské škole*. Praha, Naše vojsko 1989.
- Urbanová, S.: *Metamorfózy dětské literatury*. Olomouc, Votobia 1999.
- Urbanová, S. – Rosová, M.: *Žánry, osobnosti, díla*. (Historický vývoj žánrů české literatury pro mládež.) 3. vyd. Ostrava, OU FF, 2002.

Zahájení veletrhu dětské knihy

Deset pověr o čtení a psaní

Vladimír Píša

V následujících bodech jsem se pokusil okomentovat několik častých tvrzení (například v tisku, ale i mezi učiteli a odborníky), které se týkají čtení a psaní. Nekladu si nárok na vědeckou přesnost, můj příspěvek má spíše polemický charakter a vychází více z každodenní praxe než z teoretických koncepcí a výzkumů. Doufám, že bude alespoň určitou inspirací.

1. V 21. století význam čtení jako schopnosti a dovednosti ustupuje, důležitější bude čím dále více komunikovat prostřednictvím počítačů, takže i děti bychom více než čtení a psaní měli učit ovládat PC technologie

Dosti rozšířená pověra, jejímž určitým důsledkem je i to, kolik peněz třeba ve školství plyne do zavádění tzv. IT technologií a jak zanedbatelně je dotováno například vydávání literatury pro děti. V našem století či tisíciletí však evidentně stoupá potřeba rozumět nejrozličnějším návodům, pokynům, ale také smlouvám, dohodám apod. Jde o to přečíst a velmi pečlivě analyzovat význam či domyslet důsledky například toho, co jsem podepsal a co je drobnoukým písmem obsaženo v dvaceti poznámkách na závěr.

2. Děti stále méně a hůře čtou

To je spíše polopravda než pověra. Pravda je to například v tom, že při tzv. velkých číslech, bychom mohli skutečně konstatovat (jak dokazují průzkumy čtenářství), že ubývá vášnivých čtenářů, že v průměru děti skutečně přečtou méně knih než generace dřívější a že například pra-

videlných a soustavných čtenářů (kritériem může být 1 přečtená kniha měsíčně) je nyní už jen asi 40 % mezi dětmi na 2. stupni ZŠ, zatímco asi před dvaceti lety jich bylo přes 70 %. Lež je to v tom, že se to ani není netýká zdaleka všech dětí, že naopak většina dětí, budou to pravděpodobně tři čtvrtiny obecně, stále ještě sama a ráda čte, byť s menší kvantitou. Ale hlavně si při takovýchto tvrzeních – jejich obdoba je např. „dětí jsou stále agresivnější, nevychovanější atd. – říkám: a proč vlastně stále mluvit o dětech? Proč je tak nápadně málo výzkumů čtenářství dospělých? Proč netvrdíme spíše „dospělí stále méně a hůře čtou“? Možná by bylo rozumnější než prázdné paušalizování zaměřit pozornost třeba zrovna více k dospělým, kteří jsou vzorem dětem a mládeži.

3. Podobně velmi málo a ještě méně čtou mladí lidé

Naštěstí to už neplatí, zdá se, že nastává zejména mezi studenty určitá renesance čtení: čte se opět více pod lavicí a při hodinách, prudce vzrostla obliba některých žánrů (fantasy, ale i historie nebo lit. faktu obecně, ale i velmi náročných, např. filozofických knih). Problém je ovšem v tom, že jen část mladých lidí je takto „na úrovni“...

4. Dobře, ať je to jak je to, těžko s nečtením něco uděláme (podobně jako s tou agresivitou), taková je prostě doba.

Souhlasím s tím, že je velmi obtížné čelit vzrůstající dětské agresivitě a dalším negativním jevům, ale ostře bych protestoval proti tomu, že stejně těžké je řešit pokles čtenářství a čtenářských dovedností. Naopak, u čtenářství nejsou třeba složitá a finančně náročná řešení, není třeba budovat speciální zařízení a ústavy či vězení, vrhat miliardy do počítačů a podobně. Instituce jsou k dispozici již dávno: rodina, škola, knihovna. V rodině jde především o to začít včas, ještě daleko, daleko před školou, a pak také rodičům vysvětlit, že čtení se podobně jako jiné schopnosti a dovednosti musí doslova trénovat. Jak? Tím, že čtu spolu s dítětem a jsem jeho trenérem! Jak ve škole? To je samozřejmě velmi obsáhlá otázka metod a přístupů, umění děti ke čtení přitáhnout atd. Ale dovolte malou zkratku a nadsázku:

velmi by pomohlo, kdyby učitelky také s dětmi a pro děti nahlas více četly, a to nejen v nižších třídách, ale třeba i na učilišti. A knihovny? Hlavně to, milé knihovnice, nevzdávejte, neodcházejte, „nevyořte“, snažte se, abyste jednu knihu nabídly dítěti a zároveň druhou mamince („vyber si knížku pro sebe a vyber ještě jednu pro maminku“).

5. Prudce přibývá dětí s tzv. poruchami učení, zejména tedy s dyslexií.

Zeptáte-li se dnes průměrné české učitelky, vřele s tímto tvrzením bude souhlasit a uvádět, že dyslektiků je 30, 40 i více procent, že vyžadují speciálně pedagogický přístup, jaký ani v běžných třídách není možný. Ve skutečnosti je dyslektiků jen několik málo procent, možná 3–4 %, zbytek do těch obrovských procent jsou špatní nebo slabí čtenáři. Rozlišit tyto dvě kategorie, tedy dyslektik a špatný čtenář, má obrovský praktický význam. Jde zejména o metody, jak dyslektické potíže nebo špatné čtení napravit a kompenzovat, to znamená, kdy je potřeba například zásahu specialistů a kdy můžeme ledacos dohnat a napravit v běžné třídě. Navíc ještě nedávno jsme si všichni v této „branži“ mysleli, že dyslexie je skutečně projev lehké mozkové dysfunkce, možná dokonce důsledek jemného organického poškození atd. Stojí za úvahu, že toto medicínské pojetí se nyní výrazně začíná opouštět a že přinejmenším značná část i těch „opravdových“ dyslektiků možná žádnými dyslektiky není, že to jsou spíše zanedbaní nečtenáři. Pokud se to potvrdí, bylo by to velmi optimistické a nadějné.

6. Za všechno může televize!

Kdyby nebylo televize, děti by více četly! Opět polopravda a špatný závěr. Známe poměrně dost rodin, kde dítě skoro televizi nesleduje (případně ji ani nemají), a přesto dítě nečte o nic víc než děti pod vlivem televize. A opačně: je mnoho dětí, které stihnou obojí, číst i čumět na bednu. Navíc televize může čtenářství i prospět, příkladů je jistě dost.

7. Když už číst, tak aspoň ne tzv. povinnou četbu, to děti jenom odrazuje.

Samy tituly povinné četba za nic nemohou, samozřejmě, problém je v práci s těmito texty: v mechanickém rozboru, v násilném zapisování

obsahu do čtenářských deníků, ve zkoušení z povinné četby. Děti tím nutíme o povinné četbě psát, místo aby mohli o ní vyprávět a diskutovat, a to je chyba: nad psaným textem je obecně třeba diskutovat, nikoli ho dále fixovat a analyzovat psáním, to je až princip vědecké práce. Podobně mylný by byl i extrém zrušit povinnou četbu vůbec, necht děti čtou libovolně, hlavně když vůbec čtou.

8. Co tedy číst? Populární je Tolkien a Harry Potter, ale jsou to i dost objemné a drahé knihy.

Pro tzv. špatné čtenáře, o které nám tu dnes obzvláště jde, se nejvíce hodí kratší texty s uzavřeným dějem typu Mikulášovy patálie, případně kratší povídky. Ale docela dobře poslouží stále ještě podceňované komiksy, mimo jiné i proto, že cvičí děti právě nepřímou v ovládání počítačů: je tam spojitost obrázků – symbol – klávesnicová zkratka. Mimochodem, populární H. P. má velmi nepříjemnou vadu pro špatné čtenáře: relativně malá písmena, to naopak může část dětí od čtení ještě odradit.

9. Není moc dobré děti učit číst ještě předškolně, nic se nemá uspěchat, času dost do školy, naopak, ještě by se to dítě mohlo v 5 letech naučit špatně, špatnou technikou.

Ve skutečnosti čtení začíná už ve 3 letech: dítě v tu dobu udrží knihu a je schopno obracet listy. A pak také listovat, prohlížet si obrázky, pojmenovávat je, všímat si prvních písmen. Pochopitelně – ne samo o sobě, ale pod vedením maminky či dospělého! To jsou tzv. předčtenářské dovednosti. Výsledkem je, že poměrně značné procento dětí umí částečně číst už předškolně, je to asi šestina až pětina dětí. To je naprosto v pořádku a nic se neděje, pokud tento trend budeme ještě posilovat.

10. Nechávám ji záměrně otevřenou – dosadíme si ji podle své situace (povolání, postavení, přesvědčení, vzdělání...), nesporně stojí za to doslova „začít u sebe“ malou inventurou...

Skautský čtenářský kruh

Miloš Zapletal

Před několika lety vyšla v 1. čísle nového ročníku časopisu Skaut-Junák naléhavá výzva s tímto obsahem:

Voláme všechny skautky!

Voláme všechny skauty!

Pomozte zachránit knihy, které jsou dnes smrtelně ohroženy. Víme, že v knihách jsou uloženy největší poklady vědění. Nejkrásnější příběhy. Nejpodivuhodnější dobrodružství. Nejkouzelnější verše. A přitom jim hrozí zánik.

V čem vidíme hlavní nebezpečí? V tom, že mnoho lidí dnes knihy vůbec nečte. Dovedou sice číst a psát, ale zůstávají pologramotní, protože těchto znalostí nevyužívají. Místo aby sáhli ve volném času po knize, zapnou televizor nebo počítač. Pohyblivé obrázky člověka tak fascinují, že se na ně dokáže dívat celý večer, i když jsou to třeba seriály s primitivním obsahem nebo nesmyslné počítačové hry. Právě agresivní nástup televize a počítačů knihy nejvíce ohrožuje. Náruživým divákům a hráčům na čtení nezbyvá čas.

Ale jak můžeme knihy před náporom televize a počítačů ochránit? Tím, že je budeme číst! Právě proto jsme se rozhodli založit

SKAUTSKÝ ČTENÁŘSKÝ KRUH (SČK)

A zveme tě do něj!

Jaké úkoly a cíle si SČK vytýčil? Kromě toho, že povede své členy k pravidelné četbě, bude jim ukazovat správnou cestu v labyrintu české i světové litera-

tury. Poradí, které knihy stojí zato, abychom jim věnovali svůj drahocenný čas. Naučí je, jak s knihou pracovat, aby měli z četby co největší užitek. Chce propagovat dobré knihy ve skautských oddílech. Pomáhat všem při budování osobní knihovničky. Podávat zprávy o nejzajímavějších nových knihách. Seznamovat členy SČK s různými možnostmi, jak za pár korun získat krásné knihy.

Členství v SČK je spojeno s jedinou podmínkou: přečíst každý měsíc nejméně jednu knihu, která má aspoň sto stránek. Jakou knihu si zvolíš, to záleží jenom na tobě. Žádné příspěvky se neplatí.

Neváhej a vstup do SČK ještě dnes! Staň se pevným článkem tohoto přátelského společenství, které má spojit nejlepší spisovatele s jejich čtenáři. Čím dříve pošleš do redakce svou přihlášku, tím nižší číslo bude na tvé členské legitimaci. Symbolická první dvě čísla jsme přidělili našim patronům – E. Th. Setonovi a Jaroslavu Foglarovi. Seton, vynikající spisovatel a malíř, měl významný podíl na vzniku světové skautské organizace a jejím programu. Foglar patří k nejoblíbenějším českým spisovatelům pro mládež a kromě toho vedl více než půl století 2. skautský oddíl v Praze.

V dalších číslech časopisu Skaut-Junák redakce otiskovala různé podněty, které měly u děvčat i chlapců vztah ke knize rozšířit a prohloubit. Čtenářský kruh se stal neformálním přátelským společenstvím, do něhož redakce pozvala kromě odběratelů časopisu postupně i několik spisovatelů, mezi nimi také slavnou švédskou autorku Astrid Lindgrenovou. Ta nejen pozvání přijala, ale poslala redakci svou barevnou fotografii, na kterou připsala:

S velkou radostí přijímám čestné členství ve Skautském čtenářském kruhu.

Čtenářskou výchovu se začaly zabývat i některé kurzy pro vedoucí skautských oddílů. Uvedu tu jen stručný výčet probíraných témat a nápadů k prohloubení čtenářské výchovy.

1. Ve 42. a dalších ročnících časopisu Skaut-Junák byl v každém čísle úryvek z významného díla jiného „klasika“ literatury pro mládež: E. Th. Setona, Fr. Běhounka, A. Ransoma, A. Lindgrenové, J. Foglara, M. Twaina, R. Kiplinga, E. Štorcha, J. Londona, F. Nepila, J. Verna, R.

- L. Stevensona atd. Vybrali jsme vždy napínavou kapitolu, která měla vzbudit zájem čtenářů. Na jejím konci byl dovětek, například: „Chceš vědět, jaká další dobrodružství Yan, Sam a Guy po zkoušce odvahy prožili? Zajdi si do veřejné knihovny pro Setonovu knihu Dva divoši.“
2. Jak vést čtenářský deník, co do něj zapisovat.
 3. Začni si budovat svou vlastní knihovničku.
 4. Popros rodiče a ostatní příbuzné, aby ti dávali k Vánocům, narozeninám, svátku, za vysvědčení knížku.
 5. Poklady, které jsou uloženy v každé veřejné knihovně. Staň se jejím členem a můžeš je využívat.
 6. Kniha za pětikorunu! Za tak směšnou cenu se dá koupit někdy dobrá knížka v antikvariátu.
 7. Antikvariáty jako loviště knih levných a dávno rozebraných.
 8. Krásnou knížku vyhraji každý měsíc tři vylosovaní členové SČK, aniž by si museli kupovat los.
 9. Máš „svého“ spisovatele? Takového, kterého čteš nejraději? Poznej postupně celé jeho dílo. Vypátrej, co všechno napsal a které jeho knihy jsou ve fondech městské knihovny.
 10. Sběratelé spisovatelských autogramů.
 11. Co je to ex libris.
 12. Všímej si, kdo které knihy ilustroval.
 13. Zahraj si na ilustrátora, nakresli ilustrace k některé knížce, která se ti zvlášť líbí.
 14. Vynikající spisovatelé, kteří byli současně vynikajícími ilustrátory (J. Lada, J. Capek, O. Sekora, A. Mikulka)
 15. Sběratelé knih (sbírající díla jednoho autora, například J. Vernea, nebo různá vydání jedné knihy, například Robinsona Crusoe, Babičky atp.).
 16. Vypátrej co nejvíc veřejnosti přístupných knihoven ve vašem (velkém) městě.
 17. Jak vyhledávat v knihách důležité informace (encyklopedická literatura).
 18. Vydělej si na knihu, po které toužíš (sběrem železa, mimořádnou prací)

19. Jak mnozí spisovatelé začali psát: psali si deník (příklad: Táborový deník Jiřího Wolkra), přispívali do oddílového nebo třídního časopisu (F. Nepil), případně dělali redaktora takového amatérského časopisu.
20. Poříd' si vlastní básnickou antologii. Zañad' do ní ty básně, které tě zaujaly nebo se ti nejvíc líbí. (starší skauti, nad 16 let.)

Kromě těchto podnětů, adresovaných jednotlivým čtenářům časopisu Skaut-Junák, se zabývají čtenářskou výchovou i vedoucí skautských oddílů v rámci obvyklých podniků, schůzek v klubovně, výletů a táboření.

1. Některé oddíly mají svou vlastní oddílovou knihovničku, která je v klubovně a z níž si řadoví členové mohou půjčovat knihy.
2. V mnoha oddílech čtou čas od času společně nahlas zajímavou knihu, obvykle se skautskou tematikou. Zpravidla na táboře za deštivých dní v jídelně či velkém společném stanu nebo při vícedenním podniku večer v chatě.
3. Ve skautské stezce, která obsahuje základní program na několik let, jsou body přímo zaměřené na četbu – skaut má přečíst některé knihy.
4. Akce „moje nejmilejší kniha“. Jednou za rok přinese každý na schůzku do klubovny knížku, kterou má nejraději, ukáže ji ostatním a řekne, co se mu na ní zvlášť líbí.
5. Spisovatel měsíce (čtvrtletí, roku). Vedoucí nebo oddílová rada vybere vždy jiného hodnotného spisovatele a na zvláštní vývěsní desce v klubovně propaguje jeho knihy.
6. Výstava knih jednoho významného autora.
7. Společná návštěva veřejné knihovny, opakovaná každý rok. Do knihovny se vydá vedoucí vždy jen s jednou družinou (bývají šesti až osmičlenné). Při první návštěvě provede skauty oddělením pro mládež, v dalších letech je zavede do oddělení naučného, případně hudebního, do čítárny, seznámí je s katalogy (lístkovým nebo uloženým v počítači).
8. V oddílech, kde probíhá celoroční bodovací soutěž složená z jednoměsíčních kol, doporučujeme vedoucím, aby odměňovali vítěze knihou.

9. Na skautských táborech se hraje skoro každé léto velká hra na pokračování, při níž družiny pátrají po skrytém pokladu. V minulosti bývala „pokladem“ krabice dobrot. Teď vedoucí vyzýváme – nekupujte dorty, dejte do pokladu knihy!
10. Na letní tábor si má každý přivést jednu knihu. Všechny dohromady pak tvoří neformální táborovou knihovničku, jednotlivci si mezi sebou tyto knihy půjčují.
11. V rámci schůzek pořádáme občas kvíz nebo hru s literárním obsahem.
12. Oddílu nebo spíše středisku, v němž je soustředěno několik oddílů, se někdy podaří pozvat na besedu skautského spisovatele nebo redaktora časopisu.
13. Zkušenosti vedoucí mívají u svých chlapců a děvčat přirozenou autoritu a mohou mít značný vliv na formování jejich čtenářského vkusu tím, že jim osobně doporučují dobré autory, dobré knihy.

Časopis Skaut-Junák je měsíčník. Vydává jej pro své členy největší česká organizace mládeže, Junák – svaz skautů a skautek ČR. Každé číslo má 52 stran, polovina je tištěná barevně, polovina černobíle. Předplatné letošního ročníku (září 2004 až červen 2005) stálo 230 Kč. Obsah je podle mého soudu nesrovnatelně kvalitnější než u časopisů vydávaných pro finanční zisk. Nesnaží se čtenáře zaujmout bombastickými články, nezabývá se životem a skandály populárních zpěváků a herců, nenajdete tam lechtivé erotické texty, nejsou tam téměř žádné inzeráty. Zato je tam hodně zajímavého čtení i podnětů k samostatné činnosti ve volném času. Myslím, že by Skaut-Junák měl být k dispozici mladým čtenářům od 10 do 15 let i ve veřejných knihovnách. Jistý problém ovšem představuje poštovné, nehorázně vysoké, stále stoupající. Česká pošta, na rozdíl od pošt v mnoha civilizovaných zemích, neposkytuje padesátiprocentní slevu na tiskoviny, a tím neúnosně prodražuje jak časopisy, tak knihy zasílané poštou. Pokud by knihovna objednávala víc exemplářů, náklady na poštovné za jeden výtisk by podstatně klesly.

Z nominací na Zlatou stuhu

OBSAH

Úvod	5
<i>Māra Cielēna</i> Contemporary Children's and Young Adults' Literature in Latvia	7
<i>Eva Štēdroņová</i> Problém zvaný interpretace	15
<i>Jaroslav Toman</i> Obraz pohádky ve spontánní slovesné tvorbě dnešních prepubescentů	21
<i>Jana Skálová</i> Veršovaná tvorba pro děti a mládež (Ohlédnutí za rokem 2004)	35
<i>Jana Čeňková</i> Pláč vichřice aneb prezentace literatury v Protektorátu Čechy a Morava v tzv. řadě Nových čítanek	43
<i>Marie Bízová</i> Prostor pro křesťanské symboly a motivy ve vybraných čítankách	49
<i>Katka Váňová</i> Láryfáry, Čarosléčno! Aneb fenomén zázračné vychovatelky je zpět	55
<i>Blanka Rozehnalová</i> Čtenářské referáty jinak aneb Trénink kreativity	63

<i>Jarmila Sulovská</i> Jules Verne včera a dnes	71
<i>Eva Koudelková</i> Láskyplný návrat do krajiny dětství	83
<i>Olga Kubeczková</i> Poznámky k obrazu smrti v současné poezii pro děti	95
<i>Kateřina Homolová</i> Psychosociální a sémiotické rysy textu pohádky	105
<i>Vladimír Piša</i> Deset pověr o čtení a psaní	115
<i>Miloš Zapletal</i> Skautský čtenářský kruh	119

Z vyhlašování nominací na Zlatou stuhu

Současnost literatury pro děti a mládež

Liberec 17.–18. března 2005

K tisku připravilo Nakladatelství Bor:

nakladatelství
BOR Ediční práce a jazyková úprava Eva Koudelková
Sazba Pavel Koudelka

Kresba na frontispisu Milan Janáček

Fotografie Petr Bíma (s. 6, 20, 42, 94, 104, 114, 124, 127)

a Daniela Hasíková (s. 54, 62, 70)

V roce 2005 vydala Technická univerzita v Liberci

Hálkova 6, 460 01 Liberec

Vytiskla tiskárna PBtisk, s.r.o., Příbram

Vydání první

128 stran

Číslo publikace 55-052-05

Číslo jednací RE 71/05

ISBN 80-7083-957-0